

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1984

ΤΟ ΕΡΓΟΝ

ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ 1984

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑ

ΓΕΝΙΚΟΤ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΤΗΣ ΑΡΧ. ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΘΗΝΑΙ 1985

Copyright: 'Η ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία, Ἐλευθ. Βενιζέλου 22

ΓΝΩΣΤΟΠΟΙΗΣΙΣ

Ἐντολῇ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας ἢ σύνταξις τοῦ Ἔργου ὑπεθυμίζει, ὅτι ὁ χαρακτήρ τῶν ἐν τῷ Ἔργῳ δημοσιευομένων εὐρημάτων ἀνασκαφῶν εἶναι προσωρινός, τοῦ οἰκείου ἀνασκαφῆς ἐπιφυλασσομένου παντὸς δικαιώματος ἐπὶ τῆς περαιτέρω μελέτης καὶ ὀριστικῆς δημοσιεύσεως τῶν εὐρημάτων του.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

	<i>Σελίς</i>
Είσαγωγή	7
Ἐνασκαφαί:	
1. Ἄβδηρα	11
2. Πολύστυλον	15
3. Μεσημβρία	16
4. Μαρώνεια	20
5. Ἀμφίπολη	21
6. Τορώνη	26
7. Βεργίνα	28
8. Δῖον	33
9. Πέλλα	38
10. Ρίζια Ἐβρου	40
11. Ἄνω Κορακιάνα Κερκύρας	41
12. Ἀι-Γιώργης Ἄετοῦ Ἰθάκης	42
13. Ἐφύρα	45
14. Θέρμον	47
15. Μύτικας	47
16. Φθιώτιδες Θῆβαι	48
17. Γλάς	51
18. Τανάγρα	51
19. Ραμνοῦς	53
20. Ἐρέτρια	56
21. Ἐπίδαυρος	58
22. Μυκῆναι	59

	Σελίς
23. Σικυών	61
24. Στύμφαλος	62
25. Μάνη	66
26. Δῆλος	67
27. Πάρος	69
28. Νάξος. Γρόττα	72
29. Νάξος. Πλατεία Μητροπόλεως	74
30. Θήρα	79
31. Μινώα	83
32. Ζάκρος	95
33. Σύμη Βιάννου	97
34. Ἀρχάνες	102
35. Ἰδαῖον Ἄντρον	106
36. Βασιλική Ἱεραπέτρας	111
37. Γιούχτας	111
Μουσεῖα	116
Δημοσιεύματα καὶ μορφωτικὴ δράσις	117

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ 1984 θὰ ἀποτελέσῃ σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχαιο-
λογικῆς μας Ἑταιρείας ὄχι μόνον διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐργασιῶν
ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ ἀποτελέσματα πού συμβάλλουν σπουδαίως εἰς
τὴν γνῶσιν τοῦ πατρώου πολιτισμοῦ. Αἱ οἰκονομικαὶ συνθῆκαι
καὶ τὰ ἐπισωρευόμενα βάρη τῆς ζωῆς φαίνεται ὅτι θὰ καταστή-
σουν τοῦ λοιποῦ ἀμφίβολον τὴν συνέχισιν μακροπνύων ἀρχαιο-
λογικῶν ἐπιχειρήσεων, ἀναλόγων πρὸς τὰς ἀναληφθείσας τὸ 1984,
εἰς τὰς ὁποίας νεώτεροι ἐπιστήμονες θὰ λαμβάνουν μέρος διαδε-
χόμενοι τοὺς πρεσβυτέρους, ἐκτὸς ἐὰν ἡ Θεία Πρόνοια ὀρίσῃ νέους
μαικήνας πού θὰ ἐνδιαφερθοῦν διὰ τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας. Τὸ
ἔργον τοῦ 1984 κατέστησε δυνατὸν ἡ ὀλόψυχος συνεργασία τῶν
ἀνασκαφῶν ἐταίρων καὶ ἡ σταθερὰ βοήθεια τῶν ἀρχόντων τῆς
Πολιτείας, ἀλλὰ καὶ τῶν φίλων καὶ συμπαραστατῶν πού ἀποτε-
λοῦν τὸ σῶμα τῆς Ἑταιρείας. Τοὺς ἄρχοντας, τοὺς φίλους καὶ
συνεργάτας αὐτοὺς εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου.

Προτοῦ ἐξιστορήσω δι' ὀλίγων τὸ γενόμενον τὸ 1984 ἔργον,
ὀφείλω κατὰ τὸ πανάρχαιον ἔθος τῆς φυλῆς μας νὰ ἀποδώσω τὸν
ὑπατον φόρον τιμῆς εἰς τοὺς ἐκλιπόντας ἐταίρους, οἱ ὅποιοι ἐστήρι-
ξαν ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν τὸ ἔργον μας. Μὲ λύπην ἀναφέρομαι εἰς τοὺς
ἀποθανόντας κατὰ τὸ ἔτος 1984, τὸν Τιμολέοντα Βουκίδην, τὴν
Ἀγνήν Διαμαντοπούλου, τὸν Ἀστέριον Νταῆν, τὸν Κωνσταν-
τῖνον Παπαϊωάννου, τὸν Γεώργιον Παπαντωνίου, τὸν Κωνσταν-
τῖνον Παπαφλέσσαν, τὸν Γεώργιον Πεσματζόγλου, τὸν Μιχαὴλ
Χριστόπουλον, τὸν Μᾶρκον Νομικὸν καὶ τὸν Charles Morgan,
θαυμαστὴν καὶ μελετητὴν τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ,
καθηγητὴν τοῦ Amherst College τῶν ΗΠΑ, διευθυντὴν ἐπὶ
σειρὰν ἐτῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν

Σπουδῶν, θερμὸν καὶ εὐκρινῆ φιλέλληνα καὶ φίλον. Οἱ ἐκλιπόν-
τες ἄφησαν δυσαναπλήρωτον κενὸν εἰς τὴν εὐγενῆ προσπάθειαν
τῆς Ἑταιρείας. Αὐτῶν ἡ μνήμη ἄς εἶναι αἰώνια.

Ὅπως καὶ κατὰ τὸ 1983, αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ ἔρευναι τῆς Ἑται-
ρείας διακρίνονται εἰς δύο κατηγορίας, εἰς ἐρεύνας καὶ ἀνασκα-
φὰς ποὺ χρηματοδοτοῦνται ὑπὸ τῆς Πολιτείας καὶ αἱ ὁποῖαι διε-
ξάγονται ὑπὸ τὴν ἔμμεσον διεύθυνσιν τοῦ Ὑπουργείου Πολιτι-
σμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ εἰς ἀνασκαφὰς ποὺ ἐχρηματοδοτήθη-
σαν ἐκ τῶν ἰδίων πόρων τῆς Ἑταιρείας. Αἱ πρῶται περιλαμβάν-
ουν τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Βεργίνας, τοῦ Δίου, τῆς Πέλλας, τῆς
Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῶν Ἀβδήρων, τῆς Μαρωνείας, τῆς
Μεσημβρίας τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης καὶ τῆς Ἀρχαίας Ἀμφι-
πόλεως. Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς αὐτάς πρέπει νὰ προστεθοῦν αἱ μνη-
μειώδεις καὶ ἱστορικαὶ ἀνασθηλωτικαὶ ἐργασίαι τῆς Ἀκροπό-
λεως. Εἰς τὰς ἐρεύνας τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης
ἠτύχησαμεν νὰ ἔχωμεν τὴν συμπαράστασιν καὶ καθοδήγησιν καὶ
τὸ 1984 τοῦ τέως Προέδρου τῆς Δημοκρατίας κ. Κ. Καραμανλῆ, τὸ
θερμουργὸν ἐνδιαφέρον τοῦ ὁποίου ἐστήριξε καὶ προήγαγε τὰς
ἐρεύνας τοῦ ἔτους ὅχι μόνον εἰς τὴν ἀκριτικὴν περιοχὴν τῆς Πα-
τρίδος ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Οὕτω ἀνασκαφαὶ εἰς
μεγάλῃ κλίμακα ἐπραγματοποιήθησαν τῇ ἐμπνεύσει του εἰς τὸ
Ἰδαῖον Ἄντρον τῆς Κρήτης, εἰς τὸν Ραμνοῦντα καὶ τὰς Φθιώτιδας
Θήβας. Αἱ ἀνασκαφαὶ αὐταὶ φέρουν εἰς φῶς τὴν ὅλην ὄψιν τῆς
ζωῆς καὶ τῆς πολιτιστικῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τῶν
προϊστορικῶν μέχρι καὶ τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων.

Διὰ τὴν βοήθειαν αὐτὴν καὶ τὴν παροχὴν πιστώσεων ἐκ τῶν
ἐπενδύσεων τοῦ Κρατικοῦ Προϋπολογισμοῦ ὅχι μόνον ἡ Ἑται-
ρεία ἀλλὰ καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη εὐγνωμονεῖ τὸν κ. Καρα-
μανλῆν, τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ τὸ Ὑπουρ-
γεῖον Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν. Ἰδίᾳ εὐχαριστεῖ τὴν Ὑπουρ-
γὸν κυρίαν Μελίνα Μερκούρη διὰ τὴν ὀλόψυχον συνεργασίαν καὶ
τὴν συμπαράστασιν της εἰς τὸ ἔργον μας.

Ὁ ὀλιγὸς ἀριθμὸς τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν καὶ ἐρευνῶν ἀνέ-
χεται εἰς 37 καὶ καλύπτουν τὸν ἑλλαδικὸν χώρον ἀπὸ τῆς Ἀνατ.
Θράκης ἕως καὶ τὴν Κρήτην.

Γ. Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

1. Στὰ ἀρχαῖα Ἄβδηρα οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες συνεχίστηκαν μὲ τὴν εἰδικὴ χρηματοδότηση τοῦ προγράμματος ἀνασκαφῶν Θράκης, ἀπὸ τὴν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης καὶ στὶς νεκροπόλεις τῆς.

A. Ἀρχαία πόλη

Περιοχὴ Δυτικῆς Πύλης Ἀβδηρῶν: Β1 (Τομέας I).

Ἐπεκτάθηκε ἡ περυσινὴ τομὴ στὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο τῆς δυτικῆς περιοχῆς τῆς πόλης καὶ ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια πρὸς τὰ νότια τῆς οἰκίας στὴν τελευταία κτιριακὴ τῆς φάση, πού χρονολογεῖται πιθανότατα στὸν 2ο μ.Χ. αἰ. καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου. Φάνηκε πλεονῶς ἀρκετὰ καθαρὰ ἡ διάταξη τῶν διαφόρων χώρων τῆς οἰκίας, ἀλλὰ δὲν βρέθηκε ἀκόμα τὸ νότιο ὄριό τῆς. Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε τὴν κεντρικὴ αὐλὴ, τὸ περίστωο καὶ τὰ δωμάτια κυρίως τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, διότι ἡ δυτικὴ εἶναι πολὺ καταστραμμένη (εἰκ. 1).

Ἡ αὐλὴ εἶναι πλακόστρωτη, τετράπλευρη, μὲ πηγάδι στὸ νότιο τμήμα τῆς καὶ μὲ ἀγωγὸς ἀποχέτευσης τοῦ νεροῦ καὶ στὶς τέσσερις πλευρὲς τῆς περιβάλλεται ἀπὸ περιστύλιο μὲ ἕξι κίονες καὶ 2 πεσσούς (3 σὲ κάθε πλευρᾶ), ἀπὸ τοὺς ὁποίους σώζονται μόνο οἱ βάσεις. Στὸ περίστωο τῆς αὐλῆς βρέθηκε τὸ δάπεδο στρωμένο μὲ ἀσβεστοκονίαμα (διατηρεῖται σὲ μερικὰ σημεῖα) μαζὶ μὲ θραύσματα ἀπὸ κεραμίδια στέγης τῆς στοᾶς καὶ μερικὰ θραύσματα ἀκροκεράμων, πού πιθανότατα τὴ διακοσμοῦσαν. Στὴν αὐλὴ πρέπει νὰ ἀνήκει καὶ ὁ μαρμάρινος κιονίσκος περιρραντηρίου πού βρέθηκε στὴ βόρεια στοᾶ μαζὶ μὲ θραῦσμα τοῦ χεῖ-

λους τοῦ περιρραντηρίου διακοσμημένο με ἀνάγλυφο κεφάλι σατύρου.

Στὸν τοῖχο τῆς ἀνατολικῆς στοᾶς βρίσκονται τὰ κατώφλια τριῶν δωματίων τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ σπιτιοῦ. Οἱ χώροι σὲ μεγάλο τμῆμα τους καλύπτονται ἀπὸ στρῶμα κεραμίδων. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ρωμαϊκῆς φάσης ὀλοκληρώθηκε μόνο στὰ δύο δωμάτια, πού πρέπει νὰ ἀποτελοῦσαν λόγω θέσης καὶ διαστάσεων καὶ τοὺς κύριους χώρους διαβίωσης.

Στῆ νότια στοὰ τῆς αὐλῆς, ὅπου δὲν βρέθηκε ἀκόμα τοῖχος ρωμαϊκῆς φάσης, ἀποκαλύφθηκε βαθύτερα ἀρχαιότερος τοῖχος πού μαζί με ἄλλους δύο πού γωνιάζουν σχηματίζουν ἓνα μικρὸν ἄντρο ἀπὸ πρῶιμότερη φάση τῆς οἰκίας.

Στὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς οἰκίας σώζεται, ἀποσπασματικὰ μόνο, ὁ τοῖχος τῆς στοᾶς με ἓνα κατώφλι καὶ ἓναν κάθετο διαχωριστικὸν τοῖχο δωματίου, ἐνῶ στῆ νοτιοδυτικῇ γωνίᾳ τῆς τομῆς βρέθηκαν λιθόστρωτο καὶ κατασκευὲς πού ἢ συνέχιση καὶ ἢ ἐπέκταση τῆς ἀνασκαφῆς μποροῦν νὰ διασαφηνίσουν.

Ἄ ρ χ α ἱ κ ὸ τ ε ἱ χ ο ς : Ε1 (Τομέας II).

Στῆ συνέχεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας ἀποκαλύφθηκε ἡ ΒΔ γωνία καὶ μία πύλη τοῦ τείχους. Ἡ πύλη ἀνήκει στὴν ἀρχαιότερη φάση τοῦ τείχους στὴν ὁποία, ὅπως καὶ στὴν πύλη, σημειώνονται ἐπὶ μέρους ἐπισκευὲς ὅχι ἀκόμα καλὰ χρονολογημένες. Στὸ δάπεδο ὁπωσδήποτε τοῦ ἀνοίγματος τῆς πύλης βρίσκεται κεραμικὴ τοῦ τέλους τοῦ 6ου - ἀρχῶν τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ἐνῶ στὴν τάφρο θεμελίωσης τοῦ τείχους τῆς ἀρχαιότερης φάσης μαζί με ὄστρακα τοπικῆς κεραμικῆς, ἡ χρονολόγησις τῶν ὁποίων δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ προσδιορισθεῖ με ἀκρίβεια, ἐμφανίζονται καὶ ὀρισμένα ὄστρακα χαρακτηριστικῆς γιὰ τὰ τέλη τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα κεραμικῆς (π.χ. ὄστρακα bird bowls).

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, πού εἶναι ὡς τώρα γνωστά, φαίνεται ὅτι ἓνα τουλάχιστον μέρος τοῦ τείχους εἶχε κατασκευασθεῖ στὸ β' μισὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνα σὲ μιὰ περιοχὴ στὴν ὁποία σημειώνονται

ένδειξεις που χρονολογούνται στα τέλη του 7ου π.Χ. αιώνα. "Αν ή κεραμική αυτή του τέλους του 7ου π.Χ. αιώνα πρέπει να συνδεθεί με κάποια αρχαιότερη φάση του τείχους ή πρόκειται για διάσπαρτη κεραμική που προέρχεται από το γειτονικό νεκροταφείο του 7ου π.Χ. αιώνα, αυτό μόνο ή συνέχεια τής έρευνας θα το προσδιορίσει.

'Από το τείχος τής νεώτερης φάσης που είχε επίσης έντοπισθεί στην άνασκαφή του 1983 άποκαλύφθηκε ή ΒΔ γωνία και τμήμα του βόρειου σκέλους. Το νεώτερο αυτό τείχος που έχει καταστρέψει ένα μέρος από το αρχαιότερο τείχος, πάνω στο όποιο έν μέρει πατᾶ, προχωρώντας μετά τή ΒΔ γωνία προς τὰ βόρεια έχει κλείσει το άνοιγμα τής πύλης. Μετά την κατάργηση τής πύλης πρέπει όπωσδήποτε να χρονολογηθεί ένα πηγάδι, το όποιο βρέθηκε στο έσωτερικό άνοιγμα τής πύλης και το όποιο έχει καταστρέψει ένα τμήμα του τείχους τής αρχαιότερης φάσης (εικ. 2).

'Η κεραμική που βρέθηκε στο έσωτερικό του πηγαδιού και ή όποια κατεβαίνει ως τὰ τέλη του 5ου π.Χ. αιώνα δίνει ένα terminus post quem για το γέμισμα του πηγαδιού και ένα terminus ante quem για την κατασκευή του νεώτερου τείχους και το κλείσιμο τής πύλης. Το τείχος τής νεώτερης φάσης καλύπτεται όπωσδήποτε από ένα στῶμα του 4ου π.Χ. αι.

'Αξιοσημείωτη είναι επίσης ή ανεύρεση μιᾶς έσχάρας έξω από τή ΒΔ γωνία του νεώτερου τείχους. Τὰ ελάχιστα θραύσματα ειδωλίων και μικρογραφικῶν άγγείων που βρέθηκαν στην περιοχή αυτή προέρχονται πιθανότατα από την έσχάρα αυτή, ή όποια βρέθηκε καταστραμμένη και διαταραγμένη.

B. Νεκροπόλεις

'Αρχαϊκὸ νεκροταφείο: E1 (Τομέας Κ) (εικ. 3).

'Ερευνήθηκαν σε μεγαλύτερο βάθος οί περιοχές τῶν τομῶν τῶν δύο προηγούμενων άνασκαφικῶν περιόδων, όπου άποκαλύφθηκαν

μερικὲς ἀκόμη ταφές ἴδιου τύπου καὶ ἴδιας ἐποχῆς μὲ τὶς ὑπερκείμενες, ἐνῶ συγχρόνως ἐπεκτάθηκε πρὸς Β ἡ ἔρευνα τοῦ νεκροταφείου σὲ ἔκταση 27×6 μ. Καὶ στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης ταφές μέσα σὲ ταφικὰ ἀγγεῖα, ἀλλὰ καὶ ἐλεύθερες ταφές καὶ ἕνας κιβωτιόσχημος τάφος. Συνολικὰ ἀποκαλύφθηκαν 35 ταφές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 29 εἶναι ἐγχυτρισμοὶ μέσα σὲ ἀμφορεῖς κυρίως. Οἱ περισσότερες ταφές εἶναι παιδικές καὶ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ κτερίσματά τους στὸ β' μισὸ τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ταφὴ ἐνήλικου ἀτόμου μέσα σὲ μεγάλο ταφικὸ πιθᾶρι, ποῦ εἶναι μεταγενέστερη (τέλος 7ου αἰ. ἢ ἀρχὲς 6ου π.Χ. αἰ.), ἂν καὶ βρῖσκεται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τοὺς ἄλλους τάφους.

Τομέας Π: Στὴ θέση Παλιόχωρα, σὲ ἀπόσταση 1200 μ. ΒΔ ἀπὸ τὸν τομέα Κ, ἀνασκάφηκε διπλὸς τύμβος μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἔρευνα 72 συνολικὰ τάφων διαφόρων τύπων. Ἀναλυτικότερα, ἀποκαλύφθηκαν 10 πώρινες καὶ 19 πήλινες σαρκοφάγοι, 9 παιδικές πήλινες λάρνακες, 22 τεφροδόχα ἀγγεῖα, 9 ἐλεύθερες ταφές, 2 κτιστοὶ κιβωτιόσχημοι τάφοι καὶ 1 κεραμοσκεπῆς. Οἱ περισσότεροι τάφοι βρέθηκαν συλημένοι καὶ καταστραμμένοι.

Τὰ κτερίσματα, ποῦ προέρχονται ἀπὸ τοὺς τάφους V, XLIII καὶ XLVIII (εἰκ. 4) σὲ συσχέτιση μὲ τὴν κεραμικὴ τῆς ἐπίχωσης τοῦ τύμβου, εἶναι ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ συνεχῆ χρησιμοποίησή του ἀπὸ τὸν 7ο μέχρι τὰ μέσα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀπέφερε ἐπίσης 8 πυρές, ποῦ σχετίζονται μὲ περιδείπνα ἢ ἄλλες προσφορές. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ πυρές αὐτὲς βρέθηκαν σὲ στρῶμα μεταξὺ ἀρχαϊκῶν καὶ κλασικῶν ταφῶν.

Σύμφωνα μὲ τὰ χρονολογικὰ δεδομένα, ὁ τύμβος τῆς Παλιόχωρας ἀποτελεῖ τμῆμα πρὸς Δ τοῦ ἀρχαικοῦ νεκροταφείου τῶν Ἀβδήρων.

Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐπέκταση τῶν νεκροταφείων τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνα σὲ ἀρκετὰ μεγάλη ἀπόσταση βορειότερα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῶν νεκροταφείων τοῦ τομέα Κ. Ἡ ἔκταση τῶν νεκρο-

ταφείων τοῦ 7ου π.Χ. αἰώνα καὶ ἡ διασπορὰ τάφων τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. σὲ μεγάλη ἀπόσταση στὰ βόρεια τῆς ἀρχαίας πόλης σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐμφάνιση τάφων τῶν ἀρχῶν τοῦ 6ου π.Χ. αἰώνα, ποὺ σημειώνεται στὸ νεκροταφεῖο τοῦ τομέα Κ, προσδιορίζουν μιὰ παρουσία τῶν Κλαζομενίων στὰ Ἄβδηρα πρὸ μακρόχρονη καὶ πρὸ δυναμικὴ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῶν πηγῶν.

2. Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Καβάλας μὲ προϊστάμενο τὸν κ. Χ. Μπακιρτζῆ, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴ βυζαντινὴ πόλη τοῦ Πολυστύλου, μὲ στόχο τὸν ἐντοπισμὸ παλαιοχριστιανικοῦ στρώματος, ἐπειδὴ στὶς ἔρευνες ποὺ προηγήθηκαν (1982 καὶ 1983), βρέθηκαν ἀπλῶς ἐνδείξεις, ὅχι ὅμως κτίσματα ἢ ἄλλα εὐρήματα παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.

Μὲ τὴ φετινὴ ἔρευνα ἀποκαλύφθηκε στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς πόλης βασιλική, διαστάσεων 23.90×15.90 μ., μὲ προεξέχουσα στὰ ἀνατολικά, τρίπλευρη ἐξωτερικά, κόγχη (εἰκ. 5). Ὁ κυρίως ναὸς διαιρεῖται σὲ τρία κλίτη, ἐνῶ ὁ νάρθηκας ἐπικοινωνεῖ μὲ τὰ κλίτη μὲ τρεῖς εἰσόδους ἀνοιγμένες στὸν κατὰ μῆκος ἄξονά τους. Τὸ πλακόστρωτο δάπεδο τῆς βασιλικῆς βρέθηκε καταστραμμένο ἀπὸ μεταγενέστερη συστηματικὴ διαρπαγὴ τοῦ δομικοῦ ὕλικου. Στὸ ΒΑ ἄκρο τοῦ ναοῦ ἐνσωματώνεται ὀκταγωνικὸ βαπτιστήριο μὲ κτιστὴ κολυμβήθρα (εἰκ. 6).

Ἡ βασιλική, ἡ ὁποία παρουσιάζει δύο οἰκοδομικὲς φάσεις, θεμελιώθηκε, ὅπως διαπιστώθηκε, σὲ τομὴ στὸν χῶρο τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος, πάνω σὲ προγενέστερη, παλαιοχριστιανικὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, βασιλική. Βυζαντινὴ ἐφυσλωμένη κεραμικὴ, ποὺ βρέθηκε στὸν χῶρο τῆς βασιλικῆς, δείχνει ὅτι ἡ περιοχὴ αὐτὴ τῆς πόλης εἶχε κατοικηθεῖ ὡς τὰ ὑστεροβυζαντινὰ χρόνια. Σὲ ποιά ἀκριβῶς χρονικὴ περίοδο ἀνήκει ἡ βασιλικὴ ποὺ ἀποκαλύφθηκε, εἶναι θέμα πρὸς περαιτέρω ἐξέταση. Ἡ ὑπαρξὴ

ώστόσο του βαπτιστηρίου, εάν βέβαια είναι σύγχρονο με το υπόλοιπο εκκλησιαστικό κτίσμα, σε συνδυασμό με άλλα ευρήματα οδηγούν στην υπόθεση ότι η βασιλική δεν μπορεί να χρονολογηθεί πριν από το τέλος της παλαιοχριστιανικής περιόδου.

3. Συνεχίστηκε η ανασκαφή στην αρχαία Μεσημβρία από τον επίτ. έφορο αρχαιοτήτων κ. 'Α. Βαβρίτσα, στη δυτική περιοχή της πόλης και κατ' έξοχήν στον περιτειχισμένο οικισμό, αλλά και σε τμήμα βόρεια από αυτόν, καθώς και στο 'Ιερό της θεᾶς Δήμητρος, στην ανατολική πλευρά του οικισμού.

Ειδικότερα στον περιτειχισμένο οικισμό (εικ. 7) ή έρευνα έγινε στα σπίτια 2, 3 και 4 (ΠΑΕ 1970, σ. 67 - 68 και ΠΑΕ 1969, σ. 59 - 69), καθώς και στο προς τη θάλασσα νότιο τμήμα του οικισμού, χωρίς να ολοκληρωθεί ακόμα. Τα σπίτια αποτελούνται από 3, 4 ή και 5 δωμάτια-χωρίσματα, διαφόρων διαστάσεων, που επικοινωνούσαν μεταξύ τους ή με τους δρόμους, με πλακόστρωτες αὐλές με μικρότερα ή μεγαλύτερα ανοίγματα (πόρτες). Με τη φετινή έρευνα αποκαλύφθηκαν στην περιοχή αυτή, σχεδόν στο σύνολό τους τα κτίσματα της γ' και β' φάσης, ενώ σε μερικά σημεία φάνηκαν και καλοχτισμένοι τοίχοι τῆς α' φάσης, σε βάθος 1.50 μ. περίπου, όπως και τον περασμένο χρόνο στον άλλο χώρο.

Ευρήματα: Πολυπληθῆ ἦταν τὰ ανευρεθέντα ποικίλα αγγεία, αντικείμενα κ.ά. μέσα στα σπίτια. "Εκπληξῆ όμως αποτέλεσε ή ανεύρεση αρκετῶν πήλινων ειδωλίων (οικία 4) ἀνδρῶν, γυναικῶν και θεοτήτων, ανάμεσα στα ὅποια ἦταν καθιστῆ γυναικεία μορφή (Κυβέλη) (εικ. 8), ὕψ. 0.30 μ., τρία ειδώλια ἀνδρικών μορφῶν, ὕψ. 0.30 μ., και ἄλλα δύο που εἰκονίζουν τὸν 'Ηρακλῆ (εικ. 9), ὕψ. 0.28 μ. και 0.17 μ. ἀντίστοιχα, ἄλλα τρία ειδώλια γυναικείων μορφῶν, ἓνας μικρὸς ἔρωτας (εικ. 10), προτομή γυναικας με καλύπτρα, και μιὰ κεφαλή γενειοφόρου ἀνδρικής μορφῆς (μάσκα), ὕψ. 0.225 μ. (εικ. 11).

Πάρα πολλά ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα μελαμβαφή (σκύφοι, κἀθαροι, κύλικες, κ.ἄ.), ἄλλα μὲ διακόσμηση «δυτικῆς κλιτύος», βάσεις ἀγγείων μὲ ἐμπέστη διακόσμηση, χεῖλος κρατήρα μὲ ἀνθέμιο, ἑπτὰ λαβὲς ἀπὸ μελανόμορφες κύλικες, λαιμὸς καὶ λαβὴ ἀμφορέα μὲ παράσταση ξίφους, λυχνάρια, ἐνσφράγιστες λαβὲς ἀμφορέων, ὀξυπύθμενος ἀμφορέας. Πολλὰ χάλκινα νομίσματα, πολλὰ καὶ διάφορα μικροαντικείμενα καὶ ἐλάσματα ἀπὸ χαλκὸ, μόλυβδὸ καὶ σίδηρο καὶ σκουριῆς σιδήρου. Πάρα πολλὰ ἐπίσης ὄστρακα ἀβαφῶν καὶ χονδροειδῶν ἀγγείων (ἀμφορέων) καὶ μαγειρικῶν σκευῶν (οἰκία 2), καθὼς καὶ τῶν γνωστῶν προϊστορικῶν τῆς περιοχῆς μὲ ποικίλη διακόσμηση, καὶ ἀκόμα πλῆθος ἀπὸ στρωτῆρες καὶ καλυπτῆρες στέγης, λακωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου.

Ν τοῦ νότιου δρόμου τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ καὶ πρὸς τὴ θάλασσα, ἡ ἔρευνα πού ἄρχισε πέρυσι συνεχίστηκε σὲ μεγαλύτερο βάθος (1.30 - 1.50 μ.), σὲ πλάτος 6.50 μ. καὶ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση ἀπὸ τὸ δυτικὸ ὠς τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ σὲ βάθος. Οἱ τοῖχοι πού ἀποκαλύφθηκαν, ὡς τώρα τουλάχιστον, φαίνεται ὅτι ἀνήκουν σὲ κτίσματα-σπίτια τῶν φάσεων γ' καὶ β', πράγμα πού θὰ βεβαιωθεῖ καλύτερα στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Εὐρήματα: Πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ διάφορα ἀγγεῖα κλπ., ἀπὸ τὰ σπίτια 2, 3 καὶ 4. Ἰδιαιτέρα πρέπει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα, βρέθηκαν ἀρκετὲς βάσεις ἀγγείων στὶς ὁποῖες εἶναι χαραγμένα γράμματα καὶ ἄλλα σχήματα, καθὼς καὶ ὄστρακο (κομμάτι) ἀπὸ ἀβαφή ἀμφορέα μὲ ἐπιγραφή, σὲ ἑξὶ σειρὲς καὶ λίγα γράμματα ἀπὸ τὴν κάθε σειρά. Ἀκόμα ὅτι βρέθηκαν 4 ὄστρακα ἀπὸ δύο διαφορετικοὺς σκύφους. Στὸ ἕνα παριστάνεται γυναικεῖα μορφή πού στρέφεται πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἔχει μπροστὰ τῆς ἕνα ἀγγεῖο, στὸ δεύτερο πτυχὲς ἀπὸ γυναικεῖο ἔνδυμα. Στὸ τρίτο ἔχουμε παράσταση ἀνδρικήσ μορφῆς καὶ στὸ τέταρτο μέρος ἐνδύματος γυναικας μὲ πτυχὲς. "Ὀστρακο ἀπὸ ἐρυθρόμορφο

ἀγγεῖο μὲ παράσταση καθισμένης γυναικείας μορφῆς, ποῦ κρατᾶει στεφάνι στὸ χέρι. Λαβὴ ἀπὸ ἐρυθρόμορφο καλυκωτὸ κρατήρα καὶ τέσσερα ὄστρακα ἀπὸ ἐρυθρόμορφο ἀγγεῖα κλειστοῦ τύπου. Ἄλλο ὄστρακο ἀπὸ κάλυμμα πυξίδας μὲ παράσταση βωμοῦ στὰ δεξιὰ καὶ στὰ ἀριστερὰ μιᾶς μορφῆς, ποῦ φορεῖ χιτῶνα καὶ ἱμάτιο καὶ κινεῖται πρὸς τὰ ἀριστερὰ. Γύρω φέρει παράσταση κυματίου. Ἀκόμα βρέθηκαν διάφορα πήλινα εἰδῶλια γυναικῶν, ὀλόκληρα ἢ προτομές. Εἰδῶλιο γυναικείας μορφῆς μὲ μιὰ παιδική μορφή στὰ δεξιὰ της. Κεφαλὴ γυναικείου εἰδωλίου μὲ πλούσια κόμμωση. Ἀκέφαλη προτομὴ γυναικείου εἰδωλίου. Ἀκέραιο εἰδῶλιο γυναικείας μορφῆς (εἰκ. 12). Προτομὴ γυναικείου εἰδωλίου. Ἐκπληξὴ ἦταν καὶ τὸ χρυσοῦ νόμισμα τῆς Ἀρσινόης Φιλαδέλφου (διαμ. 0.027 μ.), ποῦ βρέθηκε στὸ μέσο περίπου τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ καὶ χρονολογεῖται γύρω στὸ 270 π.Χ.

Στὸν τομέα βόρεια τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα καὶ ἀποκαλύφθηκε ἕνα ἀκόμα τμῆμα τοῦ μεγάλου οἰκοδομικοῦ τετραγώνου, δυτικὰ τοῦ χώρου ποῦ εἶχε ἀνασκαφεῖ πέρυσι. Θεμέλια σπιτιῶν μὲ φροντισμένη λιθοδομή, ἀλλοῦ λιγότερο ἀλλοῦ περισσότερο, πλακόστρωτο αἶθριο, ὑπαίθριος βωμός, καθὼς καὶ καλοδιατηρημένοι τοῖχοι ποῦ ἀνῆκαν σὲ παλαιότερες οἰκοδομικὲς φάσεις τῆς εὐρύτερης πόλης, ἦταν τὰ κυριότερα σημεῖα ὅπου ἔγινε ἡ φετινὴ ἔρευνα. Ἰδιαίτερα ἡ ἀποκάλυψη τοίχων παλαιότερης οἰκοδομικῆς φάσης θὰ βοηθήσει σημαντικὰ στὴν ἔρευνα τῆς κυρίως πόλης, τὴ συσχέτιση μὲ τὸν περιτειχισμένο οἰκισμό καὶ τὴν ἀναζήτηση τῶν αἰτίων ποῦ ὄδηγησαν στὴ δημιουργία τοῦ τελευταίου.

Εὐρήματα: Κεραμικὴ τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰώνα, ἐνῶ δὲν λείπουν πάλι δείγματα τῆς ντόπιας θρακικῆς κεραμικῆς.

Ἱερό τῆς Δήμητρος. Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πόλης, ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε σὲ ἀρκετὴ ἔκταση, κοντὰ καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Δήμητρος, σὲ μῆκος λίγο μεγαλύτερο ἀπὸ τὸν

χώρο τοῦ ἱεροῦ, πλάτ. 8 - 10 μ. καὶ ἀνάλογο βάθος (ΠΑΕ 1973, σ. 77 - 81, εἰκ. 5, πίν. 89 καὶ 90).

Ἀποκαλύφθηκαν, ὡς τώρα, τοῖχος ἀπὸ κτίσματα τῆς β' καὶ α' φάσης τοῦ οἰκισμοῦ, διαφόρων διαστάσεων, πού πιθανόν νὰ ἦταν δωμάτια-χωρίσματα, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν λατρευτῶν καὶ ἐπισκεπτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀναγκῶν γενικότερα τοῦ ἱεροῦ, ἢ συσχετίσῃ τους ὅμως μὲ αὐτὸ καὶ ὁ προορισμὸς τους θὰ φανεῖ καλύτερα σὲ μελλοντικὴ ἔρευνα. Σημαντικὸ εἶναι καὶ ἓνα κυκλικὸ φρεάτιο (δεξαμενὴ νεροῦ), βάθ. 2 μ. (μὲ πλακόστρωτο πρὸς τὴν ἀνατολική του πλευρὰ) ἀπὸ καλοδουλεμένες καὶ καλοχτισμένες πέτρες, πού δὲν ἔχει ἐρευνηθεῖ ἀκόμα σὲ ὅλο του τὸ βάθος.

Εὐρήματα: Πάρα πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ μελαμβαφὴ κυρίως ἀγγεῖα διαφόρων τύπων, καθὼς καὶ ἀρκετὰ ἐρυθρόμορφα μὲ κατάλοιπα παραστάσεων (κεφάλια, πόδια, χέρια, κλπ.), πολλὰ ἀπὸ ἀβαφῆ ἀγγεῖα, λαβὲς ἐνσφράγιστες, λυχνάρια, ἀγνύθες, εἰδώλια πήλινα, βάση ἀπὸ μεγάλο πήλινο περιρραντήριον, κονιάματα μὲ κόκκινο χρῶμα, πολλὰ κομμάτια ἀπὸ κεραμίδια στέγης (στρωτῆρες-καλυπτῆρες) λακωνικοῦ καὶ κορινθιακοῦ τύπου. Βάσεις ἀγγείων μὲ ἐμπέστη διακόσμηση, καθὼς καὶ ὄστρακα μὲ γράμματα (Ρ, Τ, Δ, Ε, κλπ.), σὲ ἓνα δὲ ἀπὸ αὐτὰ ἡ γνωστὴ μας ἐπιγραφή: ΒΟΣΤΑ, ἀλλὰ καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ γνωστὰ τοπικὰ προϊστορικὰ μὲ διακόσμηση. Ἐνα μικρὸ μαρμάρινον κεφάλι γυναίκας (θεᾶς Δήμητρος;) καλοδουλεμένο, ὕψ. 0.10 μ. (εἰκ. 13).

Πολλὰ χάλκινα νομίσματα καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἓνα ἀπὸ τὴν ἀρχαία πόλη Κύψελα τοῦ Ἐβρου (400 π.Χ.), πού ἦταν κοντὰ στὸ σημερινὸ συνοριακὸ σταθμὸ. Κομμάτια ἀπὸ χάλκινα, μολυβένια καὶ σιδερένια μικροαντικείμενα καὶ ἐλάσματα (αἰχμὲς ἀπὸ βέλη, περόνες, κρίκοι, καρφιά, μαχαιρίδια, ἀγκίστρια, βαρίδια). Ξεχωριστὰ ἀναφέρεται καὶ μιὰ πήλινη λεκάνη (μπανιέρα), σπασμένη σὲ πολλὰ κομμάτια (μῆκ. 1.10 μ. καὶ πλάτ. 0.70 μ.), τοῦ τύπου πού ἔχουν βρεθεῖ στὴν Ὀλυνθο καὶ στὴν Πέλλα, ἀλλὰ μὲ διακόσμηση στὰ χεῖλη ὠραιότατο ἰωνικὸ κυμάτιο, πού δὲν ἔχουν οἱ ἄλλες.

Στερεωτικές έργασίες που είχαν αρχίσει πέρυσι σε σπίτια του περιτειχισμένου οικισμού κυρίως και σε μερικά σημεία του τείχους του, συνεχίστηκαν φέτος έντατικότερα και σε μεγαλύτερη κλίμακα, με συνεργείο από καλούς και έμπειρους τεχνίτες, τόσο στον περιτειχισμένο οικισμό, όσο και σε άλλα σημεία της άνασκαφής, για να προληφθούν ένδεχόμενες καταστροφές, με πάρα πολύ καλά αποτελέσματα.

4. Συνεχίστηκε και έφέτος ή άνασκαφή της Έταιρείας στη **Μαρόνεια** από τον έφορο αρχαιοτήτων κ. Εύ. Πεντάζο. Η άνασκαφή φέτος περιορίστηκε στη συνέχιση της άποκάλυψης του θεάτρου. Ο άγροτικός δρόμος που περνούσε πάνω από τη σκηνή άπομακρύνθηκε με την κατασκευή παρακαμπτηρίου. Στη θέση του νέου δρόμου βρέθηκαν 6 κιβωτιόσχημοι τάφοι, άκτέριστοι, των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

Ά γ ω γ ό ς. Καθαρίστηκε τó έσωτερικό του που περνάει κάτω από τó κοίλο και κατευθύνεται στην όρχήστρα. Τó έσωτερικό του, πλ. 0.50 μ. και ύψους 1 - 1.50 μ., είναι κτισμένο από μεγάλους μαρμάρινους δόμους έπιμελημένης έργασίας, αντίθετα προς τις καλυπτήριες πλάκες.

Κ ο ἴ λ ο. Συνεχίστηκε ή άποκάλυψη των κερκίδων στην άνατολική πλευρά του θεάτρου, όπου έπίσης σώζονται τρεις σειρές έδωλιων. Η VIII κερκίδα θά άνήκε στη Γερουσία από την έπιγραφή **ΓΕΡΟΥΣΙΑΣ** της τρίτης σειράς. Από έρευνα στην III κερκίδα, όπου είχαν αφαιρεθεί τά έδώλια, διαπιστώθηκε ότι αυτά πατοῦσαν στο φυσικό έδαφος λαξευμένο βαθμιδωτά.

Ό ρ χ ή σ τ ρ α. Ο άγωγός της όρχήστρας ήταν καλυμμένος με χοντροδουλεμένες πλάκες, αντίθετα με τά τοιχώματα που είναι καλοδουλεμένα και άνήκουν στην άρχικη φάση του θεάτρου (εικ. 14). Τó έσωτερικό του άγωγοῦ δέν έρευνήθηκε και δέν άποκαλύφθηκε άκόμη τó δάπεδο της όρχήστρας.

Σ κ η ν ή. Άποκαλύφθηκε σε κακή κατάσταση ό τοίχος του

προσκηνίου, ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπου θὰ πατοῦσε κιονοστοιχία ἀπὸ ἡμικίονες (βρέθηκε ἓνας). Δὲν ἀποκαλύφθηκε ὀλόκληρος ὁ τοῖχος τῆς σκηνῆς πού εἶναι καταστραμμένος ἀπὸ τὸ ρέμα καὶ πού τὸ ἀνατολικό του τμήμα διατηρεῖ ἐπένδυση ἀπὸ ὀρθογώνιες ἀσβεστολιθινὲς πλάκες. Ἄφθονα εἶναι τὰ κεραμίδια στέγης καὶ τὰ τοῦβλα ἀπὸ τῆ σκηνῆ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τὸ λίθινο ἀγωγὸ ἀνήκει στὰ ἑλληνιστικὰ καὶ ρωμαϊκὰ χρόνια. Βρέθηκαν ἐπίσης 48 νομίσματα τῆς Μακρόνειας, 4ου - 2ου π.Χ. αἰ., Ὁρθαγορείας, 4ου π.Χ. αἰ., καὶ ἓνα τῆς Τοπεύρου, 2ου μ.Χ. αἰ.

5. Συνεχίστηκαν καὶ κατὰ τὸ 1984 στὴν Ἀμφίπολη οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἑταιρείας μὲ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ καὶ ἐπιτίμου Γεν. ἐπιθεωρητῆ ἀρχαιοτήτων τοῦ ΥΠΠΕ, κ. Δημητρίου Λαζαρίδη.

Οἱ ἔρευνες διενεργήθηκαν σὲ δύο κύριους τομεῖς: τὸ Γυμνάσιο καὶ τὸ κλασικὸ Νεκροταφεῖο.

Γυμνάσιο

Μετὰ τὴν ἀγορὰ ἀπὸ τὴν Ἀρχαιολ. Ἑταιρεία τοῦ ὑπερκείμενου ἐλαιώνα, πού κάλυπτε μεγάλο μέρος τοῦ Γυμνασίου, ἔγινε δυνατὴ ἡ συνέχιση τῶν ἐργασιῶν τῆς ἀποκάλυψης τοῦ κτιρίου (εἰκ. 15).

Ἀνασκάφηκε ὀλόκληρη ἡ βόρεια καὶ ἡ δυτικὴ πλευρὰ καὶ ἔγινε γνωστὸ τὸ σχέδιο τῆς μεγάλης αὐτῆς δημόσιας οἰκοδομῆς, ὀλικῶν διαστάσεων 46.80×36.10 μ. Μένει νὰ ἀνασκαφεῖ ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου.

Στὴ ΒΑ πλευρὰ τοῦ κτιρίου ἀποκαλύφθηκε μιὰ μεγάλη αἴθουσα λουτροῦ (εἰκ. 16), διαστ. 12.17×7.10 μ., πού παρουσιάζει δύο οἰκοδομικὲς φάσεις. Στὴν παλιότερη φάση — πιθανῶς τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. — ὑπάρχουν μαρμάρινα βάρθρα κατὰ μῆκος τῆς βόρειας καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τῆς αἴθουσας, πού στήριζαν τοὺς λου-

τήρες (εικ. 17). Στὸν ὑψηλότερο δόμο τοῦ βόρειου τοίχου, ἀποκαλύφθηκε αὐλάκι μήκους 11.85 μ., γιὰ τὴν τροφοδότηση τῶν λουτήρων μὲ νερό, ποὺ προφανῶς ἐρχόταν μὲ μολύβδινους σωλήνες. Στὴν ὄψη τοῦ τοίχου ὑπάρχουν, κατὰ διαστήματα, κοιλότητες-κρουνοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔρρεε τὸ νερὸ (εικ. 17).

Στὸ δάπεδο τῆς νότιας πλευρᾶς τῆς αἴθουσας βρέθηκαν στὴ σειρὰ 4 ὅμοιοι μαρμαρίνοι λουτήρες, μήκους 2.05 - 2.08 μ., ποὺ ἀνήκουν στὴ νεώτερη φάση (εικ. 18). Ἡ εἴσοδος τῆς αἴθουσας λουτροῦ εἶναι στὴ νότια πλευρὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῆς ὑπάρχει ἀγωγὸς γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ νεροῦ ἀπὸ τὸ λουτρό. Ἐνας δεύτερος πῆλιμος ἀγωγὸς ἔρχεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Γυμνασίου καὶ κατευθύνεται στὴ μνημειακὴ κλίμακα τῆς εἰσόδου.

Μεταξὺ τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ λουτροῦ ἀποκαλύφθηκε ἓνας ἐλλειψοειδῆς κεραμοσκεπῆς χώρος ἀσκησης, μήκους 4 μ. Νοτιότερα, σὲ ἐπαφῇ μὲ τὸν χώρο αὐτό, ἀποκαλύφθηκε στυλοβάτης στοᾶς, Α - Δ κατεύθυνσης, πάνω στὸν ὁποῖο διασώζονται τὰ κατώτερα τμήματα 3 κιόνων.

Ἡ ἰσόδομη τοιχοποιία τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Γυμνασίου εἶναι πολὺ φροντισμένης ἐργασίας. Οἱ λιθόπλινθοι ἔχουν στίς πλευρὰς περιτένεια καὶ ἡ ἐπιφάνεια τῶν δόμων εἶναι δουλεμένη μὲ βελόνι (piquetage). Ὁ βόρειος τοῖχος διατηρεῖται σὲ ὕψος ποὺ ποικίλλει ἀπὸ 1.55 - 2.60 μ.

Στὸ μέσο περίπου τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς βόρειας πλευρᾶς ἀποκαλύφθηκε ἰωνικὸ πρόπυλο μὲ 2 κίονες ποὺ ἀνήκει στὴν τελευταία οἰκοδομικὴ φάση (εικ. 19). Ἡ ἐπικοινωνία τῆς εἰσόδου αὐτῆς μὲ τὸ μεγάλο χώρο τοῦ ἐσωτερικοῦ στὸν ὁποῖο ὀδηγεῖ, διαστάσεων 7.20 × 7.05 μ., συνεχόμενου πρὸς Β μὲ τὴν αἴθουσα λουτροῦ, γινόταν μὲ κλιμακοστάσιο. Μπροστὰ στὴ νότια πλευρὰ τῆς αἴθουσας, πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Γυμνασίου, βρέθηκε στὴ θέση του τὸ βᾶθρο ἐνὸς ἐφηβαρχικοῦ νόμου καὶ πεσμένη μπροστὰ — μὲ τὰ γράμματα πρὸς τὰ κάτω — ἡ μεγάλη στήλη, στὴν ἐπι-

φάνεια τῆς ὁποίας εἶναι χαραγμένος ὁ νόμος (εἰκ. 20). Πρόκειται γιὰ ἓνα μοναδικὸ κείμενο ποῦ μᾶς δίνει μεγάλο πλῆθος πληροφοριῶν. Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 2.65 μ. καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ 139 στίχους (εἰκ. 21).

Ἐπάνω ψηλά, σὲ λεία καὶ ἐξέχουσα ταινία, εἶναι χαραγμένη ἡ μακεδονικὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς, ποῦ ἀνήκει στὸ 21 π.Χ. Κάτω ἀπὸ τὴν ταινία μιὰ ζώνη ἀνάγλυφης διακόσμησης περιλαμβάνει ἀγγεῖο, στεφάνι ἐλιάς, κλαδὶ φοῖνικα, σπλεγγίδα καὶ ἓνα μικρὸ κυκλικὸ ἀντικείμενο (εἰκ. 22).

Ὁ ἐφηβαραχικὸς νόμος εἶναι ἔργο τοῦ ἐφηβάρχου Ἀδαίου Εὐημέρου. Πιστεύεται ὅμως ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα ὅτι κωδικοποιήθηκαν σ' αὐτὸν παλιότεροι σχετικοὶ νόμοι, διατάξεις καὶ βασιλικά διατάγματα, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ μία ἄλλη ἐπιγραφή τοῦ Φιλίππου Ε', ποῦ βρέθηκε ἐκεῖ κοντὰ καὶ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχαιότερα κείμενα, ποῦ ἀποκαλύφθηκαν ὡς τὴν ἄρκα στὸ Γυμνάσιο (εἰκ. 23).

Ὁ νόμος, ἔπειτα ἀπὸ μία εἰσαγωγή, ποῦ ἀναφέρεται στὰ καθήκοντα καὶ τίς ὑποχρεώσεις τοῦ Ἐφηβάρχου, τὴν ἀπογραφή ἐφήβων, τὴν ἐπιβολὴ ποινῶν, κ.ἄ., χωρίζεται στὰ παρακάτω κεφάλαια:

1. Φοίτηση (τῶν ἐν τοῖς τειμήμασιν ὄντων). 2. Αἴρεση διδασκάλων (παιδοτρίβης, ἀκοντιστῆς, τοξότης, πωλοδαμαστῆς). 3. Ἐπιμέλεια ἐφήβων (στὰ ἐξῆς ἀγωνίσματα: τοξεύειν, ἀκοντίζειν, σφενδονᾶν, λιθαρίζειν, ἵππεύειν καὶ ἀκοντίζειν ἀφ' ἵππου). 4. Χρόνος (ἐφηβείας) καὶ ἐνδυμασία. 5. Εὐκοσμία. 6. Φοίτηση. 7. Γυμνασία (ἐγκύμναση) ἐφήβων. 8. Ἀγῶνες. 9. Ἀγωνιστές. 10. Ὅρκος. 11. Ζημία διδασκάλων. 12. Ζημία τῶν ἄλλων. 13. Θέα (ὁ Ἐφηβάρχος ὀδηγεῖ τοὺς ἐφήβους σὲ σκηνικοὺς, θυμηλικοὺς καὶ γυμνικοὺς ἀγῶνες μὲ τὴν ἀπαγόρευση «μήτε κροτεῖν, μήτε συρίζειν, ἀλλὰ σιωπῇ καὶ κοσμίως θεωρεῖν»). 14. Πομπή. 15. Ἀτέλεια. 16. Ἐξοδίεις (ἡμερήσιες ὀργανωμέναι ἐξοδοὶ ἀπὸ τὰ τείχη τῆς πόλης καὶ ἐπιστροφή αὐθημερόν, μὲ τὴ συνοδεία τοῦ Ἐφηβάρχου).

Μεγάλη ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ σπαρτιατικὴ αὐστηρότητα τῆς ἀγωγῆς τῶν ἐφήβων, ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν νόμο καὶ μάλιστα σὲ ἐποχὴ ποὺ ἡ Ἀμφίπολη ὑπόκειται στὸν ἔλεγχο τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως. Ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ μοναδικοῦ αὐτοῦ κειμένου δὲν ὀλοκληρώνεται ἐδῶ. Ἡ ἐπιγραφή δίνει, γιὰ πρώτη φορά, ἓνα πλῆθος ἀπὸ εἰδήσεις, ἄμεσες ἢ ἔμμεσες, γιὰ τὴν κοινωνία καὶ τὴν πόλη, ἀναφέροντας τὴν ὑπαρξὴ ἀγορᾶς, θεάτρου, ἐργαστηρίων, ὀδικοῦ δικτύου, κ.ἄ.

Στὴν ἴδια περιοχὴ ποὺ ἀποκαλύφθηκε ὁ ἐφηβαρχικὸς νόμος, καὶ ΒΔ ἀπὸ αὐτὴ, βρέθηκαν καὶ ἄλλες ἐνδιαφέρουσες ἐπιγραφές, οἱ πῶς σημαντικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι:

1. Διάταγμα πρὸς τοὺς Ἐπιμελητὲς τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας νὰ μεριμνήσουν γιὰ τὴν καταχώρηση στὸν ἐφηβαρχικὸ νόμο διατάξεων ποὺ ἀναφέρονται στὴν τέλεση στεφανιτῶν ἀγώνων σὲ διάφορες πόλεις τοῦ μακεδονικοῦ κράτους. Τὸ διάταγμα ἐκδόθηκε στὸ 39ο ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου Ε΄.

2. Ψήφισμα νέων πρὸς τιμὴ τοῦ Γυμνασιάρχῃ τους Ἀδαίου τοῦ Φιλαέρου.

3. Τιμητικὸ ψήφισμα τοῦ Δήμου Ἀμφιπολιτῶν πρὸς τὸν Πόπλιον Κορνήλιον Σκιπίωνα.

4. Μαρμάρινη λεκάνη, ἀνάθημα κάποιου Γυμνασιάρχῃ Φιλίππου.

5. Τιμητικὸ ψήφισμα τῶν νέων τοῦ Γυμνασίου πρὸς τὸν Θράκα βασιλέα Κόττυ, γιὸ τοῦ Ροιμητάλκῃ, ἱερέα καὶ ἀγωνοθέτῃ τῶν σεβαστῶν.

6. Ἀναθηματικὸ βάθρο ἀγάλματος Ἡρακλέους.

Βόρεια τοῦ χώρου τοῦ προτύλου, στὴ ΒΔ γωνία τοῦ Γυμνασίου, ἀποκαλύφθηκε ἓνας τρίτος χώρος διαστάσεων 7.05×7.05 μ. Ἀρχικὰ καὶ ὁ χώρος αὐτὸς ἦταν αἵθουσα λουτροῦ, ὅμοιου μ' αὐτὸν τῆς ΒΑ γωνίας, μὲ ἴδιο τρόπο τροφοδότησης τοῦ νεροῦ καὶ μὲ ἴδια μαρμάρινα βάθρα (εἰκ. 24). Οἱ ἐσωτερικοὶ τοῖχοι καλύπτονται μὲ κονιάματα ποὺ φέρουν πρόχειρα χαραγμένες ἐπιγρα-

φές (graffiti). Κατά μήκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Γυμνασίου, νότια ἀπὸ τὴν αἴθουσα λουτροῦ, ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη χώρου, πλάτους 3.07 μ.

Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ δωματίου ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν προηγούμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο μὲ τὸ βᾶθρο τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἀπελλᾶ Διογένη, σὲ μήκος 11.80 μ. ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τοῦ Γυμνασίου, ἀποκαλύφθηκε ἡ δυτικὴ εἴσοδος, πλάτους 2.75 μ.

Βόρεια ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο συνεχίστηκε μὲ δοκιμαστικὲς τομὲς ἡ ἀποκάλυψη τοῦ μεγάλου συλλεκτήριου ἀγωγοῦ, ποὺ ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἀνάγκες ἀπομάκρυνσης τῶν ὀμβρίων ὑδάτων κάποιας ἄγνωστης ἀκόμῃ, ἀλλὰ ἀξιόλογης οἰκοδομῆς.

Κλασικὸ Νεκροταφεῖο

Συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα ποὺ ἄρχισε πέρυσι στὸν ἀγρὸ τῆς Σιῶνης Κριθαρίδῃ σὲ φυσικὸ ἄνδηρο, ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ τεῖχος τῆς πόλης (βλ. Ἔργον 1983, σ. 27), ὅπου ἡ θέση τοῦ κλασικοῦ νεκροταφεῖου. Ἀποκαλύφθηκαν λίγοι τάφοι τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνα, καταστραμμένοι συνήθως ἀπὸ τὴν καλλιέργεια, πολλοὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ἐλάχιστοι ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ ἓνας ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Συνολικὰ ἀνοίχθηκαν 7 δοκιμαστικὲς τομὲς καὶ ἐρευνήθηκαν 89 τάφοι καὶ ταφές.

Οἱ τάφοι εἶναι λακκοειδεῖς καὶ κεραμοσκεπεῖς καλυβίτες. Συχνὰ ὁ σκελετὸς ἦταν τοποθετημένος στὸ ἔδαφος, δίχως τάφο. Ἡ κεφαλὴ ἐνὸς νεκροῦ καλύπτεται ἀπὸ λεκάνη (εἰκ. 25). Τὰ εὐρήματα εἶναι μία λευκὴ λήκυθος, μὲ παράσταση ἐπίσκεψης τάφου (εἰκ. 26), καθὼς καὶ ὄστρακα ἄλλων λευκῶν ληκύθων, προτομὲς (εἰκ. 27, 28), εἰδώλια καὶ πολλὰ ἀγγεῖα διαφόρων τύπων καὶ μεγεθῶν, ἐρυθρόμορφα (εἰκ. 29), ἀρβαλλοειδῆ ληκύθια (εἰκ. 30), μελαμβαφεῖς κάρθαροι (εἰκ. 31), τύπου («δυτικῆς κλιτύος») κ.ἄ., καθὼς καὶ δύο χάλκινα ἐπίχρυστα στεφάνια στολισμένα μὲ ἀνθοφόρους ὀφθαλμοὺς καὶ ἄνθη. Ἀπὸ τὰ πιὸ ἀξιόλογα ἀγγεῖα εἶναι μεγάλο τμημα ἀττικοῦ κρατήρα ποὺ βρέθηκε στὸν τάφο 1 τῆς

τομῆς Μ. Φέρει παράσταση κωμαστῶν λαμπαδηφόρων πού τοὺς συνοδεύει αὐλητῆς (εἰκ. 32), πολὺ ὁμορφο ἔργο τοῦ πλούσιου ρυθμοῦ, πού χρονολογεῖται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 5ου π.Χ. αἰώνα. Βρέθηκε ἀκόμα μιὰ δλόκληρη ἐπιτύμβια στήλη μετὸ βᾶθρο τῆς καὶ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ, *Καλλίβιος Στρατῶνος*.

Ἀπὸ τὰ ἄλλα εὐρήματα ἀξίζει ν' ἀναφερθεῖ ἓνα σύνολο χρυσῶν κοσμημάτων λεπτῆς τέχνης (εἰκ. 33), ζευγὸς σκουλαρικιῶν μετὰ διακόσμηση αἰγάγων, δισκίο μετὰ ἐκτυπη παράσταση κεφαλιοῦ θεᾶς, δακτυλίδι μετὰ μαῦρο λίθο (ἱασπι) πού φέρει παράσταση θεᾶς, πιθανῶς Ἀρτεμῆς, καθὼς καὶ σκόρπια χρυσὰ φύλλα.

6. Συνεχίστηκαν οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στὴν **Τορώνη** ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Sydney κ. Ἀλέξ. Καμπίτογλου. Σκοπὸς τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου ἦταν: α) ἡ προκαταρκτικὴ μελέτη τῆς ὀχύρωσης τῆς ἀκρόπολης τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς στὸν Λόφο 1, γνωστὸ ὡς Βίγλα, β) ἡ συνέχιση τῶν ἀνασκαφῶν στὸ ἄνδρηο V, πού περιλαμβάνει τὸ νεκροταφεῖο τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου καὶ τὰ κτίσματα τῆς κλασικῆς περιόδου καὶ γ) ἡ συνέχιση τῶν ἀνασκαφῶν τῶν κλασικῶν κτισμάτων καὶ τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ νεκροταφείου στὸ ἄνδρηο IV.

1. *Οἱ ὀχυρώσεις στὴν Ἀκρόπολη τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς περιόδου στὸν Λόφο 1.*

Ἡ μελέτη τῶν ὁρατῶν τμημάτων ἀποκάλυψε 2 ὀχυρωμένους περιβόλους στὶς δύο κορυφὲς τοῦ λόφου, πού ἐπικοινωνοῦν μετὰξὺ τους μέσω στενοῦ διαδρόμου.

2. *Τὸ νεκροταφεῖο τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου στὸ ἄνδρηο V.*

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ νεκροταφείου ἀπέδωσε 21 ἐνταφιασμοὺς νεκρῶν καὶ 124 καύσεις. Τὸ πιὸ σημαντικὸ εὐρημα ἦταν ἡ ἀνακάλυψη στὴν ἀνατ. γέφυρα τῆς τάφρου 25 ἑνὸς συμπλέγματος τριῶν τάφων, δύο καύσεων καὶ ἑνὸς ἐνταφιασμοῦ. Αὐτοὶ οἱ τάφοι παρέ-

χουν σημαντικές μαρτυρίες ως προς τὴ χρονολογικὴ συγγένεια μεταξύ τῶν ἐνταφιασμῶν καὶ τῶν καύσεων καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ περισσότεροι ἐνταφιασμοὶ ἦταν πρωιμότεροι ἀπὸ τὶς καύσεις. Ἡ εὕρεση ἐπίσης ὑπομυκηναϊκῆς κεραμικῆς, ποὺ πιστεύεται ὅτι ἦταν εἰσηγμένη ἀττική, ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ περιοχὴ ἄρχισε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς νεκροταφεῖο κατὰ τὰ τέλη τοῦ 12ου ἢ τὶς ἀρχές τοῦ 11ου π.Χ. αἰ. Τὸ νεκροταφεῖο συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται ἕως περίπου τὸ 900 π.Χ.

3. *Τὸ νεκροταφεῖο τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς στὸ ἄνδηρο IV.*

Σ' αὐτὴ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν ἡ ἐντοπίστηκαν τουλάχιστον εἴκοσι τάφοι τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς περιόδου. Ὅσοι καθάρισθησαν φέτος ἀπέδωσαν μερικὰ ἀπὸ τὰ πλουσιότερα κτερίσματα καὶ συμβάλλουν ἔτσι στὴ μελέτη τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς περιοχῆς. Οἱ τάφοι διακρίνονται σὲ κτιστοὺς τετράπλευρους, οἱ ὁποῖοι περιεῖχαν συνήθως περισσότερους ἀπὸ ἓνα σκελετοὺς, σὲ λακκοειδεῖς καὶ κεραμοσκεπεῖς. Παρατηρήθηκαν ἐπίσης ἐγχυτρισμοί. Ἐκτὸς ἀπὸ κεραμικὴ, τὰ κτερίσματα περιλαμβάνουν χρυσὰ σκουλαρίκια, ὀρειχάλκινα δακτυλίδια, βραχιόλια καὶ ἄλλα κοσμήματα, νομίσματα καὶ χάντρες ἀπὸ διάφορα ὕλικά, ἀκόμη καὶ ἀπὸ γυαλὶ καὶ ἤλεκτρο.

4. *Τὰ κτίσματα τῆς κλασικῆς περιόδου στὸ ἄνδηρο V.*

Συγκρότημα κτισμάτων τοῦ 5ου καὶ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀποκαλύφθηκε κτισμένο πάνω στὸ νεκροταφεῖο τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδῆρου, στὴ ΝΔ προέκταση τοῦ ἀνδῆρου. Σημειώθηκαν τουλάχιστον δύο οἰκοδομικὲς φάσεις, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς κεραμικῆς.

5. *Τὰ κτίσματα τῆς κλασικῆς περιόδου στὸ ἄνδηρο IV.*

Τουλάχιστον δύο οἰκοδομικὲς φάσεις κτιρίων τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰ. ἀποκαλύφθηκαν κάτω ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Βρέθηκαν τοῖχοι ποὺ ἀνήκουν σὲ δύο τουλάχιστον σπίτια. Τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ αὐτά, τὸ Σπίτι 2, ἔχει μικρὰ καὶ με-

γάλα δωμάτια, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ μαγειρεῖο. Μέσω ἑνὸς λίθινου κλιμακοστασίου ἦταν δυνατὴ ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἐπάνω ἄνδρηρο πρὸς Ν. Στὴν εἴσοδο ἑνὸς δωματίου βρέθηκε μεγάλο καλοχτισμένο κατώφλι. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κτιρίου ἀπέδωσε ἀπὸ τὴν καλύτερη τοπικὴ καὶ εἰσηγμένη κεραμικὴ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχὴ (εἰκ. 34).

7. Στὸ ἐργαστήριο τῆς Βεργίνας καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ καθηγητῆ κ. Μανόλη Ἀνδρόνικου κατὰ τὸ 1984 ἐξακολούθησαν οἱ ἐργασίες συντήρησης τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου τοῦ Φιλίππου. Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποκατάσταση τῆς χρυσελεφάντινης ἀσπίδας, ἡ ὁποία μεταφέρθηκε στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Στὸ ἴδιο Μουσεῖο μεταφέρθηκαν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐλεφαντοστέινα ἀνάγλυφα ποὺ ἀνήκουν στὴ διακόσμηση τῶν κλινῶν τοῦ ἴδιου τάφου καὶ τοῦ «τάφου τοῦ πρίγκιπα».

Ὁλοκληρώθηκε ἡ γραμμικὴ ἀντιγραφὴ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς ἀρπαγῆς τῆς Περσεφόνης, τῆς Δήμητρας, τῶν τριῶν Μοιρῶν καὶ τοῦ Κυνηγίου. Ἀρχισε καὶ προχωρεῖ ἱκανοποιητικὰ ἡ πιστὴ — χρωματικὴ — ἀντιγραφὴ τῆς τοιχογραφίας τῆς Περσεφόνης. Ἐπίσης συνεχίστηκε ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀποτύπωση τῶν ἑξι μνημειακῶν τάφων καὶ τοῦ «τάφου τῆς Περσεφόνης».

Τὸ Ἱερὸ καὶ τὸ θέατρο

Μὲ σκοπὸ τὸν ἐντοπισμὸ νέων σημείων ἔρευνας στὴν ἐκτεταμένη περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλης, θεωρήθηκε σκόπιμο, στὴν ἀρχὴ τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1984, νὰ χρησιμοποιηθοῦν πειραματικὰ σύγχρονες γεωφυσικὲς μέθοδοι, ποὺ θὰ ὑποδείκνυαν τὴν ἐνδεχόμενη ὑπαρξὴ κτισμάτων κάτω ἀπὸ τὴ χαμηλὴ ἐπίχωση. Γιὰ τὴν ἀρχαιομετρικὴ αὐτὴ ἐφαρμογὴ ἐπιλέχθηκε ὁ χῶρος δυτικὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸ Ἱερὸ τῆς Εὐκλείας καθὼς καὶ ἀγροτεμάχια δυτικὰ καὶ ἀνατολικὰ ἀπὸ τὸ θέατρο. Μὲ τὴ γεωηλεκτρικὴ καὶ γεωμαγνητικὴ αὐτὴ διασκόπηση, ποὺ ἀνέλαβε ὁ γεω-

φυσικός κ. Γρ. Τσόκας, έρευνήθηκε συνολικά έκταση τεσσάρων περίπου στρεμμάτων.

Άμεσος στόχος με την έναρξη τής ανασκαφής τόν Αύγουστο του ίδιου χρόνου, ήταν ή ανασκαφική επιβεβαίωση τών θετικών ενδείξεων πού έδινε ή αρχαιομετρική έρευνα. Όστόσο ή πρωτοφανής και αναπάντεχη άρνηση τών ιδιοκτητών τών αντίστοιχων άγροτεμαχιών να επιτρέψουν την ανασκαφική έρευνα στη γη τους, πριν ικανοποιηθούν τα οικονομικά τους αίτήματα για στέρηση καλλιέργειας, άπαλλοτρίωση ή ανταλλαγή, ανάγκασε τους ανασκαφείς να περιορίσουν την ανασκαφική τους δραστηριότητα στον χώρο του θεάτρου.

Παράλληλα με τόν καθαρισμό τής όρχήστρας και τών λιθόστρωτων διαδρόμων του κοίλου από τή βλάστηση και τα χώματα πού είχαν επικαλύψει τò θέατρο στη διάρκεια του χειμώνα, έρευνήθηκε τμήμα τής επιφανειακής επίχωσης, πάχους 40 εκ., στην ανατολική πάροδο, πού έδωσε ταραγμένη κεραμική έλληνιστικών κυρίως χρόνων, κομμάτι πήλινης άνθεματώτς άκροκεράμου, καθώς και θραύσμα λίθινης προμόχθου με σταγόνες, πού βρέθηκε σε έπαφή με τόν νότιο τοίχο τής σκηνής του θεάτρου. Μικρή δοκιμαστική τομή στα ανατολικά του κοίλου δέν έδωσε ένθαρρυντικά στοιχεία για την ύπαρξη κτισμάτων.

Άκρόπολη

Κατά τή φετινή ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε ή έρευνα στη δυτική πλευρά τής πύλης II, ανοίχθηκε μία έρευνητική τομή στην κορυφή τής άκρόπολης (T. 84. 1) και δύο μικρότερες εγκάρσια στο τείχος και στην έσωτερική του πλευρά, μία στη δυτική πλευρά τής άκρόπολης (T. 84. 2) και ή δεύτερη στην ανατολική πλευρά (T. 84. 4).

Στην πύλη II έρευνήθηκε ο χώρος στα δυτικά της, διαστ. 5 × 3 μ., και ή σκαφή έφθασε σε βάθος μέχρι 1.90 μ. Στην επίχωση βρέθηκαν αρκετά θραύσματα κεραμίδων, μερικά κορινθιακού τύ-

που, ένα θραύσμα από άνθεμωτό ακροκέραμο (είκ. 35), αρκετά άβασφα όστρακα, θραύσματα «μεγαρικών» σκύφων, θραύσματα από κανθάρους ρυθμού «δυτικής κλιτύος», μελαμβαφή όστρακα, σιδερένια καρφιά και χάλκινα νομίσματα, από τὰ όποία ένα είναι του Πύρρου (Α. μακεδονική άσπίδα και στο μέσον τὸ μονόγραμμα του Πύρρου π και Β. περικεφαλαία). Σὲ βάθος 1.30×1.40 μ. βρέθηκαν θεμέλια όρθογώνιου κτίσματος με κατεύθυνση Α-Δ, τὰ όποία πρέπει νὰ ανήκουν σὲ πύργο τῆς πύλης. Χρησιμοποιήθηκαν κυρίως μεγάλες άσβεστόπετρες δουλεμένες στην έξωτερική τους επιφάνεια, με χῶμα ὡς συνδετικό ὕλικό.

Σύρριζα στον νότιο τοίχο του πύργου και στην έξωτερική του πλευρά, έπισημάνθηκε βόθρος διαμέτρου 0.70 - 1 μ. Ἡ σκαφή στον βόθρο προχώρησε σὲ βάθος 1.50 μ., με συνολικό βάθος από την αρχική επιφάνεια τῆς σκαφῆς 2.40 μ. Μέσα βρέθηκαν θραύσματα κεραμίδων μεταξύ τῶν όποίων ήγεμόνας στρωτήρας κορινθιακοῦ τύπου με γραπτὸ άνθέμιο, άβασφη κεραμική, θρυμματισμένοι σκύφοι, πολλά θραύσματα από όξυπύθμενο άμφορέα, θραύσματα από κανθάρους ρυθμοῦ «δυτικής κλιτύος», θραύσματα από πινάκια, θραύσματα από πήλινο γυναικεῖο ειδώλιο, δύο πήλινες άγνύθες με σφράγισμα και ένα χάλκινο νόμισμα. Μέσα στην έπίχωση του βόθρου υπῆρχαν καρβουνάκια και λίγες μικρές πέτρες. Ἡ άφαίρεση τῆς έπίχωσης του βόθρου δὲν ολοκληρώθηκε. Δὲν ολοκληρώθηκε, επίσης, ή έρευνα τῶν θεμελίων του πύργου στη βόρεια και την ανατολική πλευρά του.

Ἡ τομή στην κορυφή τῆς ακρόπολης (Τ. 84. 1) είχε διαστάσεις 20×1 μ., κατεύθυνση Β-Ν, και άποσκοποῦσε στον έλεγχο τῆς στρωματογραφίας και στην έπισήμανση τυχόν λειψάνων από κτίρια. Ἐφαίρέθηκε ή έπίχωση σὲ ὅλο τὸ μήκος τῆς τομῆς μέχρι τὸ φυσικὸ ἔδαφος. Ἡ έπίχωση είχε πάχος 0.20 - 1.20 μ. Σὲ ὅλο τὸ μήκος τῆς τομῆς άφέθηκαν τέσσερις άσκαφτοι μάρτυρες πάχους 0.50 μ. Στο μεγαλύτερο μέρος τῆς τομῆς διαπιστώθηκε στρώμα από λατύπη παρόλιθου. Ἐνάμεσα στη λατύπη βρέθηκαν

και αρκετά μεγάλα θραύσματα πωρόλιθου, μερικά από γωνιόλιθους. Μέσα στη λατύπη βρέθηκαν θραύσματα κεραμίδων και λίγα άβαφα όστρακα. Κατά τὸ μέσον τῆς τομῆς, στήν κορυφή τῆς ἀκρόπολης, διαπιστώθηκε στρώμα πυρᾶς πάχους 0.07 - 0.10 μ. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς πυρᾶς ὑπῆρχε στρώμα μὲ ψιλή λατύπη πωρόλιθου και στή συνέχεια λατύπη ἀπὸ πέτρες. Ἐπισημάνθηκαν τρεῖς τοῖχοι κτιρίων μὲ κατεύθυνση Β-Ν και ΒΔ-ΝΑ. Ὁ ἕνας, μὲ κατεύθυνση Β-Ν, βρέθηκε σὲ βάθος 0.37 μ. και εἶναι κτισμένος μὲ μικρὲς ἀδούλευτες πρασινωπὲς πέτρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες διατηροῦνται στή θέση τους τρεῖς σειρές.

Ὁ δεύτερος τοῖχος βρέθηκε σὲ βάθος 0.75 - 0.80 μ., ἀποτελεῖται ἀπὸ πρασινωπὲς πέτρες δουλεμένες στήν ἐσωτερική τους ἐπιφάνεια και σώζεται σὲ μήκος 0.70 μ. Ὁ τρίτος τοῖχος φάνηκε σὲ βάθος 0.30 - 0.40 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια και ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλες ἀβεσστόπετρες δουλεμένες στήν ἐξωτερική τους πλευρά. Σὲ ὅλους τοὺς παραπάνω τοίχους ὡς συνδετικό ὑλικὸ χρησιμοποιήθηκε πηλόχωμα. Κατὰ τὸ βόρειο ἄκρο τῆς τομῆς και σὲ βάθος 0.20 μ. βρέθηκε τὸ μπρὸς τμήμα ἀπὸ πῆλινο εἰδῶλιο ταύρου (εἰκ. 36).

Ἡ τομὴ στή δυτική πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης (Τ. 84. 2), διαστάσεων 4×1 μ., προχώρησε σὲ βάθος 1.45 μ. Σὲ βάθος 0.40 μ. ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐσωτερική παρειά τοῦ τείχους, τὸ ὁποῖο ἐδῶ ἔχει πάχος 2.20 μ. Μέσα στήν ἐπίχωση, σὲ βάθος 0.70 μ. βρέθηκαν στρώμα κεραμίδων, ἀρκετὰ ἄβαφα όστρακα και λίγα μελαμβαφή. Στήν ἐσωτερική παρειά τοῦ τείχους ἀποκαλύφθηκαν τέσσερις στρώσεις λίθων συνολικοῦ ὕψους 0.85 μ. Ἡ ἐξωτερική ἐπιφάνεια τῶν λίθων εἶναι ἀδρὰ δουλεμένη ἢ και ἀδούλευτη, και ὡς συνδετικό ὑλικὸ χρησιμοποιήθηκε πηλόχωμα.

Ἡ ἔρευνα στήν τομὴ (Τ. 84. 4), διαστάσεων 6×1 μ., ἡ ὁποία ἔγινε στήν ἀνατολική πλευρὰ τῆς ἀκρόπολης, δὲν ὀλοκληρώθηκε. Ἡ σκαφή προχώρησε σὲ βάθος μέχρι 1 μ. Σὲ βάθος 0.40 - 0.80 μ. διαπιστώθηκε στρώμα κεραμίδων και βρέθηκαν ἄβαφα όστρακα.

Τάφος Παλατιτσιῶν

Στὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο καὶ μὲ ἀφορμὴ ἀποτυχημένες ἀπόπειρες λαθρανασκαφῆς ἐρευνήθηκε ἕνας μεγάλος τύμβος στὰ ΒΔ τοῦ χωριοῦ Παλατίτσια καὶ στὰ ΒΑ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Βεργίνας. Ὁ τύμβος, μὲ σχῆμα μακρόστενο, εἶχε ὕψος ± 5 μ. περίπου καὶ διαμέτρους 23.50 - 29 μ. (εἰκ. 37). Στὸ κέντρο του καὶ σὲ μεγάλο βάθος βρέθηκε ἕνας μεγάλος κιβωτιόσχημος τάφος, χτισμένος μὲ πωρολίθους (εἰκ. 38), μὲ ἰδιόμορφα ἀρχιτεκτονικὰ χαρακτηριστικά: μὲ τετράγωνο σχεδὸν σχῆμα καὶ ἐξωτερικὲς διαστάσεις 4.60 - 5.40 μ., τὸ μνημεῖο καλύπτεται μὲ δύο ἀνισοῦψεῖς σειρὲς καλυπτηρίων λίθων. Ἡ μορφή αὐτῆ τῆς κάλυψης ἀποδεικνύεται δηλωτικὴ γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος χωρίζεται σὲ δύο μέρη μὲ μιὰ μικρὴ πεσσοστοιχία. Οἱ δύο πεσσοὶ τῆς πεσσοστοιχίας συγκρατοῦν ἕνα στενὸ ἐπιστύλιο καὶ συγχρόνως τὴν ἔνωση τῶν δύο σειρῶν τῶν καλυπτηρίων (εἰκ. 39). Οἱ πεσσοὶ ἔχουν ὕψος 1.95 μ. καὶ πλευρὰ 0.45 μ. καὶ ἀπολήγουν στὸ ψηλὸ πεσσόκρανο μὲ ὑψηλὴ cavea καὶ ἄβακα μὲ πλευρὰ 0.54 μ. Ἡ μικρὴ πεσσοστοιχία, ὅπως καὶ ἡ διακόσμηση τῶν τοίχων μὲ ζῶνες ἐρυθροῦ, λευκοῦ καὶ κίτρινου χρώματος, εἶναι τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, ποὺ τελικὰ δίνουν στὸν ἐσωτερικὸ αὐτὸν χώρον ἕνα μνημειακὸ χαρακτήρα, ἐνῶ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τοῦ μνημείου δὲν προδίδει ἀνάλογη ἔστω πρόθεση ἀρχιτεκτονικῆς διαμόρφωσης. Τὸ θέμα ὅμως τῆς μορφῆς τοῦ μνημείου θὰ διαφωτίσει μόνον ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς.

Ὁ τάφος εἶναι συλημένος, ὅπως ἀποδείχθηκε ἀπὸ τοὺς καταστραμμένους πωρολίθους τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ τὰ σκυροπισμένα λείψανα ἐνὸς ἐπίχρυσου χάλκινου στεφανιοῦ μέσα στὴν ἐξωτερικὴ ἐπίχωση τοῦ τάφου. Στὸ ἐσωτερικὸ ἢ ἐπίχωση, ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὰ νερά τῆς βροχῆς, εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο μόνον ἕνα μέρος της στάθηκε δυνατὸν νὰ ἀφαιρεθεῖ. Ἀπὸ τὸ τμήμα αὐτὸ καὶ μέσα στὸ παχὺ στρώμα τῆς λάσπης

στη ΒΑ γωνία βρέθηκαν μεγάλα θραύσματα λίθινων μελῶν, καθὼς καὶ θραύσματα μικροῦ ληκυθίου μὲ γραπτὴ δικτυωτὴ διακόσμηση, ἕνας τύπος ληκυθίου, ποὺ χρονολογεῖται στὸ β' μισὸ τοῦ 4ου αἰῶνα π.Χ. ἕως καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνα.

Ἡ ἀνασκαφὴ διακόπηκε αἰφνίδια ἐξαιτίας ἀσθενείας τοῦ διευθυντῆ τῆς καὶ θὰ συνεχιστεῖ τὸν ἐπόμενο χρόνο μὲ τὴ συμπλήρωση τῆς ἀποχωμάτωσης τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ τάφου.

8. Κατὰ τὸ 1984 ἔγιναν στὸ Δῖον ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. Δημ. Παντερμαλῆ οἱ ἐξῆς ἐργασίες:

1. Οἱ μεγάλες θέρμες τοῦ Δίου ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικὰ στὴ νότια καὶ δυτικὴ πλευρὰ τους. Ἐγινε ἀνασκαφὴ σὲ μεγάλο μῆκος ἀνάμεσα στὸν νότιο ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ κτιρίου καὶ τὸν ὀχυρωματικὸ περίβολο. Ἰδιαιτέρα προχώρησε ἡ ἐρευνα στὰ ἀνατολικά στὸ ὕψος τῆς πρόσοψης τῶν θερμῶν. Ἐκεῖ βρέθηκαν μέσα στὴν ἐπίχωση σπασμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ ἰωνικοὺς κίονες καὶ κομμάτια ἀπὸ γλυπτὰ. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ ἀποδείχτηκε πὼς ἀνήκουν σὲ γλυπτὰ ποὺ ἄλλα τους θραύσματα εἶχαν ἤδη βρεθεῖ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν ἐσωτερικῶν χώρων τοῦ κτιρίου τῶν θερμῶν: ἔτσι συγκολλήθηκαν θραύσματα στὸ κάτω μέρος ἑνὸς ἀγάλματος Ἑρακλῆ, ποὺ ἄλλα του θραύσματα εἶχαν βρεθεῖ τὸ 1981, συμπληρώθηκε σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ ἡ ἀριστερὴ πλευρὰ ἑνὸς ἀγάλματος, ποὺ πιθανότατα εἰκονίζει τὸν Ἀπόλλωνα (ἕνα τμῆμα του εἶχε βρεθεῖ ἤδη τὸ 1976). Ἀκόμη συγκολλήθηκαν θραύσματα στὸ ἄγαλμα τοῦ Ποδαλείριου ποὺ βρέθηκε τὸ 1917. Στὸ σύνταγμα ποὺ παριστάνει τοὺς Ἀσκληπιάδες φαίνεται ὅτι ἀνήκει καὶ ἕνα μαρμάρينو γυναικεῖο κεφάλι (εἰκ. 40). Μπορεῖ ἴσως νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τῆς Ὑγείας. Ἐντελῶς ἰδιαιτέρη εἶναι ἡ σημασία ἑνὸς εἰκονιστικοῦ κεφαλοῦ (εἰκ. 41) ποὺ βρέθηκε μαζὶ μὲ τὰ ἰδεαλιστικὰ γλυπτὰ. Χωρὶς ἀμφιβολία καὶ αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν γλυπτῶν τῶν θερμῶν. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1981 εἶχε βρεθεῖ ἡ μύτη τοῦ κεφαλοῦ αὐτοῦ μέσα στὴ μεγάλη αἴθου-

σα πού βρίσκεται ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν θερμῶν. Στὴν ἴδια αἰθουσα τὴν ἴδια χρονιά εἶχε βρεθεῖ καὶ ἄλλη εἰκονιστικὴ κεφαλὴ πού παριστάνει ἀκριβῶς τὸν ἴδιο ἄνδρα. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπὸ τὶς σπάνιες περιπτώσεις πού ἔχουμε πορτραῖτα τοῦ ἴδιου προσώπου, τὰ ὁποῖα στὴν ἀρχαιότητα ἦταν στημένα στὸν ἴδιο χῶρο. Ὁ εἰκονιζόμενος θὰ ἦταν ἀσφαλῶς μιὰ ἀπὸ τὶς ἐξέχουσες προσωπικότητες τοῦ ἀρχαίου Δίου, πού τιμῆθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ πορτραίτου του. Ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ πέρα ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς πρόσοψης τοῦ κτιρίου, ἀποκαλύπτοντας τὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο τῆς αὐλῆς τοῦ κτιρίου. Στὸν λάκκο πού ὑπῆρχε ἀνάμεσα στὸν τοῖχο αὐτὸ καὶ τὸν περίβολο τῆς ὀχύρωσης βρέθηκαν ἑκατοντάδες κομμάτια κεραμιδιῶν, ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ λίγα γλυπτά. Ἐγινε σαφές ὅτι καὶ αὐτὰ ὅλα τὰ εὐρήματα πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω ἦταν μέσα στὴν ἐπίχωση πού προήλθε ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη τῶν γυρεμισμάτων τοῦ κτιρίου καὶ τοῦ περιεχομένου του στὸν λάκκο μετὰ τὴν ὀχύρωσιν καὶ τείλους. Τὸ κτίριο δοκιμάστηκε σκληρὰ ἀπὸ σεισμὸ καὶ μετὰ, ὅπως φαίνεται, τὴ μερικὴ καταστροφὴ του ἔγινε ἀποκομιδὴ τῶν γυρεμισμάτων γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἐπισκευὴ του. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν θερμῶν στὸ νότιο τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔφθασε στὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ κτιρίου, ὅπου διαπιστώθηκε ὅτι προσάπτεται μιὰ σειρὰ μικρῶν βοθητικῶν γιὰ τὴ λειτουργία τοῦ κτιρίου χώρων. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς στεγαζόταν μὲ καμάρα καὶ ἔφερε πιθανῶς μιὰ δεξαμενὴ νεροῦ. Μὲ τὴν παροχὴ νεροῦ στὶς θερμὲς σχετίζεται πιθανότατα ἕνας φαρδὺς καὶ συμπαγῆς τοῖχος πού καταλήγει στὴ ράχη τῆς μεγάλης πσίνας καὶ προέρχεται ἀπὸ τὰ δυτικά. Πιθανῶς ὁ τοῖχος αὐτὸς ἔφερε τὸν κεντρικὸ ἀγωγό. Τὸ ἐρείπιο μιᾶς μεγάλης δεξαμενῆς φαίνεται νὰ εἶναι τὸ σχεδὸν τετράγωνο κτίσμα πού εἶχε καμάρα στὸ ἐσωτερικὸ του καὶ βρίσκεται λίγα μέτρα στὰ δυτικὰ τῶν θερμῶν. Στὴν τομὴ γιὰ τὴν ἀνέυρεση τοῦ ἐξωτερικοῦ δυτικοῦ τοῖχου τῶν θερμῶν βρέθηκαν ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, κομμάτια πού προέρχονται ἀπὸ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Κατὰ τὶς ἐργασίας ἀπομάκρυνσης τοῦ ὑποστρώματος τοῦ ψηφιδωτοῦ μετὴν παράσταση τοῦ θαλασσίου θιάσου, πού σώθηκε ἀποσπασματικά, ἀποκαλύφθηκαν νέες νησίδες τοῦ ψηφιδωτοῦ, οἱ ὁποῖες μετὴν σεισμικὴ καταστροφή εἶχαν παρασυρθεῖ ἀπὸ τμήματα τοῦ κτιρίου πού βούλιαξαν καὶ βρέθηκαν σὲ χαμηλότερα ἐπίπεδα. Τὸ ψηφιδωτὸ ἀποκολλήθηκε, συντηρήθηκε καὶ ἐπανατοποθετήθηκε μετὴν τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ εἶναι σαφὲς τὸ πρόβλημα πού προέκυψε μετὴν καθίζηση τοῦ κτιρίου καὶ νὰ ἀνταποκρίνεται κατὰ τὸ δυνατό στὴν κατάσταση στὴν ὁποία βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφή.

2. Τὰ τεῖχη τοῦ Δίου ἐρευνήθηκαν στὴ δυτικὴ τους πλευρὰ μετὴν στόχο νὰ ἀνευρεθεῖ ἡ οἰκοδομικὴ φάση πού χρονολογεῖται γύρω στὸ 300 π.Χ., ἡ μεταγενέστερη φάση τῶν ὄψιμων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ὁ τρόπος μετὴν ὁποῖο συνδεόταν τὸ λεγόμενον διατείχισμα μετὴν τὸ δυτικὸν τεῖχος. Τὸ σημαντικότερον πόρισμα αὐτῆς τῆς ἐρευνας εἶναι ὅτι τὸ παλιὸν τεῖχος ἔχει ἐντελῶς εὐθύγραμμη πορεία σύμφωνα μετὴν γεωμετρικὴ χάραξη τῆς πόλης, ἐνῶ τὸ μεταγενέστερον παρουσιάζει ἐλαφρὲς κάμψεις καὶ ἀμβλείες γωνίες. Τὸ ἐλληνιστικὸν τεῖχος ἔχει πύργους καὶ σ' αὐτῆν του τὴν πλευρὰ καὶ σὲ ὀρισμένα σημεῖα σώζεται ὡς τὴν δευτέρην σειρὰ γωνιολίθων πάνω ἀπὸ τὸ θεμέλιον.

3. Στὸν τομέα τῶν ἀνατολικῶν θερμῶν ἔγιναν ἐκτεταμέναι ἐργασίαι. Ἀποκαλύφθηκαν στὰ νότια καὶ ἄλλοι χώροι μετὴν πεσσίστικους ὑποκαύστου (εἰκ. 42) πού ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τους καὶ ἐντοπίστηκε ὁ ἐξωτερικὸς τοῖχος τοῦ κτιρίου πρὸς αὐτὴν τὴν πλευρὰ. Στὰ δωμάτια τῆς βορινῆς πτέρυγας, τὰ ὁποῖα ἦταν στρωμένα μετὴν μεγάλα ψηφίδια ὅπως καὶ τῆς κεντρικῆς αἴθουσας, βρέθηκαν καμένα ἢ μισοκαμένα ξύλα, ἕνας πλήρης χειρόμυλος καὶ ἕνας μικρὸς ἔρωτας πάνω σὲ δελφίνι ἀπὸ μάρμαρον. Ἐπίσης καθάριστικὸν τὸ δάπεδον τῆς τετράστυλης αὐλῆς, συγκολλήθηκαν θραύσματα κίωνων καὶ ἔγιναν προσπάθειαι γιὰ τὴν πτώση τῆς στάθμης τῶν πηγαίων νερῶν.

4. Στην κοίτη του χειμάρρου, που διασχίζει την αρχαία πόλη, έγινε μια μικρή δοκιμαστική ανασκαφή για να διερευνηθεί η χρονολόγηση ορισμένων έρειπίων. Τα εύρηματα έδειξαν ότι πρόκειται για τοίχους ενός κτιρίου των ελληνιστικών χρόνων.

5. Στα νότια του νόρθηκα της μεγάλης βασιλικής, που είχε ερευνηθεί για πρώτη φορά από τον Γ. Σωτηριάδη, βρίσκεται ένα κτίσμα σε λοξή σχέση με τον άξονα της βασιλικής και σύμφωνα μ' ένα σχέδιο που είχε δημοσιευτεί αποτελούνταν από μια σειρά μικρών ορθογωνίων χώρων. Στο τέλος σημειωνόταν ένας κυκλικός χώρος. Η ανασκαφή του φετινού καλοκαιριού έδειξε ότι ο τελευταίος αυτός χώρος δεν είναι κυκλικός αλλά ήμικυκλικός και αποτελεί μια από τις πτέρυγες ενός αξιόλογου, όπως φαίνεται, τρίκογχου κτιρίου.

6. Στο ιερό της Ίσιδος έγινε καθαρισμός και εκβάθυνση της κοίτης του ποταμού σε μήκος τριών χιλιομέτρων με αποτέλεσμα να πέσει ικανοποιητικά ή στάθμη του νερού που είχε κατακλύσει το χώρο. Στην επίχωση του ιεροῦ βρέθηκε ένα μαρμάρινο παιδικό κεφάλι.

7. Στο ιερό της Δήμητρος συνεχίστηκε η ανασκαφή στα νότια του μεγάρου Β. Αποκαλύφθηκε σε μεγάλο μήκος (συνολικά πάνω από 150 μέτρα) ο τοίχος που θεωρείται περίβολος του ιεροῦ. Ακόμη σκάφτηκε ένα δημόσιο αφοδευτήριο στη στάθμη των ψιμων φάσεων.

8. Στο ελληνιστικό θέατρο οι εργασίες εντοπίστηκαν στην ορχήστρα, όπου διαπιστώθηκαν επάλληλες στρώσεις. Με ακρίβεια ορίστηκε το στρώμα πάνω στο οποίο είχαν σωριαστεί τα έρειπια της σκηνής.

9. Μέσα στην πυκνή βλάστηση στα ΝΑ του ιεροῦ του Ασκληπιού και πριν από το ποτάμι είχε εντοπιστεί πριν από 3 χρόνια ένας φαρδύς τοίχος. Σε δοκιμαστική τομή που έγινε φέτος αποκαλύφθηκε ο τοίχος αυτός σε μήκος 15 περίπου μέτρων. Το πλάτος του κυμαίνεται από 2.80 - 3 μ. Η επίχωση δεν περιείχε εὔ-

ρήματα και δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει στὸν ὀρίζοντα τοῦ κτίσματος στρώμα καταστροφῆς. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ δρόμο. Ἡ ἀνασκαφή λόγῳ τῶν πολλῶν πηγαίων νερῶν δὲν μπόρεσε νὰ προχωρήσει σὲ βάθος.

10. Ἡ ἀνασκαφή στὴν κοιμητηριακὴ βασιλικὴ προχώρησε στὸ βόρειο τμήμα τῆς ἕως καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν νάρθηκα. Μέσα στὴν ἐπιχωση βρέθηκαν καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο στὸν κυρίως ναὸ σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο (εἰκ. 43). Τὸ δάπεδο τοῦ κλίτους καὶ τοῦ νάρθηκα εἶναι στρωμένο μὲ πλίνθους, μερικὲς ἀπὸ τὶς ὁποῖες φέρουν ἔκτυπο τὸ γράμμα Θ καὶ ἄλλες ἓνα σταυρό. Ἀμέσως ἔξω ἀπὸ τὸν νάρθηκα βρέθηκε ὄρθια μιὰ τράπεζα φτιαγμένη μὲ ὕλικὸ σὲ δεύτερη χρῆση. Πάνω σὲ ἀνομοιογενεῖς κιονίσκους ἐδράζεται μιὰ πλάκα θωρακίου μὲ παράσταση σταυροῦ (εἰκ. 44). Πρόκειται ἴσως γιὰ μιὰ τράπεζα προσφορῶν. Μπροστὰ ἀπὸ τὴν τράπεζα στὸ δάπεδο βρέθηκε στὴ θέση τῆς μιὰ ἐπιτύμβια πλάκα μὲ τὴν ἐπιγραφή: *Μημόριον Μάγνας*. Προφανῶς τράπεζα καὶ ἐπιτύμβια πλάκα ἔχουν στενὴ σχέση καὶ βοηθοῦν στὴν ἐρμηνεία τοῦ χώρου.

11. Νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν μακεδονικὸ τάφο ποὺ ἀνέσκαψε τὸ 1929 ὁ Γ. Σωτηριάδης ἐντοπίστηκε στὴ θέση Πυξάρια καὶ ἄρχισε νὰ ἀνασκάπτεται ἓνα κτίριο. Ἀποκαλύφθηκε μιὰ κυκλικὴ κτιστὴ λεκάνη ἐπενδεδυμένη μὲ πλάκες λευκοῦ μαρμάρου καὶ ἓνας μικρὸς χώρος μὲ ὑπόκαυστο. Πρόκειται γιὰ τὸ λουτρὸ κάποιου μεγαλύτερου κτίσματος.

12. Δυτικὰ ἀπὸ τὸν «συνοικισμό τῶν Σαρακατσαναίων» τοῦ Δίου ἐντοπίστηκαν συστάδες τύμβων κατασκευασμένων μὲ χῶμα καὶ πέτρες. Δοκιμὲς ποὺ ἔγιναν ἔδειξαν ὅτι ὑπάρχουν δυὸ δακτύλιοι μὲ ἀργὲς πέτρες, ὁ ἓνας στὴ βάση τοῦ τύμβου καὶ ὁ ἄλλος γύρω ἀπὸ τὸν τάφο ποὺ περιέχεται στὸν τύμβο. Οἱ τάφοι εἶναι κιβωτιόσχημοι, κατασκευασμένοι ἀπὸ μεγάλες πλάκες σχιστολίθου. Μετὰ τὶς πρῶτες δοκιμὲς ποὺ ἔγιναν φέτος, ἡ ἀνασκαφή θὰ συνεχιστεῖ σ' αὐτὸ τὸ ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο τῆς πρώιμης ἐποχῆς τοῦ Σιδήρου.

9. Οί ανασκαφές στην Πέλλα με την έφορο αρχαιοτήτων κ. Μ. Σιγανίδου κατά την περίοδο του 1984 διενεργήθηκαν κυρίως στην ακρόπολη. Μικρότερη σε διάρκεια ήταν ή ανασκαφή στην αγορά και στη γύρω από την αγορά περιοχή. Στη θέση «Κανάλι» επίσης, όπου το 1964 είχε αποκαλυφθεϊ μεγάλο κυκλικό οικοδόμημα, έγινε έρευνα προκειμένου να διαπιστωθεϊ ή σχέση του κτίσματος αυτού προς το ρυμοτομικό σχέδιο τής Πέλλας.

Τά αποτελέσματα τής ανασκαφής στην ακρόπολη ήταν ιδιαίτερα σημαντικά. Κατά την περσινή περίοδο του 1983 είχε ολοκληρωθεϊ ή εικόνα ενός συγκροτήματος, που αποτελείται από δύο πτέρυγες εκατέρωθεν κεντρικού άξονα με έναία πρόσοψη μήκους 153 μ. και έφερε δωρική κιονοστοιχία πάνω σε ύψηλò πόδιο.

Λίγα διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα που υπήρχαν στον λόφο τής ακρόπολης, τὰ όποια ύστερα από μελέτη διαπιστώθηκε ότι εντάσσονται σε ένα έναίο πλάνο, έγιναν άφορμη να επεκταθεϊ ή έρευνα με τομές σε όλόκληρο τον λόφο. Οί τομές έγιναν σε επιλεγμένα σημεία, σε μια έκταση 60 στρεμμάτων, βάσει ενός αρχιτεκτονικού καννάβου που προέκυψε από τή μελέτη των μέχρι τότε ανασκαφικών στοιχείων. Έγιναν 10 μεγάλες ανασκαφικές τομές (είκ. 45) και πολλές μικρότερες, προέκυψαν δέ τὰ έξής συμπεράσματα.

Τά κτίρια του συγκροτήματος δέν είναι μόνο δύο αλλά έξι, τρία προς Νότο και τρία προς Βορρά, από τὰ όποια τὰ ανασκαμμένα είναι τὰ δύο νοτιοανατολικά.

Οί έξωτ. διαστάσεις του ύλου συγκροτήματος δέν εντοπίστηκαν ακόμη, αλλά και ή έσωτερική διάταξη είναι γνωστή πολύ αποσπασματικά. Έχουν εντοπισθεϊ οί θέσεις περιστυλίων, στοών και χώρων κατοικίας, όπου βρέθηκαν πολλά έγχρωμα κονιάματα.

Στό ύλο συγκρότημα διακρίνονται δύο οικοδομικές φάσεις, μια που ανήκει στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και μια δεύτερη ύστεροελληνιστική.

Ή συνέχεια του τείχους, τμήμα του όποιου είχε ανασκαφεϊ

τὸ 1970 καὶ 1971 στὰ ἀνατολικά τοῦ λόφου τῆς ἀκρόπολης, ἀποκαλύφθηκε στὸ τέλος τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου καὶ στὰ βορειοδυτικά τοῦ λόφου ἡ συνέχειά του ἀκολουθεῖται καὶ στὸν ἐπόμενο πρὸς Δυσμὰς λόφο. Ἡ κατασκευὴ τοῦ τείχους, ποῦ ἔχει πᾶχος 5 περίπου μέτρα, εἶναι καὶ ἐδῶ ὅμοια μὲ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα, ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὤμους πλίνθους (εἰκ. 46).

Τὸ εὕρημα αὐτὸ ἦταν ιδιαίτερα σημαντικό, γιατί διαπιστώθηκε ὅτι τὰ ὄρια τῆς πόλης ἦταν πολὺ πιὸ ἐκτεταμένα ἀπὸ αὐτὰ ποῦ γνωρίζαμε ἕως σήμερα.

Στὴν ἀγορὰ ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη ὀλόκληρης τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς καὶ ἀνασκάφηκε τμήμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὅπου ἤλθε στὸ φῶς θησαυρὸς 100 ἀργυρῶν ἀθηναϊκῶν τετραδράχμων ποῦ χρονολογοῦνται στὸ τέλος τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ἐρευνηθῆκε ἐπίσης ἡ τρίτη ἐξωτ. σειρά τῶν δωματίων τῆς ἀγορᾶς, ποῦ ἀνοίγουν πρὸς τὶς ὁδοὺς στὴν ἀνατολικὴ καὶ νότια πλευρά.

Συστηματικὴ ἔρευνα μὲ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν οἰκοδομικὴ ἐξέλιξη τῆς Πέλλας ἀποτελέσματα ἔγινε στὰ νότια τῆς ἀγορᾶς, ὅπου ἡ ἐπίχωση εἶναι σχετικὰ μεγάλη, περίπτωση σπάνια γιὰ τὴν Πέλλα.

Ἐρευνα μὲ τομὲς ἔγινε ἐπίσης στὰ βόρεια τῆς ἀγορᾶς γιὰ νὰ ἀποσαφηνιστεῖ τὸ ρυμοτομικὸ πλάνο στὸν χῶρο μεταξὺ ἀγορᾶς καὶ ἀνακτόρου. Διαπιστώθηκε ὅτι ὀλόκληρη αὐτὴ ἡ περιοχὴ καταλαμβάνεται ἀπὸ οἰκοδομικὰ τετράγωνα στὴν ἴδια διάταξη ὅπως καὶ στὰ νότια τῆς ἀγορᾶς. Τὰ κινητὰ εὐρήματα καὶ στὴν περίοδο αὐτῆ, ὅπως καὶ παλιότερα, ἦταν πολλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὴ θέση «Κανάλι», ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπίλυση χρονολογικῶν προβλημάτων γιὰ τὸν χρόνο ἐφαρμογῆς τοῦ ἱπποδάμειου συστήματος στὴν Πέλλα, ἔφερε στὸ φῶς ψηφιδωτὸ δάπεδο διαστ. 4×4 μ. (εἰκ. 47), μὲ φυτικὸ διάκοσμο σὲ καλὴ σχετικὰ κατάσταση (εἰκ. 48 - 49), τοῦ ὁποῖου τὸ κατώφλι φέρει παράσταση κενταύρου. Τὸ ψηφιδωτὸ αὐτό, ἐξαιρετικῆς τέχνης καὶ τεχνικῆς, εἶναι σύγχρονο μὲ τὰ γνωστὰ ψηφιδωτὰ τῆς Πέλλας.

10. Άρχισε φέτος από τόν ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων κ. Διαμαντὴ Τριαντάφυλλο ἡ ἀνασκαφὴ ἐνὸς προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ κοντὰ στὸ χωριὸ Ρίζια τοῦ Νομοῦ Ἐβρου καὶ συγχρόνως ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ Ἄρδα ποταμοῦ. Ἡ ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ, ποὺ ὀδήγησε στὴν ἐπισημάνση τοῦ οἰκισμοῦ, περιλαμβάνει μεγάλη ποσότητα ὀστράκων μὲ αὐλακώσεις, ἀποφύσεις καὶ ἐμπέστα γεωμετρικὰ σχέδια τοῦ θου καὶ δου αἰ. π.Χ. Ἡ θέση τοῦ οἰκισμοῦ κοντὰ στὸν Ἄρδα, ὅπου τὰ ἐδάφη εἶναι κατάλληλα γιὰ τὴν καλλιέργεια δημητριακῶν, καὶ στὸ κέντρο ἐνὸς πολυσήμενου χώρου, ποὺ ἦταν ἀνέκαθεν σταυροδρόμι λαῶν καὶ πολιτισμῶν, δημιουργεῖ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἀποκαλυφθοῦν διαδοχικὲς πολιτιστικὲς φάσεις ὡς τὴ Χαλκολιθικὴ καὶ τὴ Νεολιθικὴ ἐποχὴ.

Μετὰ τὴν τοπογραφικὴ ταχυμετρικὴ ἀποτύπωση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς θέσης τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τὴ δημιουργία ἀκριβοῦς καννάβου, ἄρχισε ἡ ἀνασκαφὴ στὸ τετράγωνο Ε 10, διαστ. 10×10 μ., τὸ ὁποῖο χωρίστηκε σὲ τέσσερα μικρότερα τετράγωνα. Ἡ ἔρευνα προχώρησε περισσότερο στὸ ΒΑ τετράγωνο Ε 10δ μὲ ἔλεγχο τῆς στρωματογραφίας καὶ περισυλλογὴ τῆς κεραμικῆς καὶ τῶν ἄλλων εἰδικῶν εὐρημάτων κατὰ ὁμάδες σύμφωνα μὲ συμβατικὴ στρωματοποίηση. Σημειώνεται ἰδιαίτερα ἡ ἀποκάλυψη ἐνὸς ὀριζόντιου στρώματος ἀπὸ μικρὰ χαλίκια ποὺ ἀνήκει πιθανῶς σὲ δάπεδο. Πάνω του βρέθηκαν μεγάλα κομμάτια ἀπὸ ἀγγεῖα, κομμάτια πηλῶν ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὲς κατασκευὲς καὶ ἀπανθρακωμένοι σπόροι. Πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς χρησιμοποιήθηκαν δοκιμαστικά, ἀλλὰ μὲ ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα, μεταλλικὸς ἀναταρακτὴς μὲ κόσκινα διαφόρων διαμετρημάτων καὶ κόσκινο νεροῦ.

Οἱ ἔρευνες στὰ Ρίζια ἔχουν ἐνταχθεῖ ἤδη στὸ Πρόγραμμα ἀνασκαφῶν Θράκης καὶ ἐλπίζουμε ὅτι θὰ συνεχιστοῦν μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας. Ἡ σημασία τους εἶναι μεγάλη γιατί θὰ προσφέρουν, ὅπως ἀναμένεται, πολύτιμα οἰκιστικὰ, οἰκονομικὰ

καί πολιτιστικά στοιχεῖα γιά τή σκοτεινή περίοδο τῆς Θράκης ἀπό τὸ 2000 ὠς τὸ 700 π.Χ. καί θὰ διαφωτίσουν τὰ προβλήματα τῆς προέλευσης, μετακίνησης καί ἐγκατάστασης τῶν Θρακιῶν φύλων στὸν χῶρο τῆς ΝΑ Βαλκανικῆς καί τῆς Ἀνατολίας.

Ἡ συνέχιση τῶν ἐρευνῶν τὰ ἐπόμενα χρόνια θὰ περιλαμβάνει:

α) Μελέτη στρωματογραφίας καί χρονολόγηση δειγμάτων μὲ ἀρχαιομετρικὲς μεθόδους. β) Ἐπέκταση σὲ ὀριζόντια κλίμακα τῆς ἀνασκαφῆς γιά νὰ ἀντιμετωπιστοῦν τὰ θέματα τῆς μορφῆς καί λειτουργίας τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κατασκευῶν, τῆς ὀργάνωσης τοῦ ἐνδοκοινοτικοῦ χώρου, τῆς οἰκοτεχνίας καί τῶν ἄλλων δραστηριοτήτων τῶν κατοίκων τοῦ οἰκισμού. γ) Συστηματικὴ ἐπιφανειακὴ ἐπισκόπηση τῆς εὐρύτερης περιοχῆς τοῦ οἰκισμού καί διεξαγωγή ἀρχαιομετρικῶν, περιβαλλοντολογικῶν, ἐδαφολογικῶν, καί ἐθνοαρχαιολογικῶν ἐρευνῶν σὲ συνεργασία μὲ ἐπιστῆμονες τῶν σχετικῶν εἰδικότητων.

11. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἄρχισε, μὲ χορηγία τοῦ Ἰδρύματος Ἰ. Φ. Κωστοπούλου καί μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ καθηγητῆ κ. Παν. Βοκοτοπούλου, ἐργασίες συντηρήσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαὴλ στὴν Ἄνω Κορακιὰνα Κερκύρας. Τοποθετήθηκαν παράθυρα καί ἐπισκευάστηκαν οἱ θύρες καί ἡ στέγη τοῦ ναοῦ, πού εἶναι μονόχωρη ξυλόστεγη αἴθουσα, τοῦ τύπου πού ἐπιχωριάζει στὰ νησιά τοῦ Ἰονίου κατὰ τὴν Ἐνετοκρατία. Τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τοῦ μνημείου ἀνάγεται στὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, ὅπως εἶχε διαπιστωθεῖ ἀπὸ παλιά. Στὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ διακρίνονταν λίγα λείψανα μορφῶν μετωπικῶν ἱεραρχῶν (εἰκ. 50 - 51). Ὁ Ζωγράφος-συντηρητῆς κ. Πέτρος Καράγιαννης ἀποκάλυψε καί καθάρισε τὶς μορφές αὐτὲς ἕως τὴν ὀσφύ. Εἰκονίζονται οἱ Τρεῖς Ἱεράρχες καί ἓνας ἀκόμη λευκογένειος ἐπίσκοπος, πιθανῶς ὁ ἅγιος Νικόλαος (εἰκ. 52 - 53). Κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρο τῆς ἀψίδας φάνηκαν λείψανα δυσνόητης ἐπιγραφῆς, πού ἦταν γραμμένη μὲ λευκὰ γράμματα σὲ κυανόμαυρο βάθος. Στὸ τεταρ-

τοσφαίριο αποκαλύφθηκαν τὸ στέρνο, ὁ λαιμὸς καὶ τὸ δεξιὸ πτεροῦ ἀγγέλου, προφανῶς τοῦ ἑπωνύμου τοῦ ναοῦ Ταξιάρχου τῶν Ἄνω Δυνάμεων Μιχαήλ. Στὴν κόγχη πού ἐγγράφεται στὸ πάχος τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τῆς προθέσεως εἰκονιζόταν μετωπικὸς ἅγιος μὲ καστανὸ μουστάκι καὶ βραχὺ γένι. Ἄλλος ἅγιος μὲ ἀνάλογα χαρακτηριστικὰ ἀποκαλύφθηκε μερικῶς στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο μεταξύ τῶν δύο κογχῶν. Λείψανα τοιχογραφιῶν διακρίνονται καὶ στὸν νότιο τοῖχο καθὼς καὶ στὸ δεξιὰ τῆς ἀψίδας τμημα τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου.

Ἡ ἐπίπεδη γραμμικὴ τεχνοτροπία μὲ ἔντονα περιγράμματα, ἐρυθρὲς κηλίδες στὶς παρειές, περιορισμένης ἔκτασης πράσινες ἢ ἐρυθρὲς σκιὲς καὶ λιτὴ χρωματικὴ κλίμακα, ὅπου ἐπικρατοῦν τὸ ἐρυθρό, ἢ ὄχρα, τὸ πράσινο καὶ τὸ κυανό, καθὼς καὶ τὰ διακοσμητικὰ θέματα τῶν ἐνδυμάτων, παρουσιάζουν στενὴ σχέση πρὸς τίς τοιχογραφίες τῶν ναϊσκῶν τοῦ Ἁγίου Μερκουρίου, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται ἀπὸ ἐπιγραφήν στὰ 1074 - 75, καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ποὺ βρίσκονται μεταξύ τους σὲ ἀπόσταση μερικῶν χιλιομέτρων.

12. Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἀποστολὴ Odyssey Project πραγματοποίησε ἀνασκαφὲς στὴν τοποθεσία τοῦ Ἁγιο-Γιῶργη Ἁετοῦ τῆς Ἰθάκης (εἰκ. 54) ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγ. κ. Σ. Συμεώνογλου.

Οἱ ἀνασκαφὲς αὐτὲς ἦταν προκαταρκτικὲς μὲ κύριο στόχο τὴ διερεύνηση τῆς θέσης Ἁετοῦ καὶ τὸν ἐντοπισμὸ οἰκισμοῦ. Οἱ προσπάθειες συγκεντρώθηκαν ἀνατολικά τοῦ δρόμου ποὺ διασχίζει τὸ διάσελο τοῦ Πάνω Ἁετοῦ (εἰκ. 55). Στὸ τετράγωνο BB20 ἀνακαλύφθηκε οἰκία τῆς ὕστερης ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς, σὲ βάθος μὲν 30 ἐκ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια. Ἡ ἐπίχωση ἦταν μικρὴ καὶ τὸ φυσικὸ ἔδαφος βρέθηκε στὸ 1 μ. χωρὶς νὰ ὑπάρχουν παλαιότερα λείψανα. Στὴν οἰκία αὐτὴ βρέθηκαν ἀρκετὰ χάλκινα νομίσματα, ἓνα ἀσημένιο καὶ ἓνα σιδερένιο μαχαίρι, ἓνα χτένι ἐλεφάντινο, ἀρκετὲς ἀγνύθες καὶ πολλὰ κεραμικά.

Στό τετράγωνο DD18/EE18 ανασκάφηκαν λείψανα δύο οικιών του 4ου π.Χ. αϊ. Ἡ μία διατηροῦνταν σέ κακή κατάσταση ἐξαιτίας τῆς χαμηλῆς ἐπίχωσης. Ἡ ἄλλη ἦταν σκεπασμένη μὲ μεγάλη ἐπίχωση (1.50 μ.), ἡ ὁποία περιεῖχε πολλά φθαρμένα κεραμίδια σπιτιῶν, πού εἶχαν κατολισθήσει ἀπὸ τὸν λόφο. Τὰ θεμέλια τῆς οἰκίας αὐτῆς ἦταν καλοκτισμένα καὶ τὸ πάτωμα φτιαγμένο ἀπὸ κοκκινόχωμα καὶ θαλασσινὸ χαλίκι (κουρασάνι). Τὰ ἀντικείμενα στὸν χῶρο αὐτὸ ἦταν ὕστρακα καλῆς ποιότητος, πολλὰ ὅσα ζῶων καὶ χονδροειδῆ ἀγγεῖα πού φανεροῦν ὅτι τὸ δωμάτιο θὰ ἦταν μαγειρεῖο. Σὲ ἀπόσταση 10 μ. ἀπὸ τὴν οἰκία αὐτὴ ἐντοπίστηκε ἀρχαῖο πηγάδι σκεπασμένο μὲ βάτα. Ὑστερα ἀπὸ ἐπιφανειακὸ καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκε τὸ στόμιο τοῦ πηγαδιοῦ, σχηματισμένο στὴν ἀρχαιότητα ἀπὸ δύο τετραγωνισμένους ὀγκόλιθους μῆκους 1.40 μ. καὶ ὕψους 0.50 μ. Μόνον ὁ ἓνας διατηρεῖται. Τὸ πηγάδι εἶναι τὸ μεγαλύτερο τῆς περιοχῆς Ἀετοῦ, μὲ διάμετρο 1.20 μ., κτισμένο μὲ ἀκανόνιστες πέτρες. Ὁ καθαρισμὸς του δὲν προχώρησε σὲ βάθος ἐπειδὴ στὰ 4.50 μ. ἀπὸ τὸ στόμιο φάνηκε νερό.

Στό τετράγωνο CC16 βρέθηκε καὶ ἄλλη οἰκία τῆς ὕστερης κλασικῆς ἐποχῆς σὲ βάθος 1.80 μ. Ἡ κατασκευὴ καὶ τὸ περιεχόμενό της ἦταν παρόμοια μὲ τῆς οἰκίας στό τετράγωνο EE18.

Τέλος μία δοκιμαστικὴ τομὴ στό τετράγωνο C19 ἔφερε στό φῶς οἰκία πάλι τῆς πρώιμης ἐλληνιστικῆς περιόδου. Λίγα νομίματα, χαλικά ἀντικείμενα καὶ ὕστρακα καλῆς ποιότητος ἦταν τὰ εὐρήματα καὶ αὐτῆς τῆς οἰκίας. Τόσο ἐδῶ ὅσο καὶ σὲ μερικὰ ἄλλα τετράγωνα βρέθηκαν ἐλάχιστα μυκηναϊκὰ ὕστρακα, μάρτυρες ἴσως ὑπαρξῆς οἰκισμοῦ, πού καταστράφηκε ἐξαιτίας δύο κυρίως λόγων: τὶς συνεχεῖς κατολισθήσεις λόγω τῆς μεγάλης ἐπίχωσης καὶ τὴ μετέπειτα χρῆση τοῦ χώρου γιὰ κατοίκηση.

Παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφὴ διενεργήθηκε μελέτη τῆς σύγχρονης χλωρίδας τῆς περιοχῆς καὶ δειγματοληπτικὴ ἀνάλυση τῶν χρωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς μὲ τὴ μέθοδο ἐπιπλεύσεως σὲ νερό. Μὲ

τῆ μέθοδο αὐτῆ συγκεντρώθηκαν πολλά δείγματα τῆς ἀρχαίας πανίδας καὶ χλωρίδας.

Ἐξάλλου συγχρόνως μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ δραστηριότητα ἐρευνήθηκε ἡ περιοχὴ Ἰεστοῦ καὶ μὲ δύο ἄλλους τρόπους. Ἐγίνε ἐρευνα μὲ ἐπιστημονικὰ ὄργανα ποὺ χρησιμοποιοῦνται κυρίως στὴ γεωλογία, δηλαδὴ μὲ μαγνητόμετρο καὶ μετρητὴ ἠλεκτρικῆς ἀντίστασης. Τὸ μαγνητόμετρο μετράει μικρὲς παραλλαγές στὸ μαγνητικὸ πεδίο τῆς γῆς σὲ μικρὰ βάθη (1 - 3 μ.) καὶ διαπιστώνει τὴν ὑπαρξὴ μετάλλων, ψημένου πηλοῦ καὶ φωτιάς. Ὁ μετρητὴς ἠλεκτρικῆς ἀντίστασης μετράει διαφορὲς στὴν ποσότητα ὑγρασίας τοῦ ὑπεδάφους καὶ διακρίνει ἐπομένως λάκκους καὶ δωμάτια ἀπὸ τοίχους καὶ φυσικὸ ἔδαφος. Αὐτὲς οἱ μετρήσεις γίνονται ἀνὰ τετραγωνικὸ μέτρο καὶ ἀπαιτοῦν πολὺ χρόνο. Γι' αὐτὸ τὸν λόγον ἡ ἐξέταση ἔγινε σὲ ἐπιλεγμένους μόνον περιοχές· τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἐπεξεργαστοῦν καὶ θὰ ἀναλυθοῦν μὲ ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ.

Πολὺ ἱκανοποιητικὰ ἀποτελέσματα ἔδωσε ἡ ἐπιφανειακὴ ἐρευνα καὶ παρατήρησις τῆς περιοχῆς. Διαπιστώθηκαν ἀρχαῖα ὑπολείμματα σὲ πολλὰ σημεῖα τῆς περιοχῆς Ἰεστοῦ, εἰδικότερα στὸ βουνὸ Ἰεστός (ὑψόμετρο 380 μ.). Στὸ βουνὸ ὑπάρχουν πολλὰ ὄχυρωματικὰ ἔργα διαφόρων ἐποχῶν ποὺ ἕως σήμερα δὲν ἔχουν χρονολογηθεῖ. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ καθαρίστηκε ἀπὸ τὰ βάρη καὶ τὰ πουρνάρια ποὺ τὸ κάλυπταν καὶ φάνηκε ἕνα τμημα τοίχους μήκους 13 μ. (εἰκ. 56), τὸ ὁποῖο περιλάμβανε μιὰ μικρὴ πυλῖδα ὕψους 1.20 μ. (εἰκ. 57). Αὐτὴ ὀδηγεῖ σὲ σήραγγα παρόμοια μὲ τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρυνθας. Ἡ δόμησή του εἶναι καθαρὰ κυκλώπεια μὲ μεγάλους ἀκανόνιστους ὀγκόλιθους. Τὸ κομμάτι αὐτὸ σώζεται σὲ ὕψος 2 μ. Ἡ ἀποστολὴ σκοπεύει νὰ συνεχίσει τὴ συστηματικὴ ἐρευνα αὐτοῦ τοῦ τοίχους.

Ἡ πόλις ποὺ ἀνασκάφηκε ἐφέτος ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Στράβωνα μὲ τὸ ὄνομα Ἀλακκομεναί (10.2.16) καὶ ὑποτίθεται ὅτι ἀποτελοῦσε συνέχεια τῆς ὀμηρικῆς Ἰθάκης. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἀνακαλύφθηκαν ἐκτεταμένα ἔγγραφα κατοίκησης τῶν Ἀλακκο-

μενῶν. Ἄν περιληφθοῦν καὶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀγγλικῶν ἀνασκαφῶν διαπιστώνεται συνεχῆς κατοίκηση στὸ διάσελο τοῦ Ἄε-
του ἀπὸ τὸν 12ο ὡς καὶ τὸν 1ο αἰ. π.Χ. Σύμφωνα μὲ ἐπιθυμία
τῶν ἰδιοκτητῶν, οἱ δοκιμαστικές τομές ξαναγεμίστηκαν μὲ χῶμα
καὶ οἱ ἰδιοκτησίες ἐπανῆλθαν στὴν πρότερή τους κατάσταση.

13. Συνεχίστηκε γιὰ δέκατη περίοδο ἡ ἀνασκαφὴ στὴν προϊ-
στορική ἀκρόπολη τῆς Ἐφύρας ἀπὸ τὸν λέκτορα τοῦ Πανεπ. Ἰω-
αννίνων κ. Θ. Παπαδόπουλο μὲ χρηματοδότηση τῆς Ἀρχαιολο-
γικῆς Ἑταιρείας καὶ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Ἡ ἔρευνα ἔγινε ἀποκλειστικά στὸν χῶρο νότια τῶν τύμβων Α
καὶ Β, ὅπου κατὰ τὴν περυσινὴ περίοδο, μὲ βάση τὴν ἀνεύρεση
μικροῦ κιβωτιόσχημου τάφου α καὶ κυκλοτεροῦς διάταξης μεγάλων
καὶ μικρῶν ἀκανόνιστων λίθων, εἶχε ἐκφρασθεῖ ἡ ὑπόθεση γιὰ
ὑπαρξὴ τρίτου ταφικοῦ τύμβου.

Πράγματι, κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἡ ὑπόθεση αὐτὴ ἐπιβε-
βαιώθηκε μὲ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἔρευνα τοῦ σωζόμενου νοτιο-
ανατολικοῦ τμήματος τοῦ περιβόλου τοῦ νέου, τρίτου τύμβου Γ
(σωζ. μήκους π. 12 μ.). Μέσα στὸν χῶρο του βρέθηκε δεύτερος,
μεγαλύτερος κτιστὸς κιβωτιόσχημος τάφος β, ἐξωτ. διαστ. $2.05 \times$
 0.95×0.41 μ., ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ μικρὸ ἡμικυκλικὸ περί-
βολο (σωζ. μήκους 2.80 μ.) καθὼς καὶ ἀρκετὲς πρωτογενεῖς
καὶ δευτερογενεῖς ταφές (εἰκ. 58).

Εἰδικότερα, ὁ νέος κιβωτιόσχημος τάφος β, κτιστὸς μὲ πλα-
κοειδεῖς λίθους καὶ ἐν μέρει καλυπτόμενος στὸ δυτικὸ τμήμα του
ἀπὸ δύο λίθινες πλάκες, περιεῖχε μιὰ πρωτογενὴ ταφὴ ἐνηλίκου
(Β) σὲ ὑπτια ἐκτεταμένη στάση μὲ προσανατολισμὸ Α-Δ καὶ 13
κρανία καὶ ὅσα ἀντίστοιχων δευτερογενῶν σὲ πλήρη ἀταξία,
ποὺ χρονολογοῦνται μὲ βάση κεραμικὰ εὐρήματα καὶ χάντρες
ἀπὸ ἤλεκτρο καὶ ὑαλόμαζα στοὺς ΥΕ ΠΙΑ-Γ χρόνους. Μιὰ ἄλλη
πρωτογενὴς ταφὴ ἐνηλίκου (Α), ἐπίσης σὲ ὑπτια ἐκτεταμένη
στάση, εἶχε ἀποτεθεῖ ἐν μέρει κατὰ μῆκος καὶ πάνω στὴ βόρεια

μακρὰ πλευρὰ τοῦ κιβωτιόσχημου τάφου β με̄ προσανατολισμὸ ἀντίθετο ἐκείνου τῆς προηγούμενης (Δ-Α) (εἰκ. 59), ἐνῶ τρίτη πρωτογενῆς ταφῆ (Γ), πιθανῶς παιδική, με̄ ἴδιο προσανατολισμὸ ἀναγνωρίστηκε στὸν χώρῳ μεταξὺ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ κιβωτιόσχημου καὶ τοῦ μικροῦ ἡμικυκλικοῦ περιβόλου.

Σὲ ἀπόσταση ἐνὸς περίπου μέτρου ἀνατολικά τοῦ κιβωτιόσχημου τάφου β βρέθηκαν δύο ἀκόμη πρωτογενεῖς, ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος, ταφῆς (Ε, Ζ), τοποθετημένες με̄ προσανατολισμὸ Ν-Β, ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκουν σὲ μητέρα ποὺ εἶχε ἐνταφιασθεῖ σὲ ἐλαφρῶς συνεσταλμένη στάση με̄ τὸ παιδί στὴν ἀγκαλιά της (εἰκ. 60). Ἡ στάση αὐτὴ ἐνταφιασμοῦ δὲν εἶχε διαπιστωθεῖ στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων τῆς Ἐφύρας καὶ σπανίζει σὲ νεκροταφεῖα τῆς ὕστερης Χαλκιοκρατίας στὴν Ἑλλάδα. Στὸ κρανίῳ τῆς γυναίκας (Ζ) εἶχε ἀποτεθεῖ μέτριου μεγέθους, ἐλλιπῆς, ἀκόσμητος χειροποίητος κύαθος, ἐνῶ ἀποτμήματα ἄλλου χειροποίητου ἀγγείου βρέθηκαν στὰ δάχτυλα τῶν ποδιῶν της. Κάτω ἀπὸ τὸ κρανίῳ τῆς γυναίκας (Ζ) βρέθηκαν πυρακτωμένα χῶματα, στάχτη καὶ κάρβουνα, ὑπολείμματα πιθανότατα καθαρητηρίου πυρᾶς.

Πλούσια καὶ ἐξαιρετικῆς σπουδαιότητος γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ νεκροταφείου εἶναι τὰ εὐρήματα, τὰ ὅποια περιλαμβάνουν ἄφθονα ὄστρακα ἐγχώριας χειροποίητης κεραμικῆς, λιγότερα μυκηναϊζουσας καὶ μυκηναϊκῆς τῶν ΥΕ ΠΙΑ-Γ χρόνων (ἀπὸ ψευδόστομους ἀμφορίσκους, ἀρτόσχημα ἀλάβαστρα, κύπελλα, κύλικες), ἀποτμήματα χάλκινων περονῶν, ἓνα χάλκινο δαχτυλίδι, χάντρες ἀπὸ ἤλεκτρο καὶ ὑαλόμαζα με̄ ἀνάγλυφη διακόσμηση ροδάκων, πῆλινα καὶ στεάτινα σφονδύλια καὶ κουμπιά, μικρὸ σιδερένιο δρεπανοειδῆς ἐργαλεῖο, λίθινα ἐργαλεῖα (πελέκεις, τριπτῆρες καὶ ἀκόνια) καὶ πολλὰ ὀστά ζώων.

Τέλος, ὄστρακα χειροποίητων ἀγγείων καὶ διάσπαρτα ἀνθρώπινα ὀστά βρέθηκαν ἐξω (δυτικὰ καὶ νότια) τοῦ περιβόλου τοῦ τύμβου Γ καὶ προέρχονταν πιθανότατα ἀπὸ παλαιότερες ταφῆς ποὺ εἶχαν ἀπορριφθεῖ ἐκεῖ.

14. Συνεχίσθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ. Ἰ. Ἀ. Παπαποστόλου ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Θέρμου τῆς Αἰτωλίας ποῦ ἐπανήρχισε πέρυσι ἔπειτα ἀπὸ διακοπὴ πολλῶν δεκαετιῶν.

1. Μετὰ τὴν ἀνεύρεση καὶ τοῦ πρὸς Β τῆς κρήνης πλακοστρώτου (εἰκ. 62), ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῆς πλακόστρωτης ἔκτασης ποῦ περιβάλλει τώρα τὸ κρηναῖο οἰκοδόμημα ἀπὸ τῆ βόρεια, τῆ νότια καὶ τῆ δυτικῆ, τῆς προσόψεως, πλευρά. Πρὸς Ν., πρὸς τῆ δυτικῆ δηλ. στοᾶ, τὴν πλατεία τῆς κρήνης ὄριζε ἀναλημματικὸς τοῖχος.

2. Ἀποκαλύφθηκε πλήρως τὸ ἐπίμηκες κτιστὸ βᾶθρο παρὰ τῆ βόρεια πλευρὰ τῆς δυτικῆς στοᾶς καὶ διαπιστώθηκε ὅτι ἀνῆκε σὲ ἐξέδρα σχήματος Π ποῦ ἐβλεπε στὴ μεταξὺ τῶν στοῶν πλατεία τῆς ἀγορᾶς. Βρέθηκαν καὶ τοποθετήθηκαν στὴν ἀρχικὴ τους θέση δύο τμήματα τοῦ ἐδράνου μὲ κοίλη ὑποτομὴ.

3. Ἀρχισε ἡ ἀποκάλυψη τῆς δυτικῆς στοᾶς τῆς ἀγορᾶς τῆς Αἰτωλικῆς Συμπολιτείας (εἰκ. 61). Ὁ στυλοβάτης ἀπετελεῖτο ἀπὸ μιὰ μόνον σειρὰ κανονικῶν λιθοπλίνθων στοὺς ὁποίους διακρίνεται ἡ προετοιμασία γιὰ τὴν τοποθέτηση στρογγυλῶν βάσεων τῶν ξύλινων, προφανῶς, κιόνων (εἰκ. 63). Ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἐπιφάνεια τοῦ στυλοβάτη ἔμεινε ἡμίεργη. Ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσης καὶ δέκα λίθινες, ἀκανονίστου σχήματος βάσεις τῆς ἐσωτερικῆς κιονοστοιχίας, καθὼς καὶ μεγάλο μέρος τοῦ λίθινου ἀγωγοῦ κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως τῆς στοᾶς. Τὸ οἰκοδόμημα, ἐκτὸς τοῦ στυλοβάτη καὶ τῶν ἰσχυρῶν τοίχων τῆς ὀπίσθιας καὶ τῶν πλάγιων πλευρῶν ἦταν, φαίνεται, ξύλινο καὶ ἴσως δὲν εἶχε προλάβει νὰ ὀλοκληρωθεῖ ὅταν ὁ Φίλιππος Ε' τὸ 216 π.Χ. κατέστρεψε τὸ ἱερὸ τοῦ Θέρμου.

15. Ὀλοκληρώθηκε κατὰ τὸ 1984 ἡ ὑπὸ τῆ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Παναγιώτη Βοκοτοπούλου ἀνασκαφὴ τῆς τρίκλιτης παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς τῆς Ἀγίας Σοφίας στὸν Μύτικα τῆς Ἀκαρνανίας, μὲ

τὴν ἔρευνα τοῦ χώρου βορειοδυτικῶς τοῦ νάρθηκος (εἰκ. 64). Διαπιστώθηκε ὅτι ἡ στοὰ δυτικῶς τοῦ βόρειου προπύλου δὲν συνεχιζόταν κατὰ μῆκος τῆς προσόψεως τοῦ νάρθηκος. Βόρεια τοῦ μνημείου ἀποκαλύφθηκαν οἱ τοῖχοι καὶ ἄλλων δωματίων ποῦ εἶναι συνέχεια αὐτῶν ποῦ ἐρευνήθηκαν τὸ 1981. Στὰ δωμάτια αὐτὰ βρέθηκαν τμήματα χονδροειδῶν ἀγγείων καὶ δύο χάλκινα νομίσματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα τοῦ Τάραντος τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ τὸ ἄλλο τοῦ 5ου μ.Χ. αἰ. Σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς χώρους ποῦ ἀνασκάφηκαν ὑπῆρχε κιβωτιόσχημος τάφος μὲ δύο σκελετοὺς καὶ φθαρμένο χάλκινο νόμισμα, τοῦ τέλους πιθανότατα τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ. Ἡ χρονολογία τῶν νομισμάτων, ποῦ βρέθηκαν στὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ καθὼς καὶ ὅσων ἔχουν βρεθεῖ στὶς προηγούμενες ἀνασκαφές συνηγορεῖ ὑπὲρ χρονολογήσεως τῆς βασιλικῆς τοῦ Μύτικα στὸν 5ο αἰ. μ.Χ.

Παράλληλα συμπληρώθηκε καὶ ἀνασυγκροτήθηκε ὁ μνημειώδης τάφος τοῦ βόρειου κλίτους (εἰκ. 65), στὸν ὁποῖο ἀνήκει καὶ τὸ τμήμα ἐπιγραφῆς ποῦ βρέθηκε τὸ 1972, συλλογήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν οἱ δύο μεγάλοι σταυροὶ ποῦ σχηματίζονται στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ δαπέδου τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ ἔγινε καθαρισμὸς καὶ ἐκβάθυνση τῶν ἀποστραγγιστικῶν τάφρων ἀνατολικά καὶ νότια τοῦ ναοῦ.

16. Στὴ βασιλικὴ τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου τῶν Φθιωτῶν Θεβῶν συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν τέως διευθυντὴ τοῦ Βυζ. Μουσείου κ. Παῦλο Λαζαρίδη καὶ κατὰ τὸ 1984 ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἐταιρείας.

Ἀποκαλύφθηκε κατὰ τὴ μεγαλύτερὴ του ἔκταση τὸ βαπτιστήριον στὰ ΝΔ τοῦ συγκροτήματος τῶν τριῶν βασιλικῶν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου, ποῦ μέρος του εἶχε ἀνασκαφεῖ πέρυσι (εἰκ. 66 - 67).

Τὸ μνημεῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη. Τὸ ἀνατολικὸ εἶναι ἓνα τετράγωνο στὴν κάτοψη, ἔσωτ. διαστάσεων 9.20 × 9.20 μ., στὸ κέντρο τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ἡ ὀκτάγωνη κολυμβήθρα, περι-

κλειομένη από περιστύλιο με οκτώ ιωνικούς κίονες. Είναι, φυσικά, ο εσωτερικός οίκος ή φωτιστήριο. Το δυτικό είναι ένας μαρμαρόστρωτος χώρος, που ορίζεται από Βορρά προς Νότο με δύο κιονοστοιχίες από τρεις αράβδωτους κίονες ή κάθε μία και από τα δυτικά με τοίχο, στον οποίο ανοίγεται είσοδος. Ο χώρος αυτός θα αποτελεί το κεντρικό μέρος συγκροτήματος, που ακόμη δεν έχει αποκαλυφθεί. Βόρεια και νότια του φωτιστηρίου υπάρχουν και άλλα προσκτίσματα. Σημειώνεται στα νότια το προσκτίσμα με την έστια, από την οποία διοχετευόταν ζεστό νερό στην κολυμβήθρα. Ήξακριβώθηκαν τα συστήματα διοχετεύσεως (Αγ. 2) και αποχετεύσεως του νερού (Αγ. 1). Σημειώνεται ότι σε απόσταση 7.35 μ. νότια του βαπτιστηρίου βρέθηκε το τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλης, πλάτους 1.88 μ.

Με τα στοιχεία που αποκαλύφθηκαν ἐφέτος καθορίζεται ἀκριβέστερα ἡ μορφή τοῦ περιστυλίου καὶ τῆς κολυμβήθρας. Ἡ θέση τῶν βάσεων τῶν οκτῶ κίωνων τοποθετεῖται σαφῶς πάνω στήν πλακίστρωση τοῦ κυκλικοῦ στυλοβάτη. Ἡ πλίνθος τῶν βάσεων εἶναι πακτωμένη (χωνεμένη) στό πάχος τῶν μαρμαρίνων πλακῶν που καλύπτουν τήν πάνω ἐπιφάνειά του. Διαπιστώθηκε ὅτι τὰ θωράκια στηρίζονταν στίς ἐγκοπές που ὑπάρχουν στίς βάσεις καὶ στοὺς κίονες, χωρὶς νὰ πατοῦν στὸν στυλοβάτη καὶ χωρὶς νὰ ὑπάρχουν πεσίσκοι, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχουν ἕχνη ἐδράσεώς τους.

Με ἓνα ραβδωτὸ κίονα ὕψους 2.50 μ. που βρέθηκε ἀκέραιος, ἓνα ἰωνικὸ κιονόκρανο που συγκολλήθηκε, ἓνα ἐπίθημα καὶ τμήματα τῶν τόξων που διασώθηκαν, ἔγινε ἡ σχεδιαστικὴ ἀναπαράσταση τῆς τοξοστοιχίας τοῦ περιστυλίου (εἰκ. 68).

Ἡ εἴσοδος στοῦ φωτιστηρίου γινόταν ἀπὸ τὴ δυτικὴ θύρα τοῦ τετραγώνου. Μιὰ μονόλιθη πλάκα, μήκους 2.20 μ. καὶ πλάτους 0.92 μ., ἀπὸ πράσινο θεσσαλικὸ ἢ ἀτράκιο μάρμαρο ἔχει τοποθετηθεῖ ἐκεῖ ἀσφαλῶς γιὰ νὰ τονίσει τὴ σημασία αὐτῆς τῆς εἰσόδου. Ἀπὸ τὴ δυτικὴ πυλῖδα που ἀνοίγεται στὸν κυκλικὸ στυλοβάτη γινόταν ἡ εἴσοδος στὸν ἄνω τῆς κολυμβήθρας. Ἡ κάθοδος

σ' αὐτὴν γίνεται μὲ δύο σκαλιὰ, συνολικοῦ ὕψους 0.50 μ. Τὸ πάτωμα τῆς κολυμβήθρας εἶναι στρωμένο μὲ μαρμαροθέτημα, ἐκτός ἀπὸ ἓνα τετράγωνο στὸ μέσον, διαστ. 0.755 × 0.77 μ., στὸ ὁποῖο ἦταν ἐδρασμένη ἡ «ιερά νησίς», πάνω στὴν ὁποία πατοῦσε ὁ βαπτιζόμενος. Τὸ διάχωρο ποῦ βρίσκεται ἀριστερά, δηλαδὴ βόρεια τῆς ὀκτάγωνης κολυμβήθρας ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ κυκλικὸ πάτωμα, γιατί εἶναι ὑπερυψωμένο. Σ' αὐτὸ παρέμενε κατὰ τὴν ἱεροτελεστία τοῦ βαπτίσματος ὁ ἐπίσκοπος. Ἡ ἐξοδος τοῦ νεοφώτιστου ἀπὸ τὴν κολυμβήθρα γινόταν ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πυλίδα, ποῦ ἀνοίγεται στὸν κυκλικὸ στυλοβάτη.

“Ολες οἱ ἐπιφάνειες τῶν τοίχων τοῦ φωτιστηρίου, τοῦ στυλοβάτη, τῆς κολυμβήθρας καὶ τοῦ δυτικοῦ χώρου ἔφεραν ὀρθομαρμάρωση. Οἱ πλάκες στερεώνονταν μὲ ζεύξεις ἀπλῆς ἢ ὀδοντωτές. “Ὅλο τὸ πάτωμα τοῦ φωτιστηρίου εἶναι στρωμένο μὲ μαρμαροθετήματα. Τὰ ὑλικά τοῦ πατώματος εἶναι κατὰ κύριο λόγο μάρμαρο, μὲ προέλευση ἀπὸ διάφορα μέρη καὶ σχιστόλιθος, πάνω σὲ ὑπόστρωμα κουρασσανιοῦ. Μεγάλη εἶναι ἡ κλίμακα χρωμάτων καὶ ἀποχρώσεων.

Κολοβὴ ἐπιγραφή στὸ κατώφλι τῆς δυτικῆς πυλίδας τοῦ κυκλικοῦ στυλοβάτη μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ μαρμαροθέτη (εἰκ. 69). Π[ολυχρόνιος // [ναοῦ ὑπη]ρέτης ὑπὲρ // [εὐχῆς ἔσ]τρωσεν // [μετάλλ]ω [τῆς μαρμαρώ]. “Ὅπως εἶναι γνωστὸ γιὰ τὴν ἐπίστρωση μὲ μαρμαρόπλακες πατωμάτων χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ δύο ὅροι: μαρμαρώση καὶ μετάλλωση. Τὸ ὄνομα Πολυχρόνιος, γνωστὸ ἀπὸ ἐπισκόπους, ἄλλους κληρικούς, ἡγουμένους, μοναχοὺς, ἀξιωματοῦχοις τοῦ κράτους κ.ἄ., στὴν Ἑλλάδα, Μικρὰ Ἀσία, Παλαιστίνη κλπ., ἀπαντᾷ γιὰ πρώτη φορὰ στὶς Φθιώτιδες Θῆβες. Ἐπειδὴ ἀκόμη δὲν ἔχει συντελεστεῖ ἡ ἀποκάλυψη ὅλου τοῦ συγκροτήματος τοῦ βαπτιστηρίου καὶ ἐπειδὴ ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ στὸ συγκρότημα τῶν τριῶν βασιλικῶν τοῦ ἀρχιερέως Πέτρου μεσολαβεῖ πλατὺς κοινοτικὸς δρόμος, εἶναι κάπως δύσκολο γιὰ τὴν ὥρα νὰ καθοριστεῖ σὲ ποιά ἀπὸ τίς δύο πρώτες βασιλικὲς ἀνήκει τὸ μνημεῖο ποῦ ἀνασκάπτεται.

17. Ἡ φετινὴ ἔρευνα στὸν Γλαῦ Κωπαΐδος ἀπὸ τὸν καθηγ. κ. Σπ. Ἰακωβίδη κατέδειξε ὅτι στὸ κτίριο Α τοῦ κεντρικοῦ περιβόλου τὰ δωμάτια, ὅχι ὅμως καὶ ὁ κεντρικὸς διάδρομος, διασχίζονταν κατὰ τὸ μῆκος τους ἀπὸ λιθόκτιστα εὐθύγραμμα αὐλάκια, ὅπως στὸ ἀντίστοιχο κτίριο Η. Κατ' ἐξαιρέση, ἡ δυτικὴ ἄκρη τοῦ αὐλακιοῦ στὸ ΒΔ δωμάτιο σχηματίζει ὀρθογώνιο ἀγκώνα (εἰκ. 70). Τὰ αὐλάκια δὲν ἔχουν ἔκροη ἀλλὰ περιορίζονται στὸ ἐσωτερικὸ τῶν χώρων, πράγμα ποὺ καθιστᾷ τὴν ὑπαρξή τους δυσεξήγητη.

18. Στὸ μεγάλο μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο τῆς **Τανάγρας** στὴ θέση «Δένδρο» συνεχίστηκε ἀπὸ τὸν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Θ. Σπυρόπουλο καὶ κατὰ τὸ 1984 ἡ ἀνασκαφή, ποὺ ἀποβλέπει στὴν ὀριστικὴ ἀποκάλυψη τοῦ νεκροταφείου καὶ τὴν ἔρευνα σημαντικῶν καὶ πλούσιων ταφικῶν μνημείων.

Ἀνασκάπτεται ὁ δυτικὸς τομέας τῆς νεκρόπολης, ὁ ὁποῖος ὅμως, ὅπως ἔχει ἐπισημανθεῖ, ἀποτελεῖ καὶ τὸ ἀρχαιότερο τμῆμα τοῦ νεκροταφείου, ποὺ ἐγκαινιάζεται στὴν ΥΕ II ἢ τὸ ἀργότερο στὴν ἐναρξὴ τῆς ΥΕ IIIA1 περιόδου.

Ἀρκετοὶ ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ τομέα αὐτοῦ συνεχίζουν νὰ χρησιμοποιοῦνται καὶ στίς ἀκόλουθες περιόδους (ΥΕ IIIA2 καὶ ΥΕ IIIB), ἄλλοι ὅμως διανύουν τοὺς ΥΕ IIIA χρόνους καὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται παραπέρα. Ἀποτέλεσμα τῆς περιορισμένης χρήσης καὶ λειτουργίας τους εἶναι τὸ σχετικὰ μικρὸ μέγεθος τῶν συγκεκριμένων τάφων. Εἶναι πιθανὸ ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς ἀνήκουν σὲ οἰκογένειες ποὺ ἐξέτισαν τὴν ἐπίγεια παρουσία τους καὶ περιέπεσαν σὲ ἀχρηστία, ἄλλοι ἴσως ἐγκαταλείφθηκαν ἀπὸ κατάρρευση ἢ ἀπρόσφορη διεύρυνση. Σὲ κάθε περίπτωσι τὰ κτερίσματα τῶν τάφων αὐτῶν μαρτυροῦν τὴν «ἀτομικότητα» τῶν νεκρῶν μὲ τὴν ἀφθονία καὶ τὴν ποιότητα ἢ τὴν πενία καὶ τὴν πρόχειρη κατασκευὴ τους.

Κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο ἀνασκάφηκαν δύο μεγάλοι τάφοι.

‘Ο τάφος 136 έχει διατηρήσει τήν ὄροφή του, ἀν καί ἐλαφρῶς ἀποφλοιωμένη ἐσωτερικά. Τὸ μέτωπο τοῦ στομίου κλίνει ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἔξω καὶ οἱ παραστάδες ἀποκλίνουν ἀπὸ τὸν κατακόρυφο ἄξονα, μὲ διεύρυνση τῆς βάσης τους. Οἱ βραχίονες τῶν δρόμων εἶναι περίπου κατακόρυφοι ἢ συγκλίνουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἄνω, στοιχειῶ πρόιμης χρονολόγησης τοῦ τάφου, ποῦ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ κτερισματικὸ του περιεχόμενον. Τὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου διακόπτει, σὲ ἀπόσταση 0.70 μ. ἀπὸ τὸ στόμιον τοῦ τάφου, εὐρύχωρη ταφικὴ κόγχη μὲ καμαρωτὴ ἀπόληξη καὶ κατακόρυφα πλευρικὰ τοιχώματα. Ἡ κόγχη ἔδωσε δύο ὠραῖα ἀγγεῖα τῶν ΥἼΕ ΠΙΑ2 χρόνων, ἄβαφη ὑψίποδη κύλικα καὶ ἀκέραιο πεπιεσμένο ἀλάβαστρο (εἰκ. 71).

Ἰσχυρὴ ξερολιθιά προστάτευε τὴν εἴσοδο τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος εἶχε χρησιμοποιοθεῖ γιὰ μακρὸ χρονικὸ διάστημα καὶ ἦταν γεμάτος ἀπὸ σκελετικὰ λείψανα καὶ πλούσια κτερίσματα τῶν ΥἼΕ ΠΙΑ1 καὶ ΥἼΕ ΠΙΑ2 χρόνων.

‘Ο τάφος 137 δὲν διατήρησε τὴν ὄροφή του. Τὰ τοιχώματα τοῦ δρόμου του συγκλίνουν ἐλαφρὰ πρὸς τὰ μέσα καὶ ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ δρόμου παρουσίασε τὴν ἴδια κόγχη, ποῦ ἀποτελεῖ περίπου τυπικὸ κατασκευαστικὸ καὶ λειτουργικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς συστάδας αὐτῆς τῶν ταναγραϊκῶν τάφων, ποῦ ἀπαρτίζουν τὸ πρωιμότερον ταφικὸ σύνολο τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῶν ΥἼΕ ΠΙΑ1 χρόνων. Στὴν ταφικὴ κόγχη ἀποκαλύφθηκαν τρία σφονδύλια στεατίτη τοῦ γνωστοῦ κολουροκωνικοῦ σχήματος, μία πυξίδα καὶ μία ψῆφος ὑαλόμαζας.

Στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου ἀποκαλύφθηκαν τρεῖς ὁμάδες σκελετικῶν λειψάνων καὶ κτερισμάτων, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ θαλάμου μαρτυρεῖ τὴν τελευταία κατάθεση μὲ τὴν ἀποκάλυψη τῶν σκελῶν τοῦ νεκροῦ σὲ συνεσταλμένη στάση.

Οἱ δύο ἄλλες ὁμάδες ἀποτελοῦν συσσωρεύσεις παλαιότερων ταφῶν καὶ κτερισμάτων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν πολυάριθμες ψήφους ὑαλόμαζας καὶ ἡμιπολύτιμων λίθων, διαφόρων σχημάτων

(ομάδα 3), ενώ στην ομάδα 1 αποκαλύφθηκαν κτερίσματα που υποδηλώνουν παιδική ταφή, δηλαδή θήλαστρο (εικ. 72), ειδώλιο τύπου Φ, προχοϊσκη και λεπτές ψήφοι υαλόμαζας.

Οι δύο τάφοι που σκιαγραφήθηκαν παραπάνω έδωσαν ένδιαφέρον κτερισματικό υλικό των πρώτων βαθμίδων χρήσεως του μυκηναϊκού νεκροταφείου της Τανάγρας, των ΥΕ ΠΙΑ1 και Α2 χρόνων. Τα σχήματα των αγγείων και η διακόσμησή τους μαρτυρούν ανεπτυγμένη κεραμική δημιουργία, ομολογη προς τα καλύτερα δείγματα από σύγχρονα μυκηναϊκά κέντρα.

Η χρήση ταφικών λαρνάκων στους πρώιμους αυτούς χρόνους ήταν ασφαλώς πειραματική και περιπτωσιακή, όπως έδειξαν παλαιότερες έρευνες στο νεκροταφείο. Το πήλινο ταφικό σκευός εγκαινιάζεται ασφαλώς στους πρώιμους αυτούς χρόνους, ή χρήση τους όμως γενικεύεται και επεκτείνεται στην αμέσως επόμενη φάση, στην οποία ανήκουν τα λαμπρά δείγματα της ταναγραϊκής ταφικής ζωγραφικής, που έδωσαν με τόση αφθονία τα δύο μυκηναϊκά νεκροταφεία της περιοχής.

19. Στόν Ραμνούνα συνεχίστηκε ή έρευνα από τον έφορο αρχαιοτήτων κ. Βασίλειο Πετράκο. Έξαιρετικής σημασίας είναι, από απόψεως εύρημάτων και ιστορικών και χρονολογικών συμπερασμάτων, ή δέκατη περίοδος της ανασκαφής, κατά την οποία έρευνήθηκε ή δεξαμενή της κρήνης του ιερού της Νεμέσεως και έγιναν μικρής εκτάσεως εργασίες στο φρούριο.

Η δεξαμενή είχε αποκαλυφθεί το 1982. Κατά το 1984 ολοκληρώθηκε ή ανασκαφή της, ή οποία έφθασε σε βάθος 27.30 μ. από την επιφάνεια του εδάφους και 28.20 μ. από την εϋθυνητηρία του μεγάλου ναού (εικ. 73). Οι έσωτ. διαστάσεις της είναι στόν πυθμένα 1.90 × 3.60 μ. περίπου και έχει λαξευθεί στόν σκληρό μαρμαρυγιακό σχιστόλιθο που αποτελεί το υπόδαφος του ιερού της Νεμέσεως. Οι συνθήκες ανασκαφής ήταν δυσχερείς και επικίνδυνες και το έξαιρετικά δύσκολο έργο έφθα-

σε σὲ πέρασ χάρη στὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν προσπάθεια λίγων ἀτόμων. Ὁλόκληρη ἡ δεξαμενὴ βρέθηκε ἐπιχωσμένη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους κατὰ τὸν 5ο αἰώνα π.Χ. καὶ μάλιστα πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἵωνα. Ἡ ἐξόρυξή της χρονολογεῖται στὶς δύο πρῶτες δεκαετίες τοῦ αἵωνα καὶ πιθανὸν εἶναι σύγχρονη μὲ τὸν μεταπερσικὸ πολυγωνικὸ ναὸ καὶ παλαιότερη τῆς κατασκευῆς τῶν μεγάλων ἀναλημμάτων τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ ἀνδῆρου. Ἡ ἐπίχωσή της ἄρχισε νὰ γίνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κατασκευῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ, ἡ λατύπη τοῦ ὁποῖου βρέθηκε μέσα σ' αὐτήν.

Ἡ δεξαμενὴ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή τῆς κατασκευῆς της δὲν λειτουργοῦσε κανονικὰ γιατί στὸ κατώτερο σημεῖο της ὑπῆρχε γεωλογικὸ ρήγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο διέφευγε τὸ νερό. Στὸν καθαρὸ ἀπὸ ἐπιχώσεις καὶ ἰλὺ πυθμένα βρέθηκε σὲ συντρίμμια ἄβαφος οἰκιακὸς ἀμφορέας τῆς περιόδου 500 - 480 π.Χ., ἴσως τὸ πρῶτο ἀγγεῖο μὲ τὸ ὁποῖο θέλησαν οἱ Ραμνούσιοι νὰ ἀντλήσουν νερὸ καὶ τὸ ὁποῖο ἔγινε συντρίμμια ὅταν κτύπησε στὸν πυθμένα τῆς δεξαμενῆς, ἡ ὁποία εἶχε ἀδειάσει, χωρὶς αὐτὸ νὰ γίνεῖ ἀντιληπτὸ (εἰκ. 74).

Πέραν ὅμως τῆς σπουδαιότητος τῆς δεξαμενῆς ὡς κριτηρίου χρονολογήσεως τῶν κατασκευῶν τοῦ ἱεροῦ, ἀναλημμάτων καὶ μεγάλου ναοῦ, τῶν ὁποίων ἐκ τῆς πρώτης μελέτης φαίνεται ὅτι ἀναβιβάζεται ἡ χρονολόγησις, σημαντικὰ ὑπῆρξαν τὰ ἀρχαῖα ποῦ βρέθηκαν στὴν ἐπίχωσή της. Πρῶτο σὲ σημασία εἶναι χάλκινο κράνος ἢ μάλλον ὑπολείμματα χάλκινου κορινθιακοῦ τύπου κράνους (εἰκ. 75), πάνω στὸ ὁποῖο σῶζεται ἡ στικτὴ ἐπιγραφή Ῥαμνούσιοι οἱ ἐν Λέμνο[ι α]νέ[θεσαν Νεμ]έσει (εἰκ. 76). Εἶναι προφανὴς ἡ σημασία τοῦ ἀναθήματος, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖ τὴν ὑπαρξὴ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος Ραμνουσίων μὲ τὸν Μιλτιάδη κατὰ τὴν κατάληψιν τῆς Λήμνου τὸ 499 π.Χ. Ὁμοια ἀναθήματα, τῶν Ἀθηναίων [τῶ]ν ἐν Λέμ[νο] καὶ τοῦ Μιλτιάδου, βρέθηκαν στὴν Ὀλυμπία καὶ συνδέονται χρονολογικῶς καὶ ἱστορικῶς μὲ τὸ νέο εὔρημα τοῦ Ραμνουῦντος.

Σημαντικό εύρημα και ενδιαφέρον για τη λατρεία στο ιερό είναι μικρός χάλκινος άναθηματικός τροχός με τη χαρακτή άρχαϊκή έπιγραφή 'Ερόδορος άνέθεκεν (εικ. 77). Το είδος του άναθήματος δέν είναι άσύνηθες σέ ιερά άλλα έχει ιδιαίτερη σημασία για τόν Ραμνούντα και για τó πρόβλημα τής θεότητας που λατρευόταν εκεί, άν αναλογιστούμε ότι ó τροχός ήταν σύμβολο τής Νεμέσεως στα μεταγενέστερα χρόνια.

Σπουδαιότατο έπιγραφικό εύρημα από τη δεξαμενή είναι άπόσπασμα μολύβδινης πλάκας (εικ. 78) ($0.092 \times 0.097 \times 0.002$ μ.), πάνω στην όποία είναι χαραγμένος λογαριασμός τών έπιστατών του ιεροῦ τών πρώτων δεκαετιών του 5ου αιώνα, στον όποιο άναφέρεται ότι τó χρέμα άνέλοται τός *Ηιεροποιός τó έν τῷ μολυβδίῳ ηἰγραμμένο*. Άκολουθοῦν τά όνόματα τών ιεροποιών και τά ποσά τά όποια έλαβε ό καθένας, ένῶ σέ δεύτερο μέρος του λογαριασμού άναγράφονται έπιστροφές χρηματικών ποσών στο δημόσιο ταμεῖο.

Στίς έπιχώσεις τής κρήνης βρέθηκαν και θραύσματα άγγείων (εικ. 79), κυλικών ως έπί τó πλεῖστον, με χαραγμένα τά όνόματα ή τά άρχικά τών όνομάτων τών κυρίων τους, όπως *Βίον*, *Φιλ[οκλείδ]α*, τεχνιτών ίσως του μεγάλου ναῦ και θραύσματα κορινθιακῶν και λακωνικῶν στρωτήρων κεράμων, επίσης με χαραγματα. Ένας φέρει τήν έπιγραφή *Τιμαρχίδε(ς)* Άναφλ(ύστιος) (εικ. 80).

Άνάμεσα στα λατρευτικῆς σημασίας εύρήματα είναι πέντε χάλκινες μεσόμφαλες φιάλες (εικ. 81 - 82), σέ κακή κατάσταση, οι όποιες βρέθηκαν στην παλαιότερη, τήν κατώτατη έπίχωση, με μικρή διαφορά βάθους ή μία από τήν άλλη. Φαίνεται ότι ή δεξαμενή χρησίμευσε για τά άγγεῖα αυτά, άχρηστα για τή λατρεία, ως άποθέτης. Ένδιαφέρον παρουσιάζει ή εύρεση κοίλων μερῶν άγγείων με ύπολείμματα κόκκινου χρώματος, ως και μάζας γαλάζιου χρώματος. Τά χρώματα αυτά θά χρησίμευσαν στη ζωγραφική διακόσμηση του μεγάλου ναῦ (εικ. 83).

Μικρῆς εκτάσεως έρευνες στο φρούριο έφεραν σέ φῶς στῆλες

καὶ βάθρα. Σὲ μία στήλη τιμοῦν οἱ πάροικοι Ἀντίμαχον, τὸν γνω-
στόν Ἀντίμαχον Παυσανίου Οἰναῖον, ἀμφιεραῖστέν καὶ ἐπιμελητὴν
τῶν παροίκων τοῦ Ραμνουῦντος κατὰ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ
3ου αἰ. π.Χ. Σὲ βάθρο, μέσα σὲ χαρακτὸ στεφάνι, ὑπάρχει ἐπι-
γραφή μὲ τὴν ὁποία τιμᾶται ὁ στρατηγὸς/Δεινοκράτη[ς] / Κλεομ-
βρότο / Ἀχαρνεύς. Ὁ Δεινοκράτης, προφανῶς στρατηγὸς ἐπὶ τὴν
παραλίαν κατὰ τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., καταγόταν ἀπὸ
τὴν οἰκογένεια τοῦ ρήτορος Λυκούργου. Σὲ ἄλλο βάθρο ἀπὸ τὸ
φρούριο, μὲ τὴν ἐπιγραφή του τιμᾶται ὁ στρατηγὸς/Βλέπυρος/
[Κλέ]ωνος Ἐρχιεὺς καὶ ὁ Περιπόλαρχος/Δαίτης / Ἐστιοδώρο /
Ἰκαριεύς.

Τελευταῖο ἐπιγραφικὸ εὔρημα, ἀπὸ τὸ ΒΑ νεκροταφεῖο κοντὰ
στὸ φρούριο, εἶναι στήλη μὲ μέρος τιμητικοῦ ψηφίσματος, ὅπου
ἀναφέρονται γνωστοὶ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐπιγραφές Ἀθηναῖοι μεταξὺ
τῶν ὁποίων ὁ Μένανδρος Τεισάνδρου Εἰπεαῖος, ὁ ὁποῖος εἶχε τι-
μηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ραμνουσίους μὲ χρυσὸ στεφάνι γιὰ τὶς ὑπηρεσίες
του καὶ γιὰ τὴ στάση του ἀπέναντι στὸν δῆμο καὶ τὸ ἱερὸ τῆς Νε-
μέσεως, ὅταν διετέλεσε τριήραρχος τὸ 225 π.Χ.

20. Στὴν Ἑρέτρια συνέχισε ἡ Ἑταιρεία καὶ κατὰ τὸ 1984
τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία ἐθεωρήθη ὡς τελικὴ, μὲ τὸν
καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Πέτρο Θέμελη.

Στὸν Δυτικὸ τομέα συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα τοῦ οἰκοδομήμα-
τος γ - γ' τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων, ποὺ ἀποδεικνύε-
ται τὸ σημαντικότερο καὶ καλύτερα διατηρημένο. Γιὰ τὴν πληρέ-
στερη ἀποκάλυψή του καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν περσινῶν στρωματο-
γραφικῶν παρατηρήσεων, κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ ἀνασκαφοῦν δύο
δοκιμαστικὲς τομὲς Α καὶ Β ἔξω ἀπὸ τὸ νότιο ὄριο τοῦ ἀπαλ-
λοτριωμένου χώρου (εἰκ. 84). Μιὰ τρίτη τομὴ Γ ἀνασκάφηκε
ἀνατολικότερα, γιὰ νὰ βεβαιώσῃ τὴ συνέχεια πρὸς Ν τῆς «ΓΓ
ὀχύρωσης» καὶ τοῦ «γεωμετρικοῦ ἀναλήματος β - β'». Καὶ στίς
δύο τομὲς Α καὶ Β τὰ στρώματα εἶχαν διαταραχθεῖ ἀπὸ τὶς ἐκ-

σκαφές και τις επιχώσεις τῶν ὁδοστρώσεων ἑνὸς δρόμου (πλ. 2.50 μ.) Α - Δ κατεύθυνσης, ἐγκάρσιου πρὸς τὸν κεντρικὸ ὁδικὸ ἄξονα τῆς πόλης (εἰκ. 84).

Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ὁδοστρωμάτων και τῶν διαταραγμένων ἐπιχώσεων ἔδωσε πολυάριθμα και ἐνδιαφέροντα δείγματα κεραμικῆς, πὸ καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 8ου ὡς τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 85 και 86), ὅποτε και κατασκευάστηκε ὁ ἐγκάρσιος δρόμος. Κεραμικὴ τοῦ 3ου - 2ου π.Χ. αἰ., πὸ βρέθηκε σὲ ἐπιχώσεις ὑπερκείμενες τοῦ ὁδοστρώματος, ἀνήκει στὶς οἰκοδομικὲς φάσεις τῶν κτισμάτων Β και Ν ἀπὸ τὸν δρόμο, ὁ ὁποῖος και ἐξακολούθησε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς τὰ ὕστερα ἑλληνοιστικά χρόνια. Στὴν Τομὴ Α ἡ διατάραξη προχωροῦσε βαθιὰ ὡς τὸ ἀμμῶδες φυσικὸ ὑπέδαφος με ἀποτέλεσμα νὰ ἔχει καταστραφεῖ πλήρως ἢ πρὸς Ν συνέχεια τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ΥΓ κτίσματος γ - γ'. Ἀντίθετα στὴν τομὴ Β ἔμεινε σχεδὸν ἄθικτη ἡ συνέχεια τοῦ ἀνατολικῦ τοίχου τοῦ ἴδιου κτίσματος (εἰκ. 87). Λόγω τῆς ἔντονης πρὸς τὰ ΝΔ καμπυλότητάς του, τὸ κτίσμα γ - γ' συμπληρώνεται ὡς ἐλλειψοειδὲς και ὄχι ἀψιδωτὸ (εἰκ. 84).

Ἐπιβεβαιώθηκαν οἱ περσινὲς παρατηρήσεις ὡς πρὸς τὴν καταστροφή τοῦ ἐλλειψοειδοῦς κτίσματος (πιθανῶς ἀπὸ φωτιὰ) λίγο μετὰ τὸ 700 π.Χ. Φαίνεται ὅμως ὅτι ἐπισκευάστηκε και ξαναχρησιμοποιήθηκε, ἄγνωστο για πόσο διάστημα, μέσα στὸν 7ο π.Χ. αἰ. Ἀφθονα θραύματα ἀγγείων τοπικῶν κυρίως ἐργαστηρίων τοῦ 7ου - 6ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 86) ἀπὸ τὶς διαταραγμένους ἐπιχώσεις και τῶν δύο τάφρων Α και Β, εἶναι ἀβέβαιο ἂν ἀνήκουν στὴ δευτέρη μακρόχρονη(;) χρῆση τοῦ ἐλλειψοειδοῦς ἢ εἶχαν μεταφερθεῖ ἀπὸ ἄλλοῦ ὡς ὑλικὸ τῶν ὁδοστρώσεων.

Στὴν τομὴ Γ, παρὰ τὴ διατάραξη και τὴν παρουσία ἀποθετῶν, πὸ προχωροῦσαν σὲ βάθος, διαπιστώθηκε ὅτι τόσο ἡ «ΥΓ ὀχύρωση», ὅσο και τὸ «γεωμετρικὸ ἀνάλημμα» β - β' συνεχίζονται πρὸς Ν (εἰκ. 84).

Στὸν Ἀνατολικὸ τομέα ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀποκάλυψη τῶν ὕστε-

ροκλασικῶν-ἐλληνιστικῶν οἰκοδομημάτων καὶ μελετήθηκαν πληρέστερα οἱ τρεῖς (τουλάχιστον) ἐπάλληλες οἰκοδομικὲς φάσεις τους. Ἡ ἀρχικὴ τους κατασκευὴ ἐντάσσεται σ' ἓνα ἐνιαῖο πολεοδομικὸ πρόγραμμα τῶν μέσων περιόδου τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., ποὺ περιλαμβάνει καὶ τὸ βασικὸ ὀδικὸ δίκτυο τῆς συνοικίας. Ἀμέσως μετὰ τὰ μέσα τοῦ 3ου π.Χ. αἰ. ὅλα τὰ οἰκοδομήματα καταστρέφονται βίαια ἀπὸ φωτιά καὶ σωριάζονται σὲ ἐρείπια. Ὅρισμένα ἐγκαταλείπονται (ὅπως «ἡ οἰκία τοῦ ὑπογείου»), τὰ ὑπόλοιπα ἐπισκευάζονται καὶ κατοικοῦνται ἐκ νέου μὲ μικρὲς μετατροπὲς τοῦ ἀρχικοῦ σχεδίου, ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 2ου π.Χ. αἰ., ὅποτε καταστρέφονται καὶ πάλι βίαια πυρπολοῦνται. Ἡ δευτέρη αὐτὴ καταστροφή μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ στὴ ρωμαϊκὴ κατάκτηση τῆς πόλης τὸ 198 π.Χ. ἐνῶ ἡ πρώτη φαίνεται λίγο μεταγενέστερη τοῦ Χερμωνίδειου πολέμου. Καὶ μετὰ τὴ ρωμαϊκὴ καταστροφή τὰ περισσότερα οἰκοδομήματα ἐπισκευάζονται καὶ ξαναχρησιμοποιοῦνται τουλάχιστον ὡς τὸν 1ο π.Χ. αἰ.

Δοκιμαστικὴ σὲ βάθος τομὴ στὸ ΝΑ ἄκρο τοῦ οἰκοπέδου βεβαίωσε τὴν παρουσία γεωμετρικοῦ στρώματος κατοίκησης καὶ πρὸς τὴν πλευρὰ αὐτῆ, ἔξω δηλαδή ἀπὸ τὴν ΥΓ ὀχύρωση. Παρὰ τὸ περιορισμένο τῆς τομῆς ἡ κεραμικὴ (ἀνάμικτη μὲ ὀστά ζώων, ὀργανικὲς οὐσίες σὲ ἀποσύνθεση καὶ διαλυμένες πλῆθρες) ἦταν ἀναπάντεχα πλοῦσια καὶ σὲ καλὴ κατάσταση διατήρησης (εἰκ. 88).

21. Στὸ Ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος Μαλεάτα τῆς Ἐπιδάουρου, ποὺ ἐρευνᾶται ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Λαμπρινουδάκη, ἔγιναν τὸ 1984 ἐργασίες συντηρήσεως τῆς δεξαμενῆς ποὺ γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν Παισανία ὅτι κατασκεύασε στὸ Κυνόρτιο ὁ Ρωμαῖος συγκλητικὸς Ἀντωνῖνος. Ἡ ἐνσωματωμένη στὸ κτίριο τῆς «Σικανᾶς» δεξαμενὴ σώζεται γενικὰ σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση, ποὺ φαίνεται ὅτι θὰ ἐπέτρεπε τὴν πλήρη σχεδὸν ἀποκατάστασή της, παρουσιάζει ὅμως ἐπικίνδυνες φθορὲς ἀπὸ τὸν χρόνο (ρηγματώσεις στὰ τοιχώματα, διάβρωση τῶν ἐσωτερικῶν στηριγμάτων της), ποὺ

ἀπαιτοῦν ἄμεση λήψη μέτρων προστασίας. Ἔτσι ἐκπονήθηκε πρόγραμμα ἐργασιῶν πού προέβλεψε α) τὴν τοποθέτηση προσωρινοῦ στεγαστροῦ πάνω ἀπὸ τὰ ρήγματα τῆς ὀροφῆς, β) τὴ στεγανοποίηση τῶν σωζομένων τμημάτων της, γ) τὴν ἀποχωμάτωση τοῦ ἐσωτερικοῦ της καὶ δ) τομὴ στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ρηγματομένου τοιχώματός της, ὥστε νὰ μπορέσει κατόπιν νὰ γίνῃ ἡ μελέτη συντηρήσεως καὶ ἀποκαταστάσεώς της.

Ἀπὸ τὶς ἐργασίες αὐτὲς ἔγιναν τὸ 1984 ἡ πρώτη καὶ ἡ τέταρτη: Ἡ παράλληλη πρὸς τὸ ἐξωτερικὸ τοίχωμα τομὴ ἀπέδειξε ὅτι μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἰδιαίτερα σκληροῦ μπαζώματος παρεμβλήθηκε μιὰ πρόχειρη ἐπένδυση κατασκευασμένη μὲ ἀπλὲς πέτρες. Κατὰ τὶς ἐργασίες πακτώσεως τοῦ ἐλαφροῦ λυόμενου στεγαστροῦ (εἰκ. 89) ἀποκαλύφθηκε κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς δεξαμενῆς θεμέλιο μῆκους 11.90 μ., πού ἀνῆκε στὶς κατασκευὲς πού τὴν περιέβαλλαν στὸ ἐπίπεδο τῆς στέγης της. Μελετήθηκε ἐπίσης ἡ ὕψους 1.5 περ. μ. ἐπίχωση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς δεξαμενῆς σὲ δύο σημεῖα, στὶς θέσεις τοῦ τρίτου καὶ τέταρτου ἀπὸ Βορρὰ στηριγματος τῆς τοξωτῆς ὀροφῆς της, τῶν ὁποίων τὰ ἀνώτερα τμήματα μαζί μὲ τὰ ἀντίστοιχα μέρη τῆς ὀροφῆς ἔχουν πέσει μέσα στὸ κτίριο. Ἀποκαλύφθηκαν οἱ βάσεις τῶν στηριγμάτων αὐτῶν καὶ τμήματα τοῦ καλὰ σωζόμενου κοινιάματος τοῦ πυθμένα καὶ καθαρίστηκαν δύο μεγάλοι συμπαγεῖς ὄγκοι ἀπὸ τὶς γενέσεις τῶν τόξων πού κρημνίστηκαν στὴ δεξαμενὴ. Ἐπίσης διαπιστώθηκε ὅτι ἡ ἐπίχωση σύγκειται ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τῶν διαλυμένων τμημάτων τῆς δεξαμενῆς (ὀπτές πλακοειδεῖς πλίνθοι, ἀπλοὶ λίθοι καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δευτέρη χρήση, συνδετικὸ ὑλικὸ) καὶ στὸ βάθος ἀπὸ μαύρη λάσπη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ χρήσεως τῆς δεξαμενῆς.

22. Ἐφέτος ἀνελήφθη ἐκ νέου ἡ ἀνασκαφὴ τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνηῶν ὑπὸ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Γ. Ε. Μυλωνᾶ καὶ τοῦ καθηγητοῦ Σ. Ε. Ἰακωβίδη. Ὁ χῶρος πού ἐπελέγη βρῖσκεται

ἐπάνω καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν Πύλη τῶν Λεόντων καὶ περιβάλλει ἀπὸ Β καὶ Α τὸ παλαιότερα καθαρισθὲν κτίριο Ν (εἰκ. 90). Καταλαμβάνεται ἀπὸ ἑννέα δωμάτια, τρία κατὰ σειράν πρὸς Α καὶ ἕξι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ κυκλωπέιου τείχους, τὰ ὅποια ἦταν ὅλα κατώγεια καὶ ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ Ν μὲ περάσματα. Λόγω τῆς κατωφερείας τοῦ βράχου ἔχουν δάπεδα ἐξισωμένα λίγο-πολύ ἀπὸ γέμισμα ὀγκολίθων, μέσα στὸ ὅποιο κτίσθηκαν τρεῖς εὐρύχωροι ἀγωγοὶ σκεπασμένοι μὲ μεγάλες ἀνώμαλες πέτρες.

Ἡ περιοχή αὐτὴ τῆς ἀκροπόλεως εἶχε ἤδη σκαφεῖ ἀπὸ τὸν Χρ. Τσουντα. Πληροφορίες περὶ τῆς ἐργασίας αὐτῆς ὅμως δὲν διασώθηκαν καὶ κρίθηκε σκόπιμο νὰ ἀποκατασταθεῖ καὶ νὰ μελετηθεῖ ἡ μορφή καὶ ὁ προορισμὸς τῶν κτισμάτων καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ χρονολογία τῆς κατασκευῆς, τῆς χρησιμοποίησεως καὶ τῆς ἐγκαταλείψεώς τους. Πρὸς τοῦτο ἐρευνηθήκαν τὰ λίγα σημεῖα ποὺ εἶχαν ἀφεθεῖ ἄσκαπτα. Κατὰ τὴν προσπάθεια αὐτὴ συναντήθηκαν στὰ ἀνατολικά δωμάτια καὶ κατάλοιπα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ὑπὸ μορφήν κτιστῆς δεξαμενῆς (εἰκ. 91) καὶ διαφόρων ὀστράκων, ἀγνύθων καὶ θραυσμάτων ἀπὸ κεραμίδια καὶ μυλολίθους.

Ὁ πρὸς ἀνασκαφὴν ἐπιλεγείσ ἡ ἄνω γῶνα ἦταν πολὺ ἐκτεταμένος ὥστε νὰ ἐξαντληθεῖ σὲ μία ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἀποφασίσθηκε λοιπὸν νὰ ἐρευνηθοῦν τὰ ἤδη σκαμμένα δωμάτια καὶ νὰ ἀφεθοῦν γιὰ τὴν ἐπόμενη περίοδο δύο, στὰ ὅποια εἶχαν διατηρηθεῖ σημαντικὲς ἄθικτες ἐπιχώσεις.

Ἀπὸ τὰ ἀνατολικά δωμάτια τὸ περισσότερο ἐνδιαφέρον εἶχε τὸ μεσαῖο καὶ μεγαλύτερο, τὸ ὅποϊον εἶχε κατῶφλι πρὸς τὸ πρὸς Β γειτονικὸ του καὶ δύο βάσεις στηριγμάτων τῆς ὀροφῆς στὸν μακρὸν του ἄξονα. Περιεῖχε ἐπίσης, κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο, ΜΕ κιβωτίοσχημη ταφὴ βρέφους. Στὸ ΝΔ δωμάτιο τοῦ Δ συγκροτήματος, ὁ Ν τοῖχος εἶχε κλίνει ἰσχυρῶς πρὸς τὰ μέσα, ἀπὸ σεισμό, καθὼς φαίνεται, σώθηκε δὲ καὶ πῖθος κατὰ χώραν ἐπάνω σὲ χαμηλὴ λίθινη ὑποδομὴ (εἰκ. 92).

Ἡ ἀνασκαφή ἀπέδωσε ἀφθονή κεραμική, μεταξὺ τῆς ὁποίας καὶ τμήμα μυκηναϊκοῦ κεράμου (στρωτήρος). Ἀπὸ τὸ ὑπάρχον ὑλικὸ προκύπτει ὅτι ἡ περιοχὴ κατοικήθηκε ἤδη κατὰ τοὺς ΠΕ, ΜΕ καὶ ΥΕ I - II χρόνους καὶ ὅτι ἡ κατασκευὴ, χρῆση καὶ ἐγκατάλειψη τῶν δωματίων, ἐντάσσεται στὴν ΥΕ ΠΙΒ2 περίοδο, λίγο μετὰ τὴν ἀνέγερση τῆς Πύλης τῶν Λεόντων καὶ προτοῦ ἀρχίσουν νὰ παρουσιάζονται οἱ κεραμικοὶ ρυθμοὶ τῆς ΥΕ ΙΙΓ.

Ἐγινε ἐπὶ πλεόν καὶ τομὴ ἐμπρὸς ἀπὸ τὴν κάθοδο πρὸς τὴν ὑπόγεια δεξαμενὴ τῆς ΒΑ ἐπεκτάσεως. Διαπιστώθηκε ὅτι τὸ γέμισμα στὴν ἀρχὴ τῆς καθόδου ἦταν τεχνητό, κατὰ στρώματα διακρινόμενα ποῦ καὶ ποῦ ἀπὸ ἐπάλειψη πλέσιας καὶ ἡ κεραμικὴ του ἀνήκει στὴν προχωρημένη ΥΕ ΠΙΒ2 φάση, ὅπου πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ καὶ ἡ κατασκευὴ τῆς καθόδου.

23. Ἡ νέα ἀνασκαφικὴ περίοδος στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀγορὰ τῆς ἀρχαίας Σικυῶνος ἄρχισε οὐσιαστικὰ τὸ ἔτος 1982 μὲ μικρὲς ἐπιχορηγήσεις ποῦ δὲν ἄφηναν περιθώριο γιὰ οὐσιαστικὴ πρόοδος τῆς ἔρευνας. Κατὰ τὸ 1984 ἡ χρηματοδότηση ἦταν μεγαλύτερη καὶ ἔτσι ἐπιχειρήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Καλλιόπη Κρυστάλλη-Βότση: α) Δοκιμαστικὴ τομὴ στὸ κατώτερο κεντρικὸ τμήμα τοῦ ἑλληνιστικοῦ θεάτρου καὶ β) καθαρισμὸς τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ λεγόμενου ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ποῦ ἀνέσκαψε ὁ ἀείμνηστος Α. Ὀρλάνδος.

Ἡ ἔρευνα στὸ θέατρο μπορεῖ νὰ χαρακτηρισεῖ ἐπιτυχῆς γιατί ἔφερε στὸ φῶς ἕξι νέες σειρὲς ἐδράνων, ποῦ θεωρεῖται σίγουρο ὅτι διασῶζονται σὲ ὁλόκληρο τὸ ἀνοιγμα τοῦ πετάλου. Ἐτσι μὲ τίς τρεῖς σειρὲς ποῦ εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ τὴν παλαιὰ ἀνασκαφὴ τῶν Ἀμερικανῶν στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα κερδίζουμε ἐννέα σειρὲς καθισμάτων στὴν ἀρχικὴ τους τοποθέτηση.

Ἡ μνημειώδης μορφή ποῦ πῆρε τὸ θέατρο μὲ τὴν ἀνασκαφὴ δὺο μόνο κεντρικῶν κερκίδων δείχνει πόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἡ ἀποκάλυψη ὁλόκληρου τοῦ κατώτερου τμήματος τοῦ κάτω διαζώματος (εἶκ).

93). Δοκιμαστική τομή στο άνωτερο τμήμα του πρώτου διαζώματος δὲν ἀπέδωσε θετικά ἀποτελέσματα γιὰ ὑπαρξὴ καθισμάτων.

Ὁ ναὸς ποὺ ἀντικρίζει ὁ ἐπισκέπτης ἀριστερὰ ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδό του στὸν χῶρο καθαρίστηκε καὶ ἀποκαλύφθηκαν οἱ δύο πλευρές του, βόρεια καὶ ἀνατολική. Τώρα μὲ ὀλοκληρωμένη τὴν ὄψη τοῦ μνημείου καθίσταται ὀλοφάνερο ὅτι πρόκειται γιὰ δύο ναοὺς (ἀρχαῖο καὶ ἑλληνιστικό). Τελικὸ σχέδιό του θὰ γίνῃ στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο (εἰκ. 94).

Οἱ δόμοι τοῦ ἀρχαίου ναοῦ εἶναι πωρόπλινθοι ἀπὸ ἐγγώριο πωρόλιθο ἀρκετὰ πλατεῖς, ἐνῶ οἱ ἑλληνιστικοὶ δόμοι εἶναι αἰσθητὰ μικρότεροι. Ἀπὸ τὴ βόρεια καὶ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ πάρθηκαν μὲ μηχανικὸ ἐκσκαφέα σωροὶ χωμάτων τῆς παλαιᾶς ἀνασκαφῆς μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναδειχθεῖ ὁ χῶρος.

Ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε ἀκόμη στὸν καθαρισμό τετραγώνου δωματίου στὴ νότια πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ποὺ ἀνήκει στὸ παλαιοχριστιανικὸ κτίσμα ποὺ εἶχε καλύψει τὸν ναό. Στὸ δάπεδο τοῦ δωματίου (Δωμάτιο Α) ἦταν ἐμφανὲς τὸ στρώμα τῆς καταστροφῆς. Στὸ κέντρο τοῦ δωματίου βρέθηκε κάλυμμα μικρῆς μαρμαρίνης χριστιανικῆς σαρκοφάγου, ποὺ κοσμεῖται στὶς δυὸ πλευρὲς τῆς σαμαρωτῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφάνειας μὲ φυτικὰ μοτίβα, διαφορετικὰ σὲ κάθε πλευρὰ καὶ μεγαλοπρεπεῖς σταυροὺς (εἰκ. 95).

24. Στὸ διάστημα ἀπὸ 1ης Ἰουλίου ἕως 3 Αὐγούστου 1984 τὸ Καναδικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτοῦτο στὴν Ἀθήνα (ἀντιπροσωπευόμενο ἀπὸ τὸν δρ. Ἐκτορα Οὐίλλιαμς), διενήργησε μιὰ τρίτη σειρὰ τοπογραφικῶν καὶ γεωφυσικῶν ἐρευνῶν στὸν χῶρο τῆς ἀρχαίας Στυφάλου, στὰ πλαίσια τῆς συνεργασίας μὲ τὴν ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία (ἀντιπροσωπευομένης ἀπὸ τὸν κ. Ἰωάννη Τραυλό). Οἱ ἐργασίες αὐτὲς χρηματοδοτήθηκαν ἀπὸ τὸ Ἑρευνητικὸ Συμβούλιο Κοινωνικῶν καὶ Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Καναδᾶ. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν φετινῶν ἐργασιῶν προκύπτουν ἀπὸ τοὺς ἐξῆς (ἔξι) τομεῖς μελέτης:

1. Γεωφυσικές διασκοπήσεις: Μέτρηση τῆς ἠλεκτρικῆς ἀντίστασης καὶ τῆς ἔντασης τοῦ γεωμαγνητικοῦ πεδίου τῆς περιοχῆς μετὰ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἠλεκτρόμετρου καὶ ἑνὸς μαγνητόμετρου ἀντιστοιχῶς. Οἱ ἐργασίες αὐτὲς ἀποτέλεσαν συνέχεια τοῦ περυσικοῦ ἐπιτυχημένου προγράμματος μετρήσεων, φέτος δὲ διενεργήθησαν πρόσθετες διασκοπήσεις μετὰ ἠλεκτρόμετρο, κατὰ διαστήματα ἀνὰ μέτρο, σὲ πέντε ἀκόμη ἐπιλεγμένα ἐκτάρια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Τὰ στοιχεῖα τῶν διασκοπήσεων τροφοδοτήθησαν ἐπιτοπίως σὲ ἓνα φορητὸ ἠλεκτρονικὸ ὑπολογιστὴ, τύπου EPSON HX 20, ὁ ὁποῖος παρήγαγε μετὰ τὴ σειρά του πολλοὺς μικροσκοπικοὺς ὑπεδάφιους χάρτες τῆς περιοχῆς. Τὸ ἠλεκτρόμετρο καὶ τὸ πρόγραμμα στὸν ὑπολογιστὴ γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν δεδομένων τιμῶν ἀπὸ τὶς μετρήσεις εἶχαν παραχωρηθεῖ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Bradford. Ἰδιαιτέρες σημασίας ἦταν ὁ ἐντοπισμὸς ὀγδόντα ἀκόμη μέτρων περίπου ἀπὸ τὴ φορὰ τοῦ βόρειου τείχους τῆς ἀρχαίας πόλης (συμπεριλαμβανομένης καὶ μιᾶς ἐπάλξεως), ὡς καὶ ἡ διαπίστωση κάποιας διακοπῆς στὴ γραμμὴ τῶν ὀδικῶν ἀρτηριῶν, μετὰ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, στὸν ἀνατολικὸ τομέα τῆς πόλης. Ἐξακριβώθηκε ἐπίσης ἡ γραμμικὴ διάταξη πέντε ἀκόμη ἀρτηριῶν, σὲ μιὰ ἀπόσταση πάνω ἀπὸ 400 μ., παρὰ τὴν ἀπουσία ὀρατῶν ἐπιφανειακῶν ἰχνῶν. Κατὰ μῆκος τῆς γραμμῆς τῶν ὀδῶν ἐντοπίστηκαν πολλὰ περίπτερα κτίσματα. Μικρότερες περιοχὲς ἐρευνήθησαν μετὰ διασκοπήσεις στὸν κεντρικὸ καὶ δυτικὸ τομέα τῆς πόλης, ὅπου ὁ συνδυασμὸς τῆς ἔντονης ἀροτρικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ μικροῦ βάρους τοῦ φυσικοῦ βράχου ἔχει ἐξαλείψει σχεδὸν παντελῶς τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας Στυμφάλου. Μιὰ ἐνδιαφέρουσα διασκόπηση, μετὰ ἀκτίνα ἀνίχνευσης ἀνὰ 50 ἐκ., διενεργήθηκε στὴν περιοχὴ κάποιου νεκροταφείου, εἶχε δὲ ὡς σκοπὸ τὴν ἐξακρίβωση τῆς διάταξης τῶν τάφων. Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς διαδικασίας παραμένουν πρὸς τὸ παρὸν ἀσαφῆ. Σὲ μερικὲς περιοχὰς ἐγένετο διασκόπηση τοῦ χώρου καὶ μετὰ μαγνητόμετρο, ἀν ληφθοῦν ὡστόσο ὑπόψη τὰ πενιχρὰ ἀποτελέσματα τῶν περυσινῶν γεωμαγνητικῶν

διασκοπήσεων, θὰ πρέπει νὰ ἐξαχθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ὑπὸ μελέτη περιοχή δὲν παρουσιάζεται ἰδιαίτερα δεκτικὴ στὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς μεθόδου. Παρὰ ταῦτα, ἐντοπίστηκε μὲ σαφήνεια τὸ ἀγνοούμενο βόρειο τεῖχος τῆς ἀρχαίας πόλης, ἡ ὕπαρξή τοῦ ὁποίου σημειώθηκε ἀπὸ τὸ μαγνητόμετρο ὑπὸ μορφὴ ἔντονης ἀρνητικῆς ἀνωμαλίας τοῦ γήινου μαγνητικοῦ πεδίου (τὸ πλάτος τοῦ τεύχους κυμαίνεται στὰ 3 μ. περίπου).

2. *Γενικὴ μελέτη τῆς ἀρχιτεκτονικῆς διάταξης τοῦ χώρου:* Παρατηρήθηκαν πολλὰ νέα σημάδια στὸ ἔδαφος, τὰ ὁποῖα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ περυσινὰ σχήματα πρόσθεσαν πολλὰ σημαντικὰ νέα στοιχεῖα, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴ ρυμοτομία τοῦ κεντρικοῦ τμήματος στὸν ἀνατολικὸ τομέα τῆς πόλης. Τὰ σημάδια αὐτά, τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται σὲ σχήματα στὸ γρασίδι ἢ τὰ φυτὰ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς διαφορᾶς ὑγρασίας τοῦ χώματος, αὐξάνουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸ ρυμοτομικὸ σχέδιο τῆς πόλης, συγχρόνως δὲ ἐπιτρέπουν καὶ τὴν καλύτερὴ ἐρμηνεία τῶν γεωμαγνητικῶν διασκοπήσεων. Τὰ σημαντικότερα ἀπὸ τὰ σημερινὰ τοπογραφικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς περιοχῆς (π.χ. ἀγροτικοὶ δρόμοι, σύγχρονα ἀρδευτικὰ ἔργα) σημειώθηκαν στὸν νέο τοπογραφικὸ χάρτη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου, ἐνῶ ἐρευνήθηκε συγχρόνως συστηματικὰ καὶ τὸ ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς τῆς περιοχῆς. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα ἀγροτεμάχια, τὰ ὁποῖα ἐμπίπτουν στὰ ὅρια τῆς ἀρχαίας Στυμφάλου, εἶναι μικρὰ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐξαιτίας τῆς διανομῆς τους μεταξὺ πολυπληθῶν κληρονόμων.

3. *Καθαρισμὸς καὶ σχεδίαση τῆς φράγκικης ἐκκλησίας:* Ἀπομακρύνθηκε ἡ ὑπάρχουσα βλάστηση (πυκνοὶ θάμνοι καὶ χόρτα) σὲ ὅλη τὴν περιφραγμένη, κρατικῆς ἰδιοκτησίας, περιοχή καὶ γιὰ πρώτη φορὰ σχεδιάστηκε λεπτομερῶς ἡ γοτθικὴ ἐκκλησία τοῦ 13ου αἰῶνα, περίβλεπτα ἐρείπια τῆς ὁποίας διασώζονται στὰ βόρεια τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Βρέθηκαν πολλὰ νέα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχαν περιληφθεῖ στὶς παλιότερες δημοσιεύσεις τῶν Ὁρλάνδου, Βον καὶ Παναγόπουλου καὶ ἐπιβεβαιώθηκε σχε-

δὸν πλήρως ἡ ὑπαρξὴ στὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς ἐκκλησίας ἐνὸς νάρθηκα καὶ ἐνὸς ἐγκαρσίου κλίτους. Ἰδιαίτερη, ἐπίσης, σημασία δόθηκε στὴν ἐξέταση τοῦ ἐπαναχρησιμοποιηθέντος ἀρχαίου ὕλικου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὸ κυρίως οἰκοδομικὸ ὕλικὸ τῆς ἐκκλησίας. Ἐξακριβώθηκε ἐπιπλέον ἡ παρουσία κορμῶν ἀπὸ δωρικοὺς στύλους, ἀρχικῆς διαμέτρου 1 μ. περίπου, γεγονός τὸ ὁποῖο ἐνισχύει τὴν ἀποψη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ κάποιου ἀρχαίου ναοῦ στὰ πέριξ τῆς περιοχῆς.

4. *Νεκροταφεῖα*: Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τρία ἀρχαῖα νεκροταφεῖα μὲ ἐνεπίγραφες ἐπιτύμβιες στῆλες, τὰ ὁποῖα ἀνακαλύφθηκαν πέρυσι στὸ ἄμεσο περιβάλλον τῆς πόλης, ἐντοπίστηκε ἀκόμη ἓνα μεγάλο νεκροταφεῖο σὲ ἀπόσταση δύο χιλμ. περίπου, στὰ βόρεια τῆς ἀρχαίας Στυμφάλου. Μέσα σὲ μιὰ ἔκταση διαστάσεων 500 μ. ἐπὶ 140 μ. βρέθηκαν ἕξι ἐπιτύμβιες στῆλες (συμπεριλαμβανομένων καὶ δύο μὲ ἐπιμελημένη ἐπίστεψη). Λόγω τῆς ἐντονης ἀροτρικῆς δραστηριότητος στὴν περιοχὴ ἔχουν ἔρθει, ἐπίσης, στὸ φῶς καὶ βρίσκονται διάσπαρτα στοὺς ἀγροὺς μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ κομμάτια καὶ πολλὰ θραύσματα ἀπὸ οἰκοδομικὰ κεραμίδια. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἐνισχύουν τὴν ἀποψη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ σημαντικῶν κτισμάτων σὲ μερικὰ ὀριακὰ σημεῖα τῆς ὡς ἄνω περιοχῆς. Στις ἐπιγραφὲς διαβάζονται τὰ ἐξῆς νέα ὀνόματα: *Καλλιέρα*, *Ἄσσ- - -*, *- - ἰλέας*, *Ἀντιγλίτσα*, καὶ *- - - οπα*.

5. *Ἀεροφωτογράφηση μὲ τὴ βοήθεια εἰδικοῦ «ἀετοῦ»*: Ἐγινε ἀεροφωτογράφηση, μὲ κάθετες καὶ λοξὲς λήψεις, ἀπὸ ὕψος ἀρκετῶν ἑκατοντάδων μέτρων ὑπεράνω τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ τῆς φράγκικης ἐκκλησίας, μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς εἰδικοῦ «ἀετοῦ» (Jalbert S45), ἐφοδιασμένου μὲ σύστημα ἠλεκτρονικοῦ ἐλέγχου γιὰ αὐτόματη λήψη. Ἡ ἐπεξεργασία αὐτῆς τῆς μεθόδου ὀφείλεται στὸν κ. Anderson καὶ ἐφαρμόζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλλάδα.

6. *Διάφορες ἐργασίες*: Κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ἐπιφανειακῆς ἔρευνας παρατηρήθηκαν θραύσματα ρωμαϊκῶν λύχνων, τοῦ πρώτου κατὰ πᾶσα πιθανότητα αἰῶνα μ.Χ., καθὼς καὶ τμῆμα ὙΕ

ΠΙΒ (μυκηναϊκῆς) κύλικας, ἡ ὁποία βρέθηκε στὸν κεντρικὸ τομέα τῆς ἀκρόπολης. Τὸ τελευταῖο εὔρημα ἐπιβεβαιώνει τὴν παρουσία στὸ χῶρο ὑλικῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, πού εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὁ Hope Simpson τὸ 1958.

25. Κατὰ τὸ 1984 ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς στὸ Τηγάνι τῆς Μάνης ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Νικόλαο Δρανδάκη. Ἀνασκάφηκαν τμήματα, πού ὡς τώρα εἶχε παραλειφθεῖ πληρῆστερη ἔρευνά τους, ὅπως τὸ Β πρόσκτισμα καὶ οἱ χῶροι Δ τοῦ ναοῦ.

Στὸ πρόσκτισμα τάφος, τοῦ ὁποίου εἶχε ἀπὸ παλιὰ ἀφαιρεθεῖ ἡ κάλυψη, περιεῖχε καὶ ὀστέινο κουμπὶ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ κρανίον νέου ἀτόμου, ὅπως ἔδειχναν οἱ διατηρούμενες σὲ ἄριστη κατάστασις ὀδοντοστοιχίες, σπασμένο ἀσημένιο σκουλαρίκι βου - 7ου αἰ., ὅμοιο μὲ ἄλλα πού βρέθηκαν παλιότερα σὲ ἄλλους τάφους τῆς βασιλικῆς. Μέσα στὸ πρόσκτισμα ἀνασκάφηκαν ἀκόμη 13 τάφοι προφανῶς μεταγενέστεροι, πού βρίσκονται σὲ διαφορετικὰ βᾶθη. Ἀφοῦ πέρασε μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἰσοπεδώθηκε ὁ τόπος καὶ σκεπάστηκε μὲ σχιστολιθικὲς πλάκες, πιθανότατα γιὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς τόπος διαμονῆς. Ἡ ἱστορία του εἶχε καὶ συνέχεια, γιὰτὶ ὕστερα ἀπὸ νέα ἐπισκευὴ καὶ πλακόστρωση χρησιμοποιοῦθηκε πάλι ὡς κατοικία.

Στὴν ἐπίχωση δυτικὰ τῆς βασιλικῆς βρέθηκε μεταξὺ ἄλλων ἀποτμημάτων μαρμαρίνων μελῶν κομματί παλαιοχριστιανικοῦ ἄμβωνα. Σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ τάφους ὑπῆρχε ὀρθογώνια χάλκινη πόρπη. Κολλημένο στὸ Ν τμήμα τοῦ Δ τοίχου τῆς βασιλικῆς ἀποκαλύφθηκε μεταγενέστερο φουρνόσπιτο. Κάτω ἀπὸ τὸ φούρνο προῦπῆρχε τάφος· ἦλθε στὸ φῶς κρανίον πού ὁ σκελετὸς τοῦ ὑπολοίπου σώματος ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τὸ φούρνο. Στὸ Β ἄκρο τοῦ Δ τοίχου τῆς βασιλικῆς ἀνασκάφηκε μεταγενέστερο ἐρειπωμένο κτίσμα ἀμελοῦς τοιχοδομίας, πού ἴσως ἀποτελοῦσε τὴ βᾶση καδωνοστασίου (εἰκ. 96).

Μεταξὺ τῶν ἄλλων εὔρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τεμάχιο θωρα-

κίου φροντισμένης τέχνης, ὅμοιου μὲ ἓνα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964, τμημα μαρμάρινου πλάγιου θωρακίου ἄμβωνα μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς (εἰκ. 97) καὶ ἀπότμημα ἀνάγλυπτου μαρμάρινου προσκυνηταριοῦ μάλλον τοῦ 12ου αἰ.

26. Τὸ 1984 εἶναι οὐσιαστικὰ ὁ πρῶτος χρόνος πού ἄρχισαν νὰ πραγματοποιοῦνται τὰ ἔργα ὑποδομῆς καὶ προετοιμασίας γιὰ τὰ ὁποῖα ἐργαζόταν ἐπὶ ἐνάμιση χρόνο περίπου (ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1982, πού δόθηκε ἡ χρηματοδότηση διὰ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ εἰδικοῦ ἔργου γιὰ τὴ Δῆλο «ἐκτέλεση ἐργασιῶν εὐπρεπισμοῦ, καλῆς λειτουργίας καὶ ἀσφάλειας τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δήλου») συνεργεῖο ἀρχαιολόγων, ἀρχιτεκτόνων καὶ τεχνικῶν διαφόρων ειδικοτήτων ἐπικεφαλῆς τῶν ὁποίων ἦταν ἡ ἔφορος ἀρχαιοτήτων κ. Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου.

Τὰ ἔργα πού ἔγιναν ἦταν τὰ ἀκόλουθα:

I. Ἀρχαιολογικὸς χώρος

1. Ἀποτύπωση διαφόρων τοίχων στὶς συνοικίες τοῦ Σταδίου καὶ τοῦ Θεάτρου καὶ ἀναστήλωση δύο τοίχων α) στὸ κτίριο, γνωστὸ ὡς μαγειρεῖο στῆ συνοικία τοῦ Σταδίου καὶ β) στὴν οἰκία Α, ἀνατολικά τῆς οἰκίας τῆς Τρίαινας στῆ συνοικία τοῦ Θεάτρου.

2. Καθαρισμὸς γενικὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ μηχανικά καὶ χημικά μέσα σὲ συνεργασία μὲ ἐπιστήμονες γεωπόνους, καθὼς καὶ συστηματικὴ συντήρηση πολλῶν κτιρίων. Εἰδικότερα στὴν παλαιόστρα τῆς Λίμνης ἔγιναν ἀποχωματώσεις-στερεώσεις καὶ μικρὲς συμπληρώσεις, ὥστε νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ μορφή τῆς τοιχοποιίας ὅπως ἦταν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασκαφῆς (εἰκ. 98 - 100).

3. Συντήρηση - συμπλήρωση τῶν κιόνων τοῦ αἰθρίου τῆς οἰκίας τῆς Λίμνης ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ γλύπτη κ. Ἀν. Γκιόκα (εἰκ. 100).

4. Ἐναρξὴ ἐργασιῶν διαμόρφωσης τοῦ χώρου στὸ ἐπίπεδο τῶν ἱερῶν τῶν ξένων θεῶν.

5. Συνεργείο με επίβλεψη του συντηρητή αρχαιοτήτων τῆς Διευθύνσεως Συντηρήσεως Ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Χρυσόπουλου ἐργάστηκε στή συντήρηση, στό καθάρισμα καί στή στερέωση τῶν ψηφιδωτῶν καί ἰδιαίτερα στήν οἰκία τῶν προσωπείων, ὅπου πρὶν πολλά χρόνια εἶχε ἀποκολληθεῖ τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο καί εἶχε ἀφαιρεθῆ ἄσυντήρητο.

6. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐγκριση κατασκευῆς ἀποθηκῶν καί ἐργαστηρίων ποὺ λείπουν τελείως ἀπὸ τὸ κτίριο τοῦ Μουσείου, ἄρχισαν δοκιμαστικὲς ἀνασκαφικὲς τομὲς στὸν χώρο Α τοῦ Μουσείου γιὰ τὴν ἐξέταση τοῦ ὑπεδάφους. Φάνηκαν τοῖχοι ἀρχαίων κτιρίων, μάλλον καταστημάτων, ἀλλὰ ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἔχει προχωρήσει ἀκόμη σὲ βάθος.

II. Μουσεῖο

1. Ἀπὸ πολλὰ χρόνια, ἀπὸ τὸν τότε ἔφορο Κυκλάδων κ. Ν. Ζαφειρόπουλο εἶχαν στηθεῖ στίς αἴθουσες ποὺ ἦταν διαθέσιμες τὰ γλυπτὰ τῆς ἀρχαϊκῆς καί κλασικῆς ἐποχῆς. Μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ Μουσείου ἄρχισε καί τὸ στήσιμο τῶν γλυπτῶν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς στίς νέες αἴθουσες ἀπὸ τὸ συνεργεῖο τοῦ γλύπτη κ. Ἄν. Γκιόκα καί πάντα μὲ τίς ὀδηγίες, τὴν πείρα καί τὴν ἄμεση ἐπίβλεψη τοῦ ἐπίτιμου ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Νικ. Ζαφειρόπουλου.

2. Στίς ἀποθήκες, ἐγίνε γενικὴ τακτοποίηση τῶν γλυπτῶν κυρίως καί ὀργάνωση τῆς καταλογογράφησής τους.

3. Καταγράφηκαν καί φωτογραφήθηκαν οἱ χιλιάδες τῶν πήλινων σφραγισμάτων ποὺ βρέθηκαν τὰ 1974 - 75 στό κτιριακὸ συγκρότημα τοῦ σπιτιοῦ τῶν Κωμωδῶν.

III. Ἄλλες ἐργασίες

1. Ἀρχεῖο σχεδίων, στό ὁποῖο συγκεντρώθηκαν ὅλα τὰ σχέδια ποὺ εἶχαν γίνεi στό παρελθὸν ἀπὸ Ἑλλήνες καί ξένους μελετητές.

2. Ἀρχεῖο μὲ φωτογραφίες τῶν φθορῶν σὲ ὅλο τὸν χώρο.

IV. Τέλος πραγματοποιήθηκαν μεγάλης έκτασης επισκευές στα παλιά σπίτια των φυλάκων και του υπόλοιπου προσωπικού καθώς και στο κτίριο του Μουσείου.

27. Η ολοκλήρωση της ένατης ανασκαφικής περιόδου στην Πάρο υπό τη διεύθυνση του επιμελητή αρχαιοτήτων κ. Δημ. Σκιλάρντι επισφραγίσθηκε με την ανακάλυψη σημαντικού αρχαϊκού ναού αφιερωμένου στην Ἀθηνᾶ, ὁ ὁποῖος ὑψωνόταν στὸν λόφο τῶν Κουκουναριῶν, κοντὰ στὸν κόλπο τῆς Νάουσας τῆς ΒΑ Πάρου. Ἡ ἀνασκαφὴ ὀδήγησε ἐπίσης στὴ διερεύνηση νέων τμημάτων τοῦ μυκηναϊκοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος, καθὼς καὶ τὴν ἀποκάλυψη οἰκιῶν μεταγενέστερου οἰκισμοῦ τῆς ἀνατολίζουσας περιόδου.

Στὶς Κουκουναριές, οἱ ἀνασκαφές τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας στὴ διάρκεια τῆς περιόδου 1976 - 1983 ἔφεραν στὸ φῶς ἐπάλληλες οἰκοδομικὲς φάσεις ἀπὸ τοὺς πρωτοκυκλαδικούς χρόνους (3η χιλ. π.Χ.) μέχρι τὴν ἀνατολίζουσα περίοδο (7ος π.Χ. αἰ.). Τὸ εὐρὺ φάσμα τῶν στρωματογραφημένων φάσεων καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ πλούσια εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς καθιστοῦν τίς Κουκουναριές ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους ἀρχαιολογικούς χώρους τοῦ Αἰγαίου. Οἱ ἀνασκαφές ἀποκάλυψαν στὴν κορυφῆ τοῦ λόφου μυκηναϊκὸ ἡγεμονικὸ συγκρότημα ποὺ περιεῖχε πλῆθος γραπτῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων πολυτιμῶν εὐρημάτων. Τὸ κτίριο καταστράφηκε στὴ διάρκεια πυρκαγιᾶς στοὺς ΥἚ ΠΙΓ χρόνους (12ος π.Χ. αἰ.). Στὸ πλάτωμα τῆς ἀκροπόλεως καὶ ἐπάνω στὰ εἰσόδια τοῦ ἡγεμονικοῦ κτιρίου ἰδρύθηκε στὰ πρωτογεωμετρικὰ χρόνια οἰκισμός, ὁ ὁποῖος ἀνθίσε στὸ τέλος τῆς γεωμετρικῆς περιόδου (β' ἡμισυ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ.).

Ὁ ἀρχαϊκὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς ἀνακαλύφθηκε σὲ ἀνδρὸ ποὺ ἐκτείνεται Α - Δ στὶς ΝΑ κλιτύς τοῦ λόφου καὶ σὲ θέση ποὺ ἀπέχει γύρω στὰ 100 μ. ἀπὸ τὸ πλάτωμα. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1983 ἐμπλουτίσθηκε με σημαντικὸ ἀριθμὸ ἀγγείων,

ειδωλίων και άλλων αντικειμένων λατρευτικής σημασίας που ανακαλύφθηκαν μέσα σε κοιλότητα των βράχων στα ανατολικά της επίσημης ανάβασης της ακρόπολης (Έργον 1983, 73 - 75). Κατά τις εργασίες του 1984 ανοίχτηκε βαθιά τομή στο έσωτερικό του αποθέτη προκειμένου να μελετηθεί ή στρωματογραφία της επίχωσης. Διαπιστώθηκε ότι ή συσσώρευση του χώματος και των λατρευτικών αντικειμένων δεν ήταν αποτέλεσμα μακρόχρονης διαδικασίας χρήσης του χώρου, αλλά προέκυψε από τον καθαρισμό ναού στη διάρκεια του 4ου π.Χ. αι. 'Η μελέτη της στρωματογραφίας του αποθέτη έδειξε ότι ή κοιλότητα των βράχων δεν ήταν ο χώρος της λατρείας, όπως υποτέθηκε το 1983 (Έργον 1983, 74 - 75), αλλά ότι ο ναός στον οποίο ανήκαν τα αντικείμενα του αποθέτη θα έπρεπε να αναζητηθεί στο ανάλημα πιο ψηλά από αυτόν. Πράγματι, ή ανασκαφή που ακολούθησε στο στενό άνδρωρο επάνω από τον αποθέτη όδήγησε στην ανακάλυψη παραλληλογράμμου κτιρίου, του οποίου ή αρχιτεκτονική μορφή το ταυτίζει με πρώιμο ναό σχήματος «οΐκου». Το κτίριο έχει κατεύθυνση Α - Δ και πλάτος στην πρόσοψη περί τα 4.50 μ., ενώ το μήκος παραμένει ανεξακρίβωτο. Οί τοίχοι έχουν χτισθεί με σχιστολίθους, ενώ στο μέσο του ανατολικού τοίχου της προσόψεως υπάρχει λίθινο μονολιθικό κατώφλι μήκους 1.75 μ., που υποδηλώνει την ύπαρξη μεγάλης δίφυλλης θύρας. Στο έσωτερικό του ναού, δεξιά της θύρας, βρίσκεται προσκολλημένο στον τοίχο έδρανο μήκους 0.97 και πλάτους 0.50 μ. Συσσωματωμένη στο πάτωμα, στο δυτικό τμήμα του ναού, αποκαλύφθηκε ή μαρμάρινη βάση (διαμ. 0.30 μ.) κιονοστοιχίας που έβαινε κατά τον μακρό άξονα του θαλάμου. 'Η ανασκαφή του έσωτερικού έφερε στο φως θραύσματα άγγείων, θραύσμα πινακίου με παράσταση πιθανώς ίππου και χάλκινη αιχμή βέλους, σωζ. μήκους 0.05 μ., που δείχνει τις πολεμικές ιδιότητες της λατρευόμενης θεότητας. Έμπρός από τον ναό εκτείνεται τοίχος που ανήκει προφανώς σε τέμενος, ενώ παραλληλόγραμμη κατασκευή προσκολλημένη στον τοίχο ταυτίζεται ίσως με βωμό.

Τὰ εὐρήματα τοῦ ἀποθέτη προέρχονται ἀναμφίβολα ἀπὸ τὸν ναό. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταλέγονται πολυάριθμα ἀγγεῖα μὲ ἐγχαράκτες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὰς στὴ θεὰ Ἀθηνᾶ. Ἐπίσης ἀνακαλύφθηκαν μεγάλες ποσότητες γραπτῶν ἀγγείων ποὺ καλύπτουν χρονολογικὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ἕως καὶ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. Περιλαμβάνονται ὄστρακα μὲ γεωμετρικὲς παραστάσεις, ὄστρακα τοῦ «μηλιακοῦ» ρυθμοῦ καὶ ἀγγεῖα εἰσηγμένα πρωτοκορινθιακὰ. Τμῆμα κύλικας τῶν ἀρχαϊκῶν χρόνων παριστάνει πολεμιστὴ μὲ ἀσπίδα καὶ περικεφαλαία (εἰκ. 102). Ὁ ἀποθέτης περιεῖχε καὶ θραύσματα πήλινων λατρευτικῶν λεκανῶν καὶ λύχνων, ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι φτιαγμένος μὲ λευκὸ παριανὸ μάρμαρο. Πάμπολλα εἶναι καὶ τὰ εἰδῶλια ποὺ παριστάνουν κατὰ κανόνα καθιστὴ γυναικεῖα θεότητα μὲ πόλο. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων συγκαταλέγεται ἀξιόλογο θραῦσμα προσώπου εἰδωλίου ἢ προσωπεῖου μεγάλων διαστάσεων. Ἀπεικονίζει γυναικεῖα θεότητα καὶ χρονολογεῖται στὸν 5ο π.Χ. αἰ. (εἰκ. 103).

Ἀπὸ τὸν ἀποθέτη τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς προέρχεται καὶ μοναδικὴ σειρὰ πήλινων πινακίων μὲ ἀνάγλυφον καὶ ταυτόχρονα γραπτὴ διακόσμηση, ποὺ καλύπτουν χρονικὴ περίοδο ἀπὸ τὸν 7ο μέχρι καὶ τὸν 5ο π.Χ. αἰ. Οἱ παραστάσεις ἀποδίδουν γυναικεῖα θεότητα, ὄφεις, ἵππους, μορφή μὲ κράνος, κ.ἄ. Ἀνάγλυφο πινάκιο μὲ σωζόμενο τὸ πίσω τμῆμα ἵππου φέρει καὶ γραπτὴ ἐπιγραφή στὸ ἀριστερὸ περιθώριο. Ἐνα ἀπὸ τὰ πινάκια τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. παριστάνει τὴν Ἀθηνᾶ μὲ τὴν αἰγίδα της, στραμμένη ἀριστερά, νὰ σπένδει ἐμπρὸς σὲ βωμὸ (εἰκ. 104). Τέλος, ὑπογραμμίζεται ἡ ἀνεύρεση πήλινης διάτρητης βάσης γιὰ τὴ στήριξη ἀγγείου, ποὺ κοσμεῖται μὲ ἀνάγλυφον παράσταση ἀνδρικής μορφῆς μὲ τὸν βραχίονα ἐκτεταμένο πρὸς τὴν κεφαλὴ γυναικας, προφανῶς θεότητας, ὅπως δείχνει ὁ πόλος στὴν κεφαλὴ της. Τὸ θραῦσμα χρονολογεῖται στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. (εἰκ. 105).

Ἡ ἀνεύρεση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ ὁποῦ ἡ χρονολογία κατασκευῆς πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴ διάρκεια τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.,

ἀποτελεῖ μία πρόσθετη ἐπιβεβαίωση τῆς μεγάλης σπουδαιότητος τῆς ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν στοὺς γεωμετρικοὺς καὶ ἀρχαῖκούς χρόνους. Ὅπως στὴ Ζαγορά τῆς Ἄνδρου καὶ τὸ Ἐμπορεῖο τῆς Χίου, κατὰ τὸν αὐτὸ τρόπο καὶ στὸν οἰκισμὸ τῶν Κουκουναριῶν ἀνεγέρθηκε ναὸς γιὰ τὴ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς, θεότητας ἰδιαιτέρα δημοφιλοῦς στὸν ἰωνικὸ κόσμον. Διαπιστώνεται ὅτι στὶς Κουκουναριές ὑπῆρχε λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ τὸν 8ο π.Χ. αἰ., ἐνῶ ὁ ναὸς τῆς κατασκευάσθηκε ἴσως στὸν 7ο π.Χ. αἰ. καὶ φαίνεται νὰ καταστράφηκε κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1984 ἀποκάλυψε, τέλος, ἐνδείξεις καὶ γιὰ τὴν παλαιότερη ἱστορία τοῦ λόφου. Ἡ ἀνασκαφὴ συνεχίσθηκε καὶ στὸ πλάτωμα τοῦ λόφου, ὅπου σὲ σημεῖο τοῦ ΒΔ ἄκρου, κάτω ἀπὸ τὸ συγκρότημα τῶν ΥΕ IIIΓ χρόνων βρέθηκε στρώση μὲ κεραμικὴ τῆς πρωτοκυκλαδικῆς περιόδου. Ἐξάλλου, ἡ ἀνασκαφὴ τμήματος τῆς πρώτης ἀποθήκης τοῦ ἡγεμονικοῦ κτιρίου ἔφερε στὸ φῶς, κάτω ἀπὸ στρώση καταστροφῆς, θραύσματα κυλίκων καὶ μεγάλου ψευδόστομου ἀμφορέα ποὺ περιέχονταν μέσα σὲ στρώση τέφρας. Τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται στοὺς ΥΕ IIIΓ χρόνους καὶ ἡ στρώση καταστροφῆς σχετίζεται μὲ τὴν πυρπόληση τοῦ κτιρίου.

Διαπιστώνεται ἔτσι ὅτι οἱ Κουκουναριές ἀποτέλεσαν στὴν ἀρχαιότητα τὸ κέντρο κατοικήσεως ἀπὸ τὴν 3η π.Χ. χιλιετία μέχρι τὸν 7ο π.Χ. αἰ. καὶ λατρείας τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ τὰ γεωμετρικὰ μέχρι τὰ κλασσικὰ χρόνια.

28. Ἡ ἀνασκαφὴ στὴ Γρόττα τῆς Νάξου συνεχίσθηκε ἀπὸ τὸν καθηγητὴ κ. Β. Λαμπρινουδάκη στὸν χῶρον τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ κτίσματος, τμήματα τοῦ ὁποῦ ἀποκαλύφθηκαν τὸ 1980 καὶ τὸ 1982 (βλ. ἀντίστ. ΠΑΕ). Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ μπόρεσε νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ἔρευνα κάτω ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ τοῦ παγοποιείου (ΠΑΕ 1980) καὶ ἔτσι νὰ ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀνασκαφὴ τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ τῶν γεωμετρικῶν στρωμάτων στὴν περιοχὴ (εἰκ. 106).

— Στά σημεία που ή επίχωση σωζόταν σέ όλο τò ύψος της κάτω από τòn άγωγò συναντήθηκε και πάλι τò χαρακτηριστικό ανάμεικτο στρώμα με γεωμετρικά, άρχαϊκά και πρώιμα κλασικά εύρηματα. Τò νέο, σημαντικό για τή στρωματογραφία τής Πρόττας στοιχείο που προέκυψε από τήν έρευνα αυτού τού χώρου (όπου τά παλαιότερα στρώματα σώθηκαν καλύτερα και σέ ξηρότερα επίπεδα) είναι ότι μεταξύ αυτής τής φερτής επίχωσης και τού πρωτογεωμετρικού κτίσματος διαπιστώθηκε ύπαρξη μιās κανονικής επίχωσης ύψους 0.60 μ., που σχηματίστηκε από τούς πρωτογεωμετρικούς μέχρι τούς πρώιμους άρχαϊκούς χρόνους με φυσικές αποθέσεις και διαταράχθηκε έν μέρει από ανθρώπινες παραβιάσεις.

Γιά τò ίδιο τò πρωτογεωμετρικό κτίσμα ή έρευνα δέν κέρδισε πολλά νέα στοιχεία: Ο βόρειος τοίχος του — που καταστράφηκε στο μεσαίο τμήμα του από μιā παραβίαση τών ύστερων γεωμετρικών χρόνων — είχε θεμελιωθεί βαθύτερα στο δυτικό, πιò επιμελημένο τμήμα του. Τò άρχικό του δάπεδο (ΠΑΕ 1980), σύμφωνα με τίς πρώτες εκτιμήσεις τής κεραμικής που βρέθηκε στο τμήμα που έρευνήθηκε έφέτος, μπορεί νά χρονολογηθεϊ χαμηλότερα μέσα στην πρωτογεωμετρική περίοδο. Γιά τή δεύτερη περίοδο χρήσης τού χώρου δέν προέκυψαν νέα στοιχεία. Πάντως ή επίχωση που δημιουργήθηκε στον χώρο πριν σκεπαστεϊ με τò φερτό ύλικò δείχνει ότι ή περιοχή χωρίς νά κατοικεϊται σχετιζόταν στενά με τήν ανθρώπινη δραστηριότητα κατά τούς γεωμετρικούς και τούς πρώιμους άρχαϊκούς χρόνους (πυρές, παραβιάσεις, όστρακα και σπαράγματα άλλων αντικειμένων).

Κάτω από τò επίπεδο τής θεμελίωσης τού πρωτογεωμετρικού κτίσματος ή επίχωση χαρακτηριζόταν από ύστερη μυκηναϊκή κεραμική.

Στο επίπεδο αυτό ακριβώς, μέσα στη βορειοανατολική γωνία τού κτίσματος, αποκαλύφθηκε ταπεινή παραλληλόγραμμη κατασκευή με βότσαλα και ώμο πηλό, άσαφοϋς μέχρι στιγμής προο-

ρισμοῦ, πού λόγω τῆς θέσης της εἶναι σύγχρονη μάλλον μὲ τὸ κτίσμα. Ὅγκοι συμπαγοῦς πηλοῦ, πού ἀποκαλύφθηκαν ἀντιθέτως στὸ ἴδιο ἐπίπεδο καὶ βαθύτερα ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια γωνία, ἔχουν ἴσως σχέσεις μὲ τὶς πῆλινες κατασκευὲς πού ἀποκαλύφθηκαν ἀνατολικότερα τὸ 1979 (βλ. ΠΑΕ σχετ.). Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς θὰ δώσει περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐρμηνεῖα αὐτῆς τῆς εἰκόνας.

29. Μὲ ἐντατικὸ ρυθμὸ συνεχίστηκε τὸ 1984 ἡ συνεργασία τῆς Ἑταιρείας μὲ τὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων στὸν δημοτικὸ χῶρο μπροστὰ στὴ Μητρόπολη τῆς Νάξου ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ κ. Β. Λαμπρινουδάκη καὶ τῆς ἐφόρου κ. Φ. Ζαφειροπούλου. Στὴν πραγματοποίηση τῆς ἐξαιρετικῆς δαπανηρῆς αὐτῆς ἔρευνας συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ καὶ Ἐπιστημῶν καὶ ἡ Νομαρχία Κυκλάδων μὲ σοβαρὲς οικονομικὲς ἐνισχύσεις.

Ἦδη στὶς προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους (1982 - 1983) εἶχε φανεῖ ἡ ἰδιαίτερη σημασία τοῦ χώρου αὐτοῦ, πού ἀπέχει ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἀνασκαμμένα τμήματα τῆς μυκηναϊκῆς πόλης τῆς Γρόττας καὶ τῆς ἐλληνιστικῆς ἀγορᾶς τῆς Νάξου. Ἡ διατήρηση σημαντικῶν μυκηναϊκῶν κατασκευῶν σὲ σχετικὰ μικρὸ βάθος, ἡ σφράγιση τῶν γεωμετρικῶν κατασκευῶν πού τὶς διαδέχθηκαν μὲ ἓνα παχὺ στρῶμα τοποθετημένων πλίνθων καὶ πηλοῦ καὶ ἡ ἀπουσία ἐνδιαμέσων στρωμάτων μεταξὺ τῆς γεωμετρικῆς χρήσης καὶ τῶν λειψάνων τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος ἀποτελέσαν τὶς κύριες ἐνδείξεις γιὰ τὴν ξεχωριστὴ θέση τῆς περιοχῆς στὴν τοπογραφία τῆς πρώιμης Νάξου καὶ τὴν ἀξία της γιὰ τὴ γνώση τῆς μυκηναϊκῆς καὶ γεωμετρικῆς ἐποχῆς γενικότερα.

Ἡ συνέχεια τῆς ἔρευνας κατὰ τὸ 1984 (20 Ἰουν. - 20 Σεπτ.) (εἰκ. 107) δικαίωσε ἀπόλυτα τὶς ἐκτιμήσεις αὐτές, ἀποκαλύπτοντας τὸν χαρακτήρα τῶν κατασκευῶν στὸν χῶρο τῆς Μητρόπολης καὶ φωτίζοντας λεπτομέρειες τῆς ἱστορίας τους. Οἱ στόχοι στοὺς

οποίους απέβλεψε και τούς οποίους έφθασε για να κερδίσει το αποτέλεσμα αυτό ή ανασκαφή ήταν οι ακόλουθοι: α) Μελέτη του όριζοντα των μυκηναϊκών κατασκευών που εκτείνονταν άμέσως κάτω από τον όριζοντα της ύστερης αρχαιότητας στο ανατολικό τμήμα του χώρου, β) έρευνα στα στρώματα κάτω από αυτόν τον μυκηναϊκό όριζοντα, σε σημεία που προσφέρονταν για τομές σε βάθος και γ) ολοκλήρωση της μελέτης του όριζοντα των γεωμετρικών κατασκευών στο δυτικό τμήμα της ανασκαφής.

Με τις έργασίες αυτές διαπιστώθηκε ότι ο πλατύς τοίχος που αποκαλύφθηκε στο ανατολικό τμήμα του χώρου το 1982 αποτελεί τμήμα τείχους που περιέβαλλε τη μυκηναϊκή πόλη στην τελευταία φάση της ζωής της (είχ. 108). Το τείχος αυτό, που αποκαλύφθηκε σε μήκος 14.60 μ. και έχει πλάτος 3.10 μ., θα πρέπει να κατέβαινε από τη βόρεια πλαγιά του λόφου του Κάστρου προς τη θάλασσα και είχε κατεύθυνση στο σημείο αυτό από τα ΝΑ προς τα ΒΔ. Η βάση του, που θεμελιώθηκε στο βάθος όπου βρίσκεται σήμερα ή στάθμη του υπόγειου νερού, είχε ύψος 1.10 μ. και κατασκευάστηκε συμπαγής με ακατέργαστες πέτρες. Πάνω σ' αυτήν ύψωνόταν μια άνωδομή από ώμες πλίνθους, που οι κατώτερες στρώσεις της (έξι στην καλύτερη περίπτωση στο νότιο τμήμα του, συναλ. ύψους 0.70 μ.) σώθηκαν ανάμεσα στους ρωμαϊκούς τοίχους που θεμελιώθηκαν βαθιά μέσα στην πλίνθινη μάζα. Το γεγονός ότι στο βόρειο τμήμα του τείχους οι στρώσεις των πλίνθων εκτείνονται γύρω στο 1.5 μ. πέραν της έσωτερικής, δυτικής παρειάς του στηρίζει μάλλον την άποψη ότι τουλάχιστον τμήματα της πλίνθινης άνωδομής ανήκουν σε μια μεταγενέστερη, μέσα στη μυκηναϊκή πάντως περίοδο, φάση του. Όπωςδήποτε ο τύπος αυτός του τείχους είναι σπανιότατος μεταξύ των γνωστών αναλόγων μνημείων της μυκηναϊκής έποχής.

Σε άμεση έπαφή με την έσωτερική παρειά του τείχους αποκαλύφθηκε μια σειρά μικρών όρθογωνίων χώρων (περ. 2 × 3 μ.) από σπίτια της ΥΕ ΙΙΙΓ περιόδου, που χτίστηκαν με πρόσανα-

τολισμό ανάλογο με την κατεύθυνση του τείχους και εκτείνονταν και πρὸς τὰ δυτικά μέχρι τοῦ σημείου πού καταστράφηκαν ἀπὸ τὶς γεωμετρικὲς ἐγκαταστάσεις. Ἀπὸ τὰ λείψανα πού ἐντοπίστηκαν στοὺς χώρους τοῦ βόρειου τμήματος τῆς τάφρου φαίνεται ὅτι στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἦταν ἐγκατεστημένο ἓνα σημαντικό κεραμικὸ ἐργαστήριον. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πήλινες λεκάνες μετὰ τὰ ὑπολείμματα καολίνης πού ἀποκαλύφθηκαν τὸ 1983 καὶ τὴν πλούσια συλλογὴ ἀγγείων ἀπὸ τοὺς χώρους αὐτούς, ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα ἦταν μιὰ πήλινη ἐγκατάσταση (διαστ. 0.80×1.10 μ.) μετὰ δύο στενὲς (0.10×0.40 μ.) καὶ βαθιὲς λεκάνες στὴ γωνία ἑνὸς ἀπὸ τὰ δωμάτια. Σὲ δύο ἀπὸ τοὺς λάκκους βρέθηκαν στὴ θέση τους δύο ἀπὸ τὰ κατασκευαζόμενα ἀγγεῖα, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχε τὸ σχῆμα φλασκιοῦ (εἰκ. 109).

Ἐρευνα στὰ στρώματα κάτω ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ μυκηναϊκὴ φάση ἔγινε σὲ δύο σημεῖα: Ἐξω (ἀνατολικά) τοῦ τείχους, ὅπου ὁ χώρος ἦταν ἐντελῶς ἐλεύθερος ἀπὸ νεώτερα κτίρια, καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου. Καὶ στὰ δύο σημεῖα βρέθηκαν θεμέλια μιᾶς παλιότερης μυκηναϊκῆς περιόδου, σὲ ἐπίπεδα κάτω ἀπὸ τὴν στάθμη τοῦ ὑπόγειου νεροῦ, πού εἶχαν ὁμοίμορφο προσανατολισμό, διαφορετικὸ ὅμως ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸ τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς περιόδου (μετὰ τοὺς κύριους ἄξονες γυρισμένους κατὰ 45 περ. μοῖρες). Ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τοὺς χώρους αὐτούς δὲν ἐπιτρέπει τὴ χρονολόγησή των τοίχων πρὶν ἀπὸ τὴν ΥἼ ΠΒ ἐποχὴ. Σημαντικὸ εἶναι πάντως τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παλιότερη πόλις ἦταν μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν τελευταία καὶ ὅτι ὅταν χτίστηκε ὁ τελευταῖος ὀχυρωμένος οἰκισμὸς ὁ παλιότερος εἶχε ἐρειπωθεῖ.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἐρευνήθηκε ὁ γεωμετρικὸς ὄριζοντας σὲ ὅλη τὴν ἐλεύθερη ἔκτασή του. Ἡ ἔρευνα ἔφθασε ὅπου ἦταν δυνατὸ μέχρι τὸν πυθμένα του, πού βρισκόταν $0.40 - 0.50$ μ. κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο διατήρησης τῶν μυκηναϊκῶν λειψάνων ἀνατολικότερα. Ἡ γεωμετρικὴ ἐγκατάσταση συνδυάστηκε ἐπο-

μένως με έκσκαφή στη μυκηναϊκή επίχωση, ή οποία καταστράφηκε έτσι κατά το ανώτερο τμήμα της σ' αυτό το χώρο.

Οι κατασκευές της γεωμετρικής περιόδου ανήκαν σε ένα σύνολο παραλληλογράμμων ταφικών περιβόλων με περισσότερες φάσεις (είκ. 111). Η πρώτη φάση αναπτύχθηκε στα δυτικά ενός ευθύγραμμου τοίχου-έρκουσ — με κατεύθυνση παράλληλη προς το μυκηναϊκό τείχος —, που αποτέλεσε και το όριο του γεωμετρικού συγκροτήματος προς τα ανατολικά. Ένας παράλληλος τοίχος σε απόσταση 4.6 μ. δυτικότερα και εγkάρσιον τοίχοι κατά διαστήματα μεταξύ τους σχημάτιζαν τους περιβόλους, που επαναλαμβάνονταν πιθανότατα και δυτικότερα. Τα τμήματα των τοίχων αυτής της φάσης παρακολοθηθήκαν σε μήκος 16 μ. από τα ΝΑ προς τα ΒΔ. Μέσα σε ένα από τους χώρους που σχημάτιζαν οι τοίχοι ένας μικρότερος χώρος (3.20 × 2.20 μ.) στη γωνία του, που κλεινόταν από δύο βραχύτερους τοίχους, περιέλαβε τάφο της πρωτογεωμετρικής περιόδου, που περιείχε τα υπολείμματα άτελουσ καύσεως του νεκρού και καλής ποιότητας άγγεια (είκ. 110). Δίπλα στον τάφο ήταν πεσμένο το σήμα της ταφής, μεγάλος άκατέργαστος πρισματικός λίθος ύψους 1.35 μ. (είκ. 112). Η άνασκαφή μπόρεσε να τεκμηριώσει τη συνεχή επανάληψη πυρών πάνω άκριβώς και γύρω από τον τάφο καθώς ανέβαινε ή επίχωση. Μερικές από τις πυρές αυτές είχαν διευθετηθεί πολύ συστηματικά, με σειρά από πέτρες στην περιφέρεια τους και στενόμακρους λίθους τοποθετημένους κάθετα στο κέντρο τους ως σήματα. Οι πυρές αυτές βρέθηκαν μέχρι 1 μ. ψηλότερα από τον τάφο μέσα στην επίχωση.

Στους πρώιμους γεωμετρικούς χρόνους οι περίβολοι άνανεώθηκαν κατά το νότιο μόνο τμήμα τους. Οι νέοι τοίχοι, που άκολούθησαν εν μέρει τους παλιούς, σχημάτισαν ευρύχωρους τετράγωνους χώρους, στα δάπεδα των οποίων σώθηκαν περισσότερες χαμηλές κυκλικές κατασκευές, που τα δεδομένα της άνασκαφής συνδέουν με την προσφορά τιμών και έναγισμών σε παλιότερους

νεκρούς (είκ. 111). Οί κατασκευές αυτές, μολονότι ἀνήκουν στην ἴδια εὐρύτερη φάση τῆς δραστηριότητος στοὺς περιβόλους, πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικὲς στιγμὲς χρήσης, γιὰτὶ εἶναι πρόχειρες καὶ μερικὲς φορὲς ἐπικαλύπτονται. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ πέτρες τοποθετημένες κυκλικὰ στὴν περιφέρεια καὶ γέμισμα ἀπὸ χῶμα πού σκεπαζόταν ἀπὸ λεπτὴ στρώση μὲ θαλάσσια βότσαλα. Τὸ ὕψος τους εἶναι περ. 0.15 μ. καὶ ἡ διάμετρος ποικίλλει ἀπὸ 1.5 σὲ 2 μ. Στὸν τυθμένα μερικῶν ἀπὸ αὐτὲς διακρίνονται πλάκες ἀπὸ διάφορα ὑλικά. Κοντὰ ἢ πάνω στὶς κατασκευὲς αὐτὲς βρέθηκαν ἀποτεθειμένα ἀγγεῖα τῶν πρωίμων γεωμετρικῶν χρόνων πού κομματιάστηκαν ἐπίτηδες (είκ. 114), μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιεῖχαν, ὅπως ἀπέδειξαν οἱ σχετικὲς ἀναλύσεις, θειάφι, γνωστὸ ὑλικὸ καθαρμοῦ ἀπὸ τὸ μίασμα τοῦ θανάτου, «κακῶν ἄκος», ἀπὸ τοὺς ὀμηρικὺς ἤδη χρόνους (βλ. π.χ. "Ομ. χ 437 - 494). Δίπλα στὰ ἀγγεῖα αὐτὰ στὴν καλύτερα σωζόμενη ἀπόθεση ὑπῆρχε ἄλλωστε μικρὴ λεκάνη ἀπὸ ὠμὸ πηλὸ στὸ ἔδαφος, ἄγνωστου προορισμοῦ ἀλλὰ πιθανότατα σχετικῶν μὲ τὰ ἀγγεῖα (είκ. 114). Κοντὰ στὰ κυκλικὰ αὐτὰ κατασκευάσματα, πού ἀσφαλῶς ἀνήκουν στὸν τύπο τῶν συνδεομένων μὲ νεκροταφεῖα ἢ προγονικὰ ἥρωικὰ μνημεῖα ἀναλόγων παραδειγμάτων τῆς ἴδιας ἐποχῆς πού συγκέντρωσε τελευταῖα (1983) σὲ ἄρθρο του ὁ συνάδελφος R. Hägg, βρέθηκαν ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα σφονδύλια, ἀκέραιη λεπίδα μαχαιριοῦ, πόρπη, χαλκοὶ κρίκοι κ.ἄ. ἀντικείμενα. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ δείχνει ὅτι ἤδη στὴ φάση αὐτὴ στοὺς περιβόλους προσφέρονταν μόνον τιμὲς σὲ παλιότερους νεκρούς.

Ἡ δραστηριότητα αὐτὴ συνεχίστηκε καὶ σὲ μία τρίτη φάση, ὅταν ὁ χῶρος μὲ τίς κυκλικὲς κατασκευὲς κλείστηκε πρὸς τὰ νότια μὲ ἓνα νεώτερο τοῖχο, ἐνῶ τὰ χῶματα πού φαίνεται ὅτι κυλοῦσαν πρὸς τὸ βορειότερο τμήμα τοῦ περιβόλου ἀπὸ τὴν ψηλότερη ἀνατολικὰ ἐπίχωση κρατήθηκαν μὲ ἓνα καινούργιο τοῖχο πού ἀκολούθησε μιὰ τεθλασμένη γραμμὴ. Στὸ δάπεδο αὐτῆς τῆς περιόδου καὶ στὸ χῶρο πού ὄριζε ὁ τεθλασμένος τοῖχος κατασκευάσθηκαν

δύο ακόμη μικρότερες και προχειρότερες κυκλικές κατασκευές με βότσαλα, σε ύψος λίγο περισσότερο από 1 μ. από το επίπεδο του πρωτογεωμετρικού τάφου. Η κεραμική στο επίπεδο αυτό ήταν κυρίως από την πρώιμη και μέση γεωμετρική περίοδο.

Σε μια τέταρτη φάση φαίνεται ότι όλο αυτό το συγκρότημα των περιβόλων καλύφθηκε με πλίνθους και κομμάτια ή τρίμματα πλίνθων και πηλού. Η ανασκαφή αποκάλυψε το βορειοανατολικό μόνο τμήμα του συνόλου, όπου όμως ο τεχνητός χαρακτήρας αυτού του «χώματος» έγινε σαφής: Γύρω από τον ανατολικό τοίχο-όριο των περιβόλων βρέθηκαν στη θέση τους πλίνθοι τοποθετημένοι ορθοί δίπλα στον τοίχο, ενώ σε πολλά τμήματα του χώρου μακριά από τοίχους ή ιππαστί πάνω σε καταστραμμένους τοίχους των περιβόλων διαπιστώθηκαν συνεχείς στρώσεις τεμαχισμένων πλίνθων που συμπληρώνονταν σε άλλα σημεία από τριμμένο όμοιο υλικό. Η τεχνητή αυτή επίχωση, που σώθηκε σε ύψος 0.50 - 0.80 μ., περιείχε κεραμική όλων των γεωμετρικών περιόδων. Τα νεώτερα χρονολογήσιμα εύρηματα μέσα σ' αυτήν ήταν τεμάχια αγγείων του ρυθμού Φικελούρας από τον 6ο π.Χ. αι. (εικ. 113). Η αναγνώριση ενός τύμβου, που κατασκευάστηκε πάνω από τους προγονικούς ταφικούς περιβόλους, προβάλλει από τα δεδομένα αυτά ως ιδιαίτερα έλκυστική έρμηνεία. Με την έρμηνεία αυτή συνηγορούν η γειτνίαση του χώρου με την αγορά, ή απότομη άνοδος του μυκηναϊκού-γεωμετρικού στρώματος (κατά 1.5 μ. περ.) στο σημείο που υψώνεται το μυκηναϊκό τεῖχος και η παντελής απουσία κλασικού και ελληνιστικού υλικού — εκτός από έναν αποθέτη σε συγκεκριμένο σημείο (τομ. Β3) του χώρου — μεταξύ των μυκηναϊκών/γεωμετρικών στρωμάτων και των στρωμάτων τῆς ύστερης αρχαιότητας.

30. Κατά το 1984 συνεχίστηκαν οι έρευνες από τον καθηγητή κ. Χρ. Ντούμα στο 'Ακρωτήρι τῆς Θήρας σε τρεῖς τομεῖς: 1) στη

Δυτική Οικία, 2) στην Ξεστή 3 και 3) ανατολικά του Συγκροτήματος Δ.

1. Δυτική Οικία

Προκειμένου να εξακριβωθεί η ηλικία του κτιρίου, για το οποίο υπάρχουν ενδείξεις ότι είχε θεμελιωθεί σε περίοδο πριν από την ΥΚ Ια, πραγματοποιήθηκαν στρωματογραφικές τομές στα δωμάτια 3Α, 3Γ, 4, 5 και 6. Στις τομές αυτές έγιναν οι εξής γενικές παρατηρήσεις:

α) Λείψανα τοίχων παλαιότερης (μεσοκυκλαδικής τουλάχιστον) οικοδομικής φάσης βρίσκονται στα δωμάτια 3Α και 6 ενσωματωμένα σε μεταγενέστερα υποστρώματα δαπέδου (πίν. 115).

β) Τουλάχιστον τρία επάλληλα δάπεδα έντοπίστηκαν μέσα στη Δυτική Οικία που μαρτυρούν αντίστοιχες φάσεις της.

γ) Στο υπόστρωμα του μεσαίου (δευτέρου) δαπέδου περιλαμβάνεται στρώση από μικρά κομμάτια κόκκινης πορώδους λάβας διατομής 4 - 6 εκατοστομέτρων. Το πάχος της στρώσης αυτής σε όρισμένα σημεία φτάνει τα 35 εκατοστόμετρα. Λάβα αυτού του είδους εύκολα θρυμματιζόμενη συνθέτει τη βραχώδη δυτική κλιτύ του λόφου Μαύρο Ραχίδι στα δυτικά της ανασκαφής. Τα θρύμματα της λάβας αυτής οι ντόπιοι αποκαλούν αδράλια.

δ) Σε πολλά σημεία της Δυτικής Οικίας, κάτω από το αρχικό (παλαιότερο) έντοπίστηκαν κυκλωτερείς κοιλότητες λαξευμένες στο φυσικό βράχο (δωμάτια 3Γ, 4, 5). Οι κοιλότητες αυτές (μέγ. διάμ. στομίου 25 - 60 εκατοστ.) συχνά βρέθηκαν να περιέχουν ολόκληρα μεσοκυκλαδικά άγγεϊα (πρόχους χελιδονιών, κυκλαδικούς σκύφους, κύπελλα με τη μιὰ πλευρά κοσμημένη (panelled cups), φιάλες) (πίν. 116). Η χρήση και λειτουργία των κοιλοτήτων αυτών με τα μέχρι σήμερα ανασκαφικά δεδομένα παραμένει άγνωστη. Η συνέχιση της έρευνας προς την κατεύθυνση αυτή ελπίζεται να αποδείξει κατά πόσον οι κοιλότητες

αυτές σχετίζονται με την οικοδόμηση ή τη λειτουργία της Δυτικής Οικίας.

Επίσης μέσα στη Δυτική Οικία συνεχίστηκε και κατά το 1984 ο καθαρισμός του έρμαριού στον χώρο 7 του όρφου. Κάτω από το ράφι του έρμαριού βρέθηκαν στη θέση τους δύο έγχρωμοι τρίωτοι πίθοι διακοσμημένοι με σπεῖρες και ένας τρίτος εισηγμένος. Επίσης βρέθηκαν άλλα μικρότερα άγγεῖα τῶν γνωστῶν στὸ Ἀκρωτήρι τύπων. Στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ χώρου 7, τὸ μέχρι τώρα θεωρούμενο δυτικὸ έρμάρι, μετὰ ἀπὸ προσεκτικὸ καθαρισμὸ τοῦ δαπέδου του, ἀποδείχτηκε ὅτι ἀποτελεῖ μέρος μικροῦ ἐσωτερικοῦ κλιμακοστασίου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ κατέληγε στενὴ κλίμακα ἀπὸ τὸ ἰσόγειο.

2. Ξεστὴ 3

Συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες ἀναστήλωσης τοῦ πολυθύρου στὸ ἰσόγειο ἀνάμεσα στὰ δωμάτια 3 καὶ 4 καθὼς καὶ ἡ ἀπόφραξη τῶν ἀνοιγμάτων του. Στὴν ἐπίχωση τοῦ ἀνατολικότερου ἀνοιγματος (πίν. 117) βρέθηκε πῆλινη τριποδικὴ τράπεζα διαμέτρου 27.5 ἑκατοστομέτρων με λευκὴ διακόσμηση. Στὴν ἴδια ἐπίχωση βρέθηκαν ἐπίσης κονιάματα λευκὰ ἢ χρωματιστὰ καὶ ἓνα μικρὸ λίθινο τριποδικὸ ἰγδίον ὕψους 10 ἑκατοστομέτρων. Κονιάματα βρέθηκαν ἐπίσης στὴν ἐπίχωση καὶ τῶν δύο ἐπομένων πρὸς Δυσμὰς ἀνοιγμάτων τοῦ πολυθύρου. Ἐπὶ πλέον στὸ τρίτο ἀνοιγμα βρέθηκαν καὶ ὠμὲς πλίνθοι πάχους 6 ἑκατοστομέτρων, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸν πυρῆνα παραστάδας.

Τὰ ἀνώφλια καὶ οἱ παραστάδες καὶ στὰ τρία ἀνοιγματα τοῦ πολυθύρου ἀποκαταστάθηκαν στὴ θέση ποὺ βρέθηκαν τὰ ἔχνη τους με ὀπλισμένο σκυρόδεμα προκειμένου νὰ συγκρατηθοῦν στὴ θέση τους οἱ ὑπερκείμενες κατασκευές.

Στὸ δωμάτιο 3β συνεχίστηκε ἡ ἐργασία περισυλλογῆς κονιαμάτων καὶ τοιχογραφιῶν. Ἐπειδὴ τὰ κονιάματα αὐτὰ συνεχίζονται καὶ κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ παρακειμένου δυτικοῦ τοίχου,

ὕστερα ἀπὸ σχεδίαση, φωτογράφηση καὶ ἀρίθμηση, ἄρχισε ἡ μετακίνηση τῶν πεσμένων πελεκητῶν λίθων, ὥσπου νὰ βρεθεῖ τὸ κατακόρυφο καὶ σταθερὸ τμήμα τοῦ τοίχου. Μέσα στὰ ἐρείπια τοῦ τοίχου αὐτοῦ βρίσκονται ἐπίσης κονιάματα, ὄστρακα, θραύσματα ὀψιανοῦ κ.ἄ. (πίν. 118).

3. Περιοχὴ ἀνατολικὰ τοῦ Συγκροτήματος Δ

Ἡ ἀνασκαφὴ ἐδῶ ἀπέβλεψε στὴν πλήρη ἀποκάλυψη τοῦ περιγράμματος τοῦ Συγκροτήματος Δ καὶ στὴ δημιουργία χώρου γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες, ὥστε νὰ μὴ διέρχονται ἀπὸ ἄσκαφα τμήματα (Ξεστὴ 2, Οἰκία Καλῶν Ἀγγείων κλπ.).

Ἀφαιρέθηκε ἡ ἠφαιστειακὴ ἐπίχωση καὶ ἀποκαλύφθηκε σημαντικὸ τμήμα τῆς πλατείας μπροστὰ στὴν ἀνατολικὴ εἴσοδο τοῦ Δ. Τὴν πλατεία αὐτὴ τὴν ὀρίζει ἀπὸ Βορρὰ ἡ Ξεστὴ 5, μέρος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς ὁποίας εἶχε ἀποκαλύψει ὁ μακαρίτης Σ. Μαρινάτος. Ἡ Ξεστὴ 5 φαίνεται πὼς ἀποτελοῦσε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο ἄλλης πλατείας ποὺ ἀνοιγόταν στὰ βορειοανατολικά τοῦ Συγκροτήματος Δ. Μεγάλο τμήμα τῆς πλατείας αὐτῆς ἔχει καταληφθεῖ ἀπὸ μπάζα καταστροφῆς ποὺ διευθετήθηκαν ἐκεῖ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Τὰ μπάζα αὐτὰ συγκρατεῖ στὰ ἀνατολικά ἀναλημματικὸς τοίχος ἀπὸ ξερολιθιά, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν πρὸς τὰ βόρεια προέκταση τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ δωματίου Δ 17 (πίν. 119). Ἀνάμεσα στὴν Ξεστὴ 5 καὶ τὴν ξερολιθιά ἔχει ἀφεθεῖ στενὸς διάδρομος ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο. Στόχος προσεχοῦς ἔρευνας εἶναι ἡ χρονολόγησις τῆς διευθέτησις τῶν μπάζων καὶ ἡ προέλευσί τους. Ἀξίζει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ἀπὸ τώρα ὅτι ἐντελῶς στὴν ἐπιφάνειά τους βρέθηκαν ἕνας ὀλόκληρος καὶ θραύσματα δευτέρου πρωτοκυκλαδικοῦ μαρμάρινου κρατηρίσκου. Τὸ εὔρημα αὐτὸ εἶναι μεγάλης σημασίας γιὰ τὴν ἕρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ παλαιότερες παρατηρήσεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ πρωτοκυκλαδικῆς ἐγκατάστασις στὴν ἴδια περιοχὴ (πίν. 120).

4. Συντήρηση τοιχογραφιών

Συνεχίστηκε και κατά το 1984 η συντήρηση των τοιχογραφιών τόσο στα έργαστήρια της Διεύθυνσης Συντήρησης του ΥΠΠΕ όσο και στην ανασκαφή. Από την ομάδα των «Κροκοσυλλεκτριών» μόνο η σύνθεση του βόρειου τοίχου στον ὄροφο (καθιστή γυναικεία μορφή πλακισωμένη από πίθηκο και γρούπα) αναμένει την τελική συναρμολόγησή της. Οι υπόλοιπες συνθέσεις συναρμολογημένες και προσαρτημένες στα μόνιμα πλαίσιά τους από αλουμίνιο μεταφέρθηκαν στο νέο Μουσείο της Θήρας, όπου πρόκειται μελλοντικά να έκτεθούν. Επίσης μεταφέρθηκαν στη Θήρα και όλες οι τοιχογραφίες που είχαν συντηρηθεί από το 1968 μέχρι σήμερα και βρίσκονταν αποθηκευμένες σε διάφορα κτίρια της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην Αθήνα.

Στα έργαστήρια της ανασκαφής προχώρησε ο καθαρισμός των τοιχογραφιών από το δωμάτιο 3β της Ξεστῆς 3. Ἦδη αξιόλογα τμήματα βρέθηκαν να συνανήκουν και αρχίζει να διαφαίνεται η σύνθεσή τους. Παραμένει ὅμως να διακριβωθεί η ἀκριβῆς θέση τους στο συγκεκριμένο χῶρο.

31. Στη Μινῶα Ἀμοργοῦ συνεχίστηκαν και κατά το 1984, για τέταρτη χρονιά, οἱ ανασκαφικὲς καὶ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες ἀπὸ τὴν καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κυρία Λίλα Μα-
ραγκοῦ.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε σὲ δύο χώρους: στὴν *Κάτω Πόλη* καὶ στὴν *Ἄνω Πόλη* (*Ἀκρόπολη*).

1) Στὴν *Κάτω Πόλη*, στὸν τομέα τοῦ ναοῦ ἡ ἔρευνα διεξήχθη σὲ δύο τομεῖς: ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ναὸ (Α1) καὶ νοτιοδυτικά ἀπὸ τὸν ναὸ (ΝΔ/1, ΝΔ/2 καὶ ΝΔ/3) (εἰκ. 121).

Α1. Ἡ ἐκτὸς προγράμματος, ὀλιγοήμερη, ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἀνατολικά ἀπὸ τὸν ναὸ (Α1) ἔγινε γιὰ νὰ προστατευθεῖ ὁ ναὸς ἀπὸ τὴν κατολίσθηση τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ προχειροκτισμέ-

νου χωραφότοιχου, τὸ νότιο μέρος τοῦ ὁποίου εἶχε ἤδη κατακρημνισθεῖ τὸν χειμῶνα τοῦ 1984 ἀπὸ καταρρακτώδη βροχὴ. Μετὰ ἀπὸ τὴ χρονοβόρα ἀπομάκρυνση τῶν λίθων καὶ τῶν χωμάτων ποὺ εἶχαν συσσωρευτεῖ μεταξὺ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ φυσικοῦ λαξευμένου βράχου, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὸν ναὸ στὶς τρεῖς πλευρὰς (δυτικὴ, βόρεια καὶ ἀνατολική), ἀποφασίστηκε νὰ διαλυθεῖ καὶ τὸ ὑπόλοιπο βόρειο τμήμα τοῦ μισογκρεμισμένου χωραφότοιχου καὶ νὰ μετατοπιστεῖ πρὸς τὰ ἀνατολικά γιὰ νὰ ξανακτισθεῖ πιδὸ στέρεα (εἰκ. τοῦ χωραφότοιχου βλ. ΠΑΕ 1981, πίν. 210β).

Ἡ νέα προστατευτικὴ ξερολιθιά, μῆκ. 12.50 μ., κτίστηκε σὲ ἀπόσταση 2.90 μ. ἀπὸ τὴν παρυφὴ τοῦ λαξευμένου βράχου στὸ Ν τμήμα, καὶ 1.30 μ. στὸ Β τμήμα. Στὸν χώρο αὐτὸν (Α1), μεταξὺ τοῦ νέου χωραφότοιχου καὶ τῆς δυτικῆς παρυφῆς τοῦ λαξευμένου βράχου, ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ τὴ σύντομη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, κατάλοιπα τριῶν τοιχαρίων, τὰ ὅρια τῶν ὁποίων συνεχίζονται στὸν γειτονικὸ ἀγρό. Σημαντικὴ γιὰ τὴν ἀνασύσταση τῆς εἰκόνας τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τμημάτων τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου καὶ τῶν ἐγκοπῶν (τῆς πατούρας) στὸν φυσικὸ βράχο γιὰ τὴ θεμελίωση τοῦ τοίχου. Ἀπὸ τὴν ἕως τώρα ἔρευνα ὁ τοῖχος τοῦ περιβόλου διακρίνεται εὐκρινῶς σὲ μῆκος 2.93 μ., ἔχει πλάτος 0.80 μ. καὶ σώζεται σὲ μερικὰ σημεῖα σὲ ὕψος 0.35 μ. Ὁ προορισμὸς τῶν κτιριακῶν λειψάνων στὰ ὁποῖα ἀνήκουν τὰ τοιχάρια, ἐλπίζεται ὅτι θὰ ἀποσαφηνιστεῖ μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας, ποὺ ἐπιβάλλεται νὰ συνεχισθεῖ καὶ στὸ γειτονικὸ χωράφι, ὅπου εἶναι ὀρατὰ στὴν ἐπιφάνεια κτιριακὰ λείψανα μὲ φροντισμένη τοιχοδομία. Μεταξὺ τῶν λίθων τοῦ χωραφότοιχου ἦταν ἀρκετοὶ κατεργασμένοι, ὅπως θραῦσμα λιθοπλίνθου ἀπὸ τὸν ναὸ (διαστ. 0.145 × 0.045 μ.), σπαράγματα μαρμαρίνων γλυπτῶν καὶ ἀπότμημα ἐπιγραφῆς ἀπὸ δολομιτικὸ ἀσβεστόλιθο διαστ. 0.195 × 0.175, πᾶχ. 0.052 μὲ περιτένεια· σώζει τρεῖς στίχους (ὑψ. γραμμ. 0.01 μ.).

ΕΠΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥ ΒΟΥΛΑ [- - - - -
ΜΗΝΟΣ ΑΡΤ[ΕΜΙΣΙΩΝΟΣ]
Ω.

(Τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς Ἀρτεμισιῶνος δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν Ἀμοργό: πρβ. IG 12,7 ἀριθμ. 493,1).

Ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ χῶματα τοῦ χωραφότοιχου καὶ τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς τομῆς Α1 ἀνήκει στοὺς ἑλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους: ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα μελαμβαφῆ, «περγαμηνά», «σαμιακά» καὶ ἄβαφα.

Νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν ναό. Στὸ τετράγωνο ΝΔ/1, νοτιοδυτικὰ ἀπὸ τὸν ναό, συνεχίστηκε ἡ ἔρευνα γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι πλέον ὄρατος σὲ μῆκος 13.80 μ. Μετὰ ἀπὸ μακροχρονιή, ἀχαρη καὶ κοπιαστικὴ ἐργασία ἀνασκαφῆς σὲ μπάζα καὶ σὲ ἐπιχωματώσεις ὕψους 1.90 - 2 μ. φθάσαμε σὲ στρώματα ἀδιάτακτα. Παρόλο πὺ εἶναι ἀκόμα πρόωρο νὰ προβοῦμε σὲ ἀκριβῆ χρονολόγησι τῶν στρωμάτων καὶ τῶν κτιριακῶν λειψάνων, ἡ ἔντονη παρουσία ὑποπρωτογεωμετρικῆς κεραμικῆς, γραπτῶν ἢ ἀδιακόσμητων ἀγγείων, ἢ τοιχοδομία καὶ ἢ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ ἡμικυκλικοῦ τοίχου, ἐπιτρέπουν τὴ διαπίστωση ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ οἰκοδομικὴ φάσι καὶ στρώμα παλαιότερο ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ ναοῦ. Σημαντικὰ γιὰ τὴ μελέτη τῆς πρώιμης κεραμικῆς τῶν γεωμετρικῶν χρόνων εἶναι τὰ εὐάριθμα θαύσματα ἀγγείων μὲ γραμμικὴ διακόσμησι, ἡμικύκλια, ὀμόκεντρος κύκλους κλπ., πὺ βρέθησαν κυρίως στὸ στρώμα μὲ «τὸ σκληρὸ κίτρινο πηλῶδες χῶμα». Προβληματικὴ εἶναι ἡ χρονολόγησι τῶν χειροποίητων ἀγγείων ἀπὸ ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ χαλικάκια, πὺ βρέθησαν μαζὶ μὲ τὰ γεωμετρικὰ ἢ σὲ στρώματα βαθύτερα· ἐπειδὴ παρόμοια κεραμικὴ προέρχεται ἀπὸ τοὺς πρωτοκυκλαδικοὺς τάφους καὶ τοὺς ΠΚ οἰκισμοὺς τῆς Ἀμοργοῦ καὶ βρῖσκεται διάσπαρτη σὲ ΠΚ θέσεις, καὶ στὴν ἴδια τὴν Μινῶα, ὑποτίθεται πὺς εἶναι πρωτοκυκλαδική.

Δὲν ἀποκλείεται βέβαια νὰ πρόκειται γιὰ χειροποίητη κεραμικὴ τῶν πρωτογεωμετρικῶν χρόνων. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας σὲ βάθος, ἢ συγκριτικὴ μελέτη τῆς κεραμικῆς, οἱ ἀναλύσεις τῶν πηλῶν καὶ ἡ συνεξέταση ὄλων τῶν εὐρημάτων, ἐλπίζεται ὅτι θὰ ὀδηγήσει σὲ ἀσφαλέστερα συμπεράσματα καὶ θὰ δώσει ἀπαντήσεις σὲ ἐρωτήματα γενικότερου ἐνδιαφέροντος καὶ γιὰ τὴν πρώιμη κεραμικὴ τῶν Κυκλάδων.

Τετράγωνο ΝΔ/2. Γιὰ νὰ ἐρευνηθεῖ ἡ συνέχεια τῶν κτιριακῶν λειψάνων τοῦ τετραγώνου ΝΔ/1 πρὸς Νότο, ἔγινε μερικὴ ἀνασκαφικὴ διερεύνηση τοῦ τετραγώνου ΝΔ/2, νότια ἀπὸ τὸν τοῖχο τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ. Ἀπὸ τὴν ὀλιγοήμερη ἔρευνα διαπιστώθηκε ἡ παρουσία κτίσματος καὶ στρώματος φωτιᾶς, τὰ ὁποῖα προφανῶς συνδέονται μὲ τὰ κτιριακὰ κατάλοιπα τοῦ τετρ. ΝΔ/1. Καὶ ἐδῶ ἡ κεραμικὴ ἀνήκει στὴν «ὑποπρωτογεωμετρικὴ» φάση.

Τετράγωνο ΝΔ/3. Γιὰ λόγους προστασίας τῶν ἀνασκαμμένων χώρων τῶν τετραγ. ΝΔ/1 καὶ ΝΔ/2, ἀπὸ ἐπικείμενη κατολίσθηση τοῦ χωραφότοιχου στὴ δυτικὴ προέκταση τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου τοῦ ναοῦ, κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ ἀπομακρυνθεῖ ὁ ὀγκώδης λιθωσωρὸς, νὰ διαλυθεῖ ἡ ἐπικίνδυνη ξερολιθιά καὶ νὰ κτισθεῖ νέος προστατευτικὸς τοῖχος. Κατὰ τὴ διαλογὴ τῶν κατεργασμένων λίθων καὶ τοὺς καθαρισμοὺς συγκεντρώθηκε ἱκανὸς ἀριθμὸς λίθινων δομικῶν μελῶν καὶ θραυσμάτων ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ καθὼς καὶ κεραμικὴ διαφόρων ἐποχῶν, κυρίως γεωμετρικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων. Στὸ νέο ἀνασκαφικὸ τετράγωνο ΝΔ/3, δυτικὰ ἀπὸ τὸ ΝΔ/1, οἱ ἐργασίες διακόπηκαν μετὰ ἀπὸ τὴν ἐν μέρει ἀποκάλυψη λειψάνων κτίσματος μὲ ἐπιμελημένη τοιχοδομία καὶ ὑπολείμματα κονιάματος στὸν τοῖχο καὶ στὸ δάπεδο. Ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τὰ ἀνώτερα διαταραγμένα στρώματα χρονολογεῖται στοὺς γεωμετρικοὺς, ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους.

Βορειοδυτικὸ συγκρότημα κτιρίων. Γιὰ νὰ διασφαλιστοῦν τὰ ἤδη ἀνασκαμμένα κτίσματα (Δ2, Δ3, Δ4 καὶ Β5) (εἰκ. 121) ἀπὸ τὶς συνεχεῖς κατολισθήσεις λίθων καὶ χωμάτων, ἐξαιτίας τῆς με-

γάλης κατωφέρειας τῆς πλαγιᾶς ἀπὸ Β πρὸς Ν, καθαρίστηκε ὅλη ἡ ἔκταση, Β ἀπὸ τὸ Β5 ἕως καὶ Β ἀπὸ τὸ Δ5, ὅπου καὶ ὁ διαχωριστικὸς χωραφότοιχος. Μετὰ ἀπὸ τὶς ἐξαιρετικὰ ἐπίπונες καὶ ἐπικίνδυνες ἐργασίες καθαρισμοῦ στὴν ἀπότομη πλαγιὰ ἀποκαλύφθηκαν ἐν μέρει τὰ ὄρια τοῦ κτίσματος Β6. Παράλληλα προχώρησε ἡ ἀνασκαφικὴ ἐρευνα τῶν κτισμάτων Β8 καὶ Β9. Στὸ Β8 ἀποκαλύφθηκε ἀγωγὸς κτιστὸς μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β πρὸς Ν. Ἡ εὐρεία χρῆση ποικίλου οἰκοδομικοῦ ὕλικοῦ στοὺς τρεῖς ἀποκαλυφθέντες τοίχους, στὸν νότιο μὲ τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου καὶ στοὺς δύο πλευρικοὺς, ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ, καθὼς καὶ στὸν ἀγωγό, ὅπως καὶ ἡ παρουσία τέφρας καὶ ξυλανθράκων καὶ ἡ διαστρωμάτωση τῶν εὐρημάτων, ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ μετασκευὴ παλαιότερου κτίσματος καὶ γιὰ περισσότερες ἀπὸ μία οἰκοδομικὲς φάσεις.

Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ παρακείμενο κτίσμα Β9, ὅπου ἡ παρουσία λαξευμένης στὸν φυσικὸ βράχο ἡμικυκλικῆς κοιλότητος, βάθους 0.50 μ. καὶ διαμ. 1.02, καὶ τὸ εἶδος τῶν εὐρημάτων, ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐργαστηριακοὺς χώρους. Ἀπὸ τὰ πολλὰ καὶ ποικίλα εὐρήματα ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ λίθινοι τριπτῆρες, κομμάτια ἀπὸ ἀκατέργαστο, ἄψητο πηλό, πήλινα βαρίδια, ἀνάγλυφη κεραμικὴ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων καὶ χρηστικὰ πήλινα σκευὴ τῶν πρώιμων ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ ἀνεύρεση πήλινης μήτρας γιὰ τὴν κατασκευὴ «μεγαρικοῦ» σκύφου ἀποτελεῖ ἓνα ἀκόμη ἐνισχυτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ὕπαρξη ἐργαστηρίων. Ἡ μήτρα βρέθηκε κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ διαδρόμου μεταξὺ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Δ4 καὶ τοῦ Β8. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ διαδρόμου αὐτοῦ ἔγινε γιὰ νὰ βοηθήσει στὴν ἀπορροή τῶν ὀμβρίων ὑδάτων πρὸς Νότο καὶ νὰ προφυλάξει τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ Δ4 ἀπὸ κατολίσθηση. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ ἀποκαλύφθηκε ὁ ἀρχαῖος «διάδρομος», λαξευμένος στὸν φυσικὸ βράχο, ἐν εἴδει ἀγωγοῦ, κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῶν Δ4 καὶ Δ3, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ΒΑ πρὸς ΝΔ,

ἀκολουθώντας τὸ περίγραμμα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Δ4. Στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ Δ4 καὶ στὸ κτίσμα Δ5 δὲν προχώρησε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ ἔγινε μόνον ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς.

Στὸ κτίσμα Δ4 συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ τετράγωνα Δ4/3 καὶ Δ4/4. Τὸ εὐθρῦπτο πυρακτωμένο ἐρυθρὸ χῶμα, οἱ καμένες ὕλες καὶ κυρίως τὸ σχῆμα τοῦ λακκοειδοῦς ὀρύγματος ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ κλίβανο, πιθανῶς κεραμικό. Τὴν ὑπόθεση ἐνισχύουν τὸ ἀπίσχημο λάξευμα στὸν «πάσσαρο» καὶ ἡ παρουσία μελανόχρωμης τέφρας στὸν στενὸ διάδρομο τοῦ στομίου. Τὸ ἐρυθρὸ πυρακτωμένο χῶμα πιθανῶς προέρχεται ἀπὸ τὰ διαλυμένα πῆλινα τοιχώματα τῆς θάλου τοῦ ἀπίσχημου θαλάμου θέρμανσης, ἐνῶ ἡ μελανόχρωμη τέφρα ἀπὸ τὸ στόμιο πυροδότησης τοῦ κλιβάνου.

Ἐπειδὴ τὸ λακκοειδὲς ὄρυγμα, ὁ θάλαμος καὶ τὸ στόμιο ἔχουν μόνον ἐν μέρει ἀποκαλυφθεῖ καὶ τὰ ὄριά τους συνεχίζονται ἐκτὸς τοῦ τετρ. Δ4/3, πρὸς Β καὶ πρὸς Α, ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα θὰ ὀλοκληρωθεῖ μὲ τὴν κατ' ἔκταση διερεύνηση τοῦ χώρου.

Μεταξὺ τῶν κινητῶν εὐρημάτων, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα τῶν ὕστερων κλασικῶν καὶ ἑλληνιστικῶν χρόνων, συγκαταλέγονται καὶ δύο συνανήκοντα ἡμίτομα μεγάλου ἄβαφου ἀγγείου ἀπὸ τὸν θάλαμο τοῦ κλιβάνου καθὼς καὶ εὐάριθμα ὄστρεα πορφύρας. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ περισσότερες πῆλινες μῆτρες «μεγαρικῶν» σκύφων ποὺ βρέθηκαν ἀπὸ τὸ 1981 προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο κτίσμα, τὸ Δ4, καὶ ἀπὸ τὸ παραπλῆσιο φρέαρ στὸ Δ2.

Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τοῦ κλιβάνου καὶ τῶν παρακείμενων κτισμάτων ἀσφαλῶς θὰ δώσει λύσεις σὲ πολλὰ προβλήματα καὶ κυρίως θὰ ἀποσαφηνίσει τὴν παρουσία τῶν λαξευμάτων (ἀγωγοί, φρεάτια, λακκοειδῆ ὀρύγματα κλπ.), ποὺ ἀποτελοῦν τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τοῦ βορειοδυτικοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος.

2. Στὴν Ἄνω Πόλη (στὸ τεῖχος καὶ στὴν ἀκρόπολη) (εἰκ. 122),

έγιναν για δεύτερη χρονιά, σε ελάχιστο χρόνο, όκτώ μόλις ημερών, έκτεταμένες και άποδοτικές έρευνες.

Τ ε ί χ ο ς : 'Επιφανειακοί καθαρισμοί πραγματοποιήθηκαν στην έξωτερική πλευρά τής βόρειας προέκτασης του τείχους, ως μήκ. ± 55 μ. 'Αποκαλύφθηκε και έδω το άρχαιο τμήμα του τείχους, νότια από τή «βόρεια πυλίδα», μήκ. 3.20 μ., που δέν ήταν όρατό στην έξωτερική πλευρά, γιατί ήταν καλυμμένο από τον νεώτερο χωραφότοιχο, κτισμένο με πέτρες του άρχαιου τείχους. Κλεισμένη πρόχειρα με σχιστόπλακες από το τεΐχος ήταν και ή στενή (πλ. 0.72 μ.) ΒΑ πυλίδα, που αποτελεί και σήμερα τήν είσοδο, τήν «έμπασά», για τήν πρόσβαση από τή ΒΑ πλευρά στον βοσκότοπο, στον χώρο τής άρχαίας ακρόπολης, στον όποιο οδηγεί το μοναδικό μονοπάτι, στη θέση τής άρχαίας άτραπου. 'Από τή σύντομη άνασκαφική έρευνα στη ΒΑ πυλίδα, που περιορίστηκε μόνο στην άφαίρεση των πεσμένων λίθων και του μπαζώματος, άποκαλύφθηκαν οι πλευρικοί τοΐχοι, κτισμένοι με δολομιτικό άσβεστόλιθο, «μαρμαρόπετρα». 'Η χρήση διαφορετικού από το τεΐχος οϊκοδομικου υλικου, ή παρουσία τής μονοκόμματης σχιστόπλακας στη θέση του κατωφλιου και ή φροντισμένη τοιχοδομία οδηγουν στην ύπόθεση ότι πρόκειται για διαφορετική οϊκοδομική φάση, πιθανως μετασκευη στους έλληνιστικούς χρόνους. Τήν ύπόθεση ενισχυει και ή ελάχιστη κεραμική από τα μπάζα, που χρονολογείται στη γεωμετρική περίοδο και στους έλληνιστικούς χρόνους.

Με τους καθαρισμούς βόρεια από τή ΒΑ πυλίδα άποκαλύφθηκε και ή συνέχεια του τείχους σε μήκ. 1.60 μ. καθως και ή ΝΔ γωνία τετράγωνου κτίσματος, προφανως πύργου ή προμαχώνα. 'Ο πύργος σώζεται σε άνισο ύψος (άπό 0.52 μ. - 1.40 μ.) και εφάπτεται στο τεΐχος με τή βόρεια και τή νότια πλευρά τή δυτική πλευρά του πύργου αποτελεί το τεΐχος, το όποιο συνεχίζεται προς Β σε μήκος 9.30 μ., ως τον άπότομο κρημό, που βρίσκεται στο φρύδι του λόφου και εμποδίζει κάθε πρόσβαση.

Ὁ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πύργου ἔδειξε ὅτι τὸ πάχος τῶν πλευρῶν (μῆκος 3.30 μ.) εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τοῦ τείχους 0.80 μ. Ἴδια εἶναι καὶ ἡ τοιχοδομία μὲ μικρὰς πέτρες ἀπὸ σχιστόλιθο ἀκανόνιστου σχήματος στὶς ἐσωτερικὰς παρεῖες καὶ μεγάλους λίθους στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη.

Τομὴ βόρεια ἀπὸ τὴ ΒΑ πυλῖδα, παράλληλη πρὸς τὸ τεῖχος, ἀποκάλυψε τὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα τοῦ τείχους καὶ τὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ πύργου μὲ ἄνοιγμα πλ. 0.80 μ., κλεισμὸν μὲ προχειροκτισμένους πέτρες· σὲ βάθος 0.75 μ. βρέθηκε *in situ* μονοκόμματη σχιστόπλακα, προφανῶς τὸ κατώφλι τῆς εἰσόδου τοῦ πύργου.

Ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ καὶ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση πραγματοποιήθηκαν καὶ στὸ («ἐλλειψοειδὲς») κτίσμα σὲ ἀπόσταση 12.80 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ πυλῖδα, στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους τῆς ἀκρόπολης τῆς Μινώας. Ὅστρακα γεωμετρικῶν καὶ ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ νόμισμα τῆς Ἀρκεσίνης Ἀμοργοῦ (2ου π.Χ. αἰώνα) συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν ἐπιφανειακῶν εὐρημάτων.

Ὅπως μαρτυρεῖ τὸ λακκοειδὲς ἄνοιγμα στὸ κέντρο τοῦ («ἐλλειψοειδοῦς») κτίσματος ἔχουν γίνεαι λαθροσκαφές, θησαυροθηρικῆς ἢ ἀρχαιοκαπηλικῆς χαρακτῆρα. Ἡ περίοπτη θέσις, στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τῆς ἀκρόπολης, καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ κτίσματος ἦταν φυσικὸ νὰ ἐξάψουν τὴ φαντασίαν τῶν κατοίκων γιὰ ἀναζήτησι θησαυροῦ καὶ νὰ προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀρχαιοκαπήλων· γι' αὐτὸ καὶ ἐπιβάλλεται ἡ συστηματικὴ διερεύνησι τοῦ κτίσματος στὴν ἐπόμενη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Ἀρίθμηση καὶ σχεδιαστικὴ ἀποτύπωση ὅλων τῶν λίθων καὶ κυρίως τῶν πλακῶν, ποὺ φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ τείχους, καθὼς καὶ ἐπιφανειακοὶ καθαρισμοὶ ἔγιναν σὲ ὅλη τὴν ἔκτασι κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς παρεῖας τοῦ τείχους ἀπὸ τὴ ΒΑ πυλῖδα ὡς τὴν τομὴ 1983/1.

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα διεξήχθη σὲ δύο τομέας: στὴ δυτικὴ προέκτασι τῆς τομῆς 1983/1 καὶ Β. ἀπὸ τὴν τομὴ 1983/2, στὸ τετράγωνο 1984/1. Τὰ στοιχεῖα ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν ὁλοκλή-

ρωση τῆς ἀνασκαφῆς στή δυτική προέκταση τῆς τομῆς 83/1, τεκμηριώνουν τή χρονολόγηση τῆς κατασκευῆς τοῦ τείχους στή γεωμετρική περίοδο. Ἡ «ὑποπρωτογεωμετρική» καί γεωμετρική κεραμική πού βρέθηκε σέ ἐπαφή μὲ τὸν φυσικὸ βράχο, ἐπάνω στὸν ὁποῖο «πατάει» τὸ τεῖχος καθὼς καὶ μέσα στὸ ἀρχαῖο μπάζωμα, ἀπὸ ἀποπελεκήματα σχίστου καὶ λίθους μεγάλων διαστάσεων, ἀκανόνιστου σχήματος, ἀποτελοῦν ἀσφαλῶς terminus ante γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τείχους. Σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία μεταξὺ τῶν ὀστράκων μὲ γάνωμα καὶ διακόσμηση λεπίδων ὀψιανοῦ καὶ χειροποίητων ἄβαφων ἀγγείων ἀπὸ ἐρυθρόχρωμο ἀκάθαρτο πηλὸ μὲ προσμίξεις χαλκικῶν καὶ μίκας (μαρμαρυγία). Τὰ ὀστρακα αὐτὰ μοιάζουν στὴν ὕφῃ καὶ στὴν κατασκευὴ μὲ τὰ θραύσματα ἀπὸ τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα πού βρέθηκαν στὴν Κάτω Πόλη (τομέας ναοῦ, τομὴ ΝΔ/1) καὶ μὲ ἐκεῖνα πού βρίσκονται διάσπαρτα στὶς πρωτοκυκλαδικὲς θέσεις τῆς Ἀμοργοῦ.

Τυπολογικὰ καὶ εἰδολογικὰ ὅμοια εἶναι καὶ ἡ κεραμικὴ, τροχίλατη καὶ χειροποίητη, ἀπὸ τὸ τετράγωνο 84/1. Παρόλο πού δὲν ὀλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ τετραγώνου, ἀποκαλύφθηκαν λείψανα τοιχαρίου, τὸ μικρὸ πάχος καὶ ἡ τοιχοδομία τοῦ ὁποῖου θυμίζουν κατασκευὲς πρωτοκυκλαδικῶν χρόνων. Μὲ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ τετράγωνο 84/1 ἀποκαλύφθηκε καὶ ἡ βόρεια ὄψη τοῦ κάθετου στὸ τεῖχος βαθμιδωτοῦ τοίχου μήκους 3 μ. καὶ πλάτους 1 μ. στὰ θεμέλια καὶ 1.20 μ. στὴν ἄνω ἐπιφάνεια. Ἀπὸ τὶς βαθμίδες διατηροῦνται οἱ τρεῖς, ὕψ. 0.20 μ. καλυμμένες μὲ πλάκες ἀπὸ σχιστόλιθο (πλ. 1.20 μ.). Φαίνεται πὼς πρόκειται γιὰ ἀντερειατικὸ βαθμιδωτὸ τοῖχο γιὰ τὴν ἐνίσχυση καὶ τὴν ἀντιστήριξη τοῦ τείχους στὴν ἐσωτερικὴ πλευρά. Καὶ ἐδῶ ἡ κεραμικὴ πού βρέθηκε στὴν ὑποθεμελίωση τοῦ τοίχου καὶ στὸ ἐξισωτικὸ μπάζωμα τοῦ ἀνώμαλου βράχου ἀνήκει στὴν «ὑποπρωτογεωμετρική» φάση.

Τὸ σύνολο τῶν ὀστράκων μὲ γραπτὴ διακόσμηση ἢ μελανὸ «γάνωμα», πού συγκεντρώθηκε ἀπὸ τὶς τομὲς καὶ τοὺς ἐπιφανεια-

κούς καθαρισμούς, εντάσσεται στην κατηγορία τῆς λεγόμενης υπο-πρωτογεωμετρικῆς κεραμικῆς, ἡ ἀπόλυτη χρονολόγηση τῆς ὁποίας εἶναι ἀκόμα προβληματική, δεδομένου ὅτι ἔχει ἤδη διαπιστωθεῖ ἡ συνέχεια τῆς πρωτογεωμετρικῆς παράδοσης στήν κεραμική τῶν νότιων Κυκλάδων καί τοῦ ἀνατολικοῦ ἰωνικοῦ χώρου καί στή γεωμετρική περίοδο, τὸν 8ο π.Χ. αἰ. Ἡ ἀκριβὴς χρονολόγηση τοῦ τείχους, τοῦ ἀντρεισματικοῦ τοίχου καί τοῦ βόρειου πύργου θὰ ἐπιτευχθεῖ μόνον μετὰ ἀπὸ τὴν πρόοδο τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας καί τὴν ὀλοκλήρωση τῆς συστηματικῆς συγκριτικῆς μελέτης τοῦ συνόλου τῆς κεραμικῆς.

Ἀ κ ρ ὀ λ η. Ἡ διαμόρφωση ὅλου τοῦ χώρου τῆς περιτειχισμένης ἢ φυσικὰ ὀχυρωμένης ἀκρόπολης τῆς Μινώας στή νότια πλαγιά τοῦ ὄρους τῆς Μουντουλιᾶς σὲ ἀνδхра, δημιουργεῖ σύγχυση καί παρουσιάζει παραπλανητικὴ εἰκόνα, ἀφοῦ ὅλοι οἱ τοῖχοι τῶν ἀνδῆρων εἶναι κτισμένοι μὲ ἀρχαῖο οἰκοδομικὸ ὕλικὸ καί οἱ πιὸ πολλοὶ «πατοῦν» ἐπάνω σὲ ἀρχαίους τοίχους, ὄρατους σὲ μεγάλο μῆκος καί ἰκανὸ ὕψος, ἢ εἶναι θεμελιωμένοι σὲ ἀρχαῖες ἐγκοπές, λαξευμένες στὸν φυσικὸ βράχο, στὸν σχιστόλιθο. Ἐξαιρέση ἀποτελοῦν πολλὰ ἀπὸ τὰ κτίσματα ποὺ εἶναι λαξευμένα στὸν βράχο, σῶζονται ὡς ὕψος 4 μ. καί μερικὰ χρησιμεύουν γιὰ τὴν προστασία τῶν κοπαδιῶν. Ἀπὸ τὰ ἔνδεκα ὄρατὰ στήν ἐπιφάνεια ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικὰ κατὰ τὴ φετινὴ περίοδο δύο. Βρίσκονται στήν προστατευμένη ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς βόρειους καί βορειοανατολικοὺς ἀνέμους νότια πλευρά, σχεδὸν στήν κορυφὴ τοῦ λόφου, σὲ ἀπόσταση 37.50 μ. ἀπὸ τὸ «ἐλλειψοειδές» κτίσμα καί 40.30 μ. ἀπὸ τὴ ΒΑ πυλίδα. Τὸ σχετικὰ μικρῶν διαστάσεων ἐπιμηκες κτίσμα ὀνομάστηκε ἀψιδωτὸ (εἰκ. 123) ἀπὸ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τῆς βόρειας πλευρᾶς. Τὸ ὕψος τοῦ βράχου στὸν ὁποῖο εἶναι λαξευμένες οἱ τρεῖς πλευρές, βόρεια, ἀνατολικὴ καί δυτικὴ, εἶναι ἄνισο· ἡ βόρεια πλευρὰ ἔχει τὸ μεγαλύτερο ὕψος 3 μ. Τὸ μῆκος τῶν πλευρικῶν σκελῶν, ἀνατολικοῦ καί δυτικοῦ εἶναι 4.60 μ., τὸ ἀνοιγμα τῆς νότιας πλευρᾶς 3.80 μ., ἐνῶ ἡ χορδὴ τοῦ

τόξου τῆς ἀψίδας στὴ βόρεια πλευρὰ εἶναι 2.30 μ. Τὸ πάχος τῶν πλευρικών σκελῶν εἶναι 0.70 - 0.71 μ. Τὰ ὄρια τῆς νότιας πλευρᾶς καὶ ἡ τυχὸν λάξευση γιὰ θεμελίωση τοίχου δὲν εἶναι σαφῆ, ἐπειδὴ τὰ τεχνητὰ λαξεύματα συγχέονται μὲ τὶς φυσικὲς σχισμὲς καὶ τὶς ἐγκοπὲς ἀπὸ τὴν μακρόχρονη διάβρωση τοῦ βράχου. Παρόλο ποὺ ὁ φυσικὸς βράχος-«δάπεδο» ἦταν ὀρατὸς σὲ ἄρκετὰ σημεία, κυρίως στὸ νότιο τμήμα, καὶ τὸ ἐλάχιστο πάχος τῆς ἐπίχωσης (μέγ. 0.22 μ.) ἀπέκλειε τὴν παρουσία εὐρημάτων, περισυλλέχθησαν ἄρκετὰ ὄστρακα ἀπὸ τὸν καθαρισμὸ καὶ τὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ κτίσματος. Πρόκειται γιὰ ὄστρακα ἀγγείων («ποπρωτογεωμετρικῶν»), δὲν λείπουν ὅμως καὶ δείγματα ἀπὸ χειροποίητα ΠΚ, καὶ ἐλάχιστα θραύσματα «μεγαρικῶν» σκύφων.

Τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τοῦ ἀψιδωτοῦ συμπίπτει μὲ τὸν δυτικὸ «τοῖχο» τοῦ παρακειμένου κτίσματος στὰ ἀνατολικά, τὸ ὁποῖο συμβατικὰ ὀνομάστηκε Α1. Ἀπὸ τὰ ἔχνη τῶν τεχνητῶν λαξευμάτων στὸ σκέλος αὐτό, πάχ. 0.71 μ., φαίνεται ὅτι ἀρχικὰ ὑπῆρχε ἄνοιγμα ποὺ συνέδεε τὰ δύο κτίσματα, ἀψιδωτὸ καὶ Α1. Παρόλο ποὺ εἶναι ἀκόμα πρόωρη κάθε σκέψη σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχικὴ λειτουργία καὶ τὴ σχέση τῶν δύο κτισμάτων, ἡ ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιὰ διμερὲς μνημειακὸ κτίσμα φαίνεται θεμιτῆ. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἐπιμήκους χώρου τοῦ Α1 (μῆκ. 8.10 μ. στὴ βόρεια πλευρὰ) καὶ ἡ διατήρηση τοῦ φυσικοῦ βράχου τῆς βόρειας πλευρᾶς ὡς ὕψος 3.25 μ. προσδίδουν στὸ κτίσμα μνημειακὴ ὄψη. Στὸ ἀνατολικὸ σκέλος (μῆκ. 4.80 μ.), ὅπου ὁ φυσικὸς βράχος φαίνεται πῶς ἦταν σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο (μέγ. ὕψ. 0.65 μ.), διακρίνονται ἀκόμα τὰ λαξεύματα τῶν ἐγκοπῶν (οἱ «πατοῦρες») γιὰ τὴ θεμελίωση τοίχου (πάχ. 0.90 μ.).

Ἀπὸ τὴν ὡς τώρα ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ Α1, ὅπου ἡ ἐπίχωση ἦταν σχετικὰ μεγαλύτερη ἀπὸ ὅ,τι τοῦ ἀψιδωτοῦ (μέγ. πάχ. 0.40 μ.), ἀποκαλύφθηκε τοιχάριο κάθετο στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ μῆκ. 1.35 μ. καὶ πάχ. 0.39 μ., σὲ ἀπόσταση 1.75 μ. ἀπὸ τὴ βόρεια πλευρὰ καθὼς καὶ «πεζούλι» συμφυὲς μὲ τὸν φυσικὸ βράχο τῆς

βόρειας πλευρᾶς στήν ἀνατολική ἀπόληξη, μήκ. 2.50 μ. Τὰ χρονολογήσιμα ὄστρακα ἀπὸ τὶς δοκιμαστικὲς τομῆς, πού, σὲ μερικὰ σημεῖα, ἔφθασαν ὡς τὸν φυσικὸ βράχο καὶ τὰ γεμίσματα τῶν φυσικῶν ἐγκοπῶν, ἀνήκουν στήν «ὑποπρωτογεωμετρικὴ» φάση καὶ στοὺς ἑλληνιστικoὺς χρόνους. Δὲν λείπουν ὅμως καὶ ἐδῶ τὰ θραύσματα ἀπὸ χειροποίητα ἄβαφα ἀγγεῖα, ὅμοια μὲ ἐκεῖνα πού βρέθηκαν στὰ θεμέλια τοῦ τείχους.

Ἐπιφανειακὲς ἔρευνες. Στὴ βραχῶδη ἀνατολικὴ πλαγιὰ τοῦ ὄρους τῆς Μουντουλιᾶς διαπιστώθηκαν λείψανα βαθμίδων λαξευμένων στὸν βράχο καθὼς καὶ τμήματα τείχους σὲ ὅσα σημεῖα εἶναι προσπελάσιμα. Στὴ βορειοδυτικὴ κλιτὴ ἐντοπίστηκαν τὰ σωζόμενα τμήματα τοῦ τείχους καθὼς καὶ τὰ κτιριακὰ κατάλοιπα ὀρθογώνιου πύργου, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν εὐλίμενο ὄρμο Κάτ' Ἀκρωτήρι.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς ἀνασκαφῆς, στὰ πλαίσια τῶν ἐπιφανειακῶν ἐρευνῶν τῆς μείζονος περιοχῆς τῆς Μινώας, στὴ θέση «Μάντρες τοῦ Νικῆτα Ρούσσου», στὸν λόφο δυτικὰ ἀπὸ τὸ Κάτ' Ἀκρωτήρι, κοντὰ στοὺς πρωτοκυκλαδικoὺς τάφους πού εἶχε ἀνασκάψει ὁ Χρ. Τσουντας τὸ 1894, ἐντοπίστηκαν λείψανα ὀχυρώσεως τοῦ λόφου, λιθοσωροὶ ἀπὸ ἀποπελεκήματα ἀρχαίων λαξεύσεων καὶ κτίσματα λαξευμένα στὸν φυσικὸ βράχο. Ὅλα τὰ ὄστρακα πού περισυλλέχθηκαν, σχινοειδεῖς ἐγχάρακτες λαβές, πυθμένες ἀγγείων μὲ πλέγματα κλπ. καθὼς καὶ σφονδύλια καὶ ὄψιανοί, ἀνήκουν στήν πρωτοκυκλαδικὴ ἐποχὴ. Πιθανῶς πρόκειται γιὰ τὸν οἰκισμὸ τοῦ ΠΚ νεκροταφείου.

Στὴ θέση Κάτ' Ἀκρωτήρι, σὲ ἀπόσταση 2.30 μ. ἀπὸ τὴ θάλασσα, στὸν ἀγρὸ τῆς Μόσχας Γρίσπου, καθαρίστηκαν καὶ ἀποκαλύφθηκαν ψηφιδωτὸ δάπεδο (διαστ. 3.17 × 1.58 μ.) καὶ τοῖχοι μνημειακοῦ οἰκοδομήματος τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, σημαντικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἱστορία τοῦ λιμένος τῆς Μινώας. Τέλος ἐντοπίστηκαν λατομεῖα μαρμάρου, νότια ἀπὸ τὴν Ἁγία Μαρίνα· κατὰ χῶραν σώζονται δύο ἀρράβδωτοι κίονες ὕψ. 2.50 μ.

καὶ 2.54 μ. καὶ διαμ. 0.55 μ. καὶ τρίτος ἐντοιχισμένος σὲ νεώτερο
χωραφότοιχο, ὕψ. 1.15 μ. καὶ διαμ. 0.50 μ.

32. Γιὰ 22η ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίσθηκε ὑπὸ τῆ διεύ-
θυνση τοῦ καθηγ. κ. Ν. Πλάτωνος καὶ μὲ τοὺς ἴδιους ἐπιστημο-
νικούς συνεργάτες ἢ ἔρευνα στὴν Κάτω Ζάκρο στοὺς ἀκόλουθους
χώρους:

α) Στὸν τομέα τοῦ Ἀνατολικοῦ περιβόλου ἐρευνήθηκε περισ-
σότερο ὁ χώρος μὲ τὸ ὀρθογώνιο κονίαμα κοντὰ σὲ βοτσαλωτὸ δά-
πεδο. Κάτω ἀπὸ τὸ κονίαμα βρέθηκε παχὺ στρώμα ἀσβέστη. Τὸ
βοτσαλωτὸ δάπεδο σώθηκε ἀρκετά, μόνο στὴ δυτικὴ πλευρὰ ἀπὸ
τὸ διάχωρο μὲ τὸ κονίαμα, ποὺ ἔχει καθιζήσει λίγο. Τὸ βάθος τῆς
ἐπίχωσης καὶ τὸ νερὸ ποὺ ἀναβλύζει ἐμπόδισαν τὴν παρακολού-
θηση τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου.

β) Δὲν συνεχίσθηκε ἡ παρακολούθηση τοῦ νότιου σκέλους τοῦ
περιβόλου γιατί ἡ ἔρευνα μετατοπίστηκε βορειότερα στὴν περιοχὴ
ἀμέσως νότια ἀπὸ τὸν Ἐργαστηριακὸ τομέα τοῦ Ἀνακτόρου. Ἐ-
ρευνήθηκε σὲ βάθος πηγᾶδι νεοανακτορικῶν χρόνων (εἰκ. 124),
ὅσο ἦταν δυνατόν ἐξαιτίας τῶν νερῶν ποὺ ἀναβλύζουν, στὴν πε-
ριοχὴ νότια τοῦ Ἐργαστηριακοῦ τομέα. Ἐπίσης φάνηκαν δύο πα-
ράλληλοι τοῖχοι ποὺ ξεκινοῦν ἀπ' αὐτό. Ἀνάμεσα στὴ νότια πρό-
σοψη τοῦ Ἐργαστηριακοῦ τομέα καὶ στὸν παράλληλο πρὸς αὐτὴν
τοῖχο, ἀνακαλύφθηκε πολὺ σημαντικὸ μικρὸ ραβδόσχημο ἀντικεί-
μενο ἀπὸ ἔλεφαντοκόκαλο μὲ ἑπτὰ σημεῖα τοῦ Γραμμικοῦ Α συ-
στήματος, ἐπιγραφή ποὺ φαίνεται ὅτι συνεχιζόταν στὸ ἀποκομ-
μένο τμήμα (εἰκ. 125). Τὸ ἀντικείμενο προέρχεται ἀπὸ στρώμα
μὲ ἄφθονα κόκαλα ζώων. Σὲ παλαιότερη φάση ἀνήκει τοῖχος ποὺ
γωνιάζει δύο φορές καὶ περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸν τοῖχο νότια τοῦ Ἐρ-
γαστηριακοῦ τομέα. Ἀκόμα δυτικότερα παρακολουθήθηκε μα-
κρὸς τοῖχος ποὺ κατευθύνεται ἀπὸ τὰ ἀνατολικά στὰ δυτικά.

γ) Στὴ Δυτικὴ αὐλὴ παρακολουθήθηκε παλαιοανακτορικὸς τοῖ-
χος μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ δυτικὰ στὰ ἀνατολικά, ποὺ στρέφεται

πρὸς τὰ νότια μὲ εἴσοδο καὶ κατώφλι ἀνάμεσα σὲ παραστάδες στὴν ἀνατολική του πλευρά. Παράλληλα πρὸς τὸ βόρειο σκέλος τοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε ἀποχετευτικὸς ἀγωγὸς μὲ καλυπτήριες πλάκες ποὺ καταλήγει σὲ μεγάλο κάδο τοποθετημένο βαθιὰ στὸ ἔδαφος (εἰκ. 126). Βόρεια ἀπὸ τὸν β' ἀντερεισματικὸ τοῖχο παρακολούθηθηκε σὲ μεγαλύτερη ἔκταση στιβαρὸ γωνιακὸ κτίριο ποὺ ἀνήκει ἴσως σὲ παλαιοανακτορικὰ χρόνια.

δ) Στὸ σπῆτι *F* τοῦ *Hogarth* ἡ ἔρευνα ἀποκάλυψε ὅτι τὸ κτίριο εἶχε κτισθεῖ σὲ τρία ἀνισοῦψῃ ἄνδρα. Στὰ χαμηλότερα διαμερίσματα τοῦ νότιου τμήματος, τὸ πάνω μέρος τῶν διαχωριστικῶν τοίχων εἶχε κτισθεῖ μὲ μεγάλες πλίνθους. Πολλοὶ κυβόλιθοι τῆς πρόσοψης εἶχαν πέσει πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ μαζὶ μὲ τὸ πολὺ μεγάλο κατώφλι τῆς εἰσόδου τῆς ἀνατολικῆς πρόσοψης. Ὑπόστρωμα δαπέδου ἀπὸ σπαστὴ πέτρα τοῦ βορειότερου τμήματος, ἀνακαλύφθηκε σὲ σχετικὰ μικρὸ βάθος.

ε) Δυτικὰ ἀπὸ τὸ σπῆτι *A* τοῦ *Hogarth* ἐρευνήθηκε ὁ χῶρος τῆς λοξῆς ἀνάβασης ἀφοῦ ἀφαιρέθηκαν πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πεσμένους κυβόλιθους. Ἡ ἀνάβαση στὴν τελευταία φάση ἀχρηστεύθηκε μὲ τὴν κατασκευὴ ἀντερεισματικῶν τοίχων. Ἐπίσης ἐλευθερώθηκε ἡ νότια πρόσοψη τοῦ σπιτιοῦ *A* (εἰκ. 127) καὶ ἐρευνήθηκε ἡ πλευρικὴ ράμπα ποὺ ὀδηγοῦσε στὴν εἴσοδο. Τέλος ἐρευνήθηκε ὁ πλακόστρωτος δρόμος ποὺ περνᾷ ἀνάμεσα στὸ σπῆτι *Δ* καὶ στὴν πρόσοψη ἄλλου σπιτιοῦ ποὺ ἐκτείνεται ἀνατολικότερα καὶ δὲν ἔχει ἀνασκαφεῖ ἀκόμα.

στ) Τὸ κτίριο *Δα* τοῦ λόφου τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου ἀποκαλύφθηκε σὲ μεγαλύτερη ἔκταση, μὲ τοὺς πλακόστρωτους χώρους, τὸ πολύθυρο, κλωβὸ κλιμακοστασίου καὶ τὸν πρόσθετο τριγωνικὸ χῶρο στὴν ἀρχικὴ του ἀνατολικῆς πρόσοψη. Ἡ ἔρευνα πρὸς τὰ νότια δὲν ὀλοκληρώθηκε. Στὸ δυτικὸ πλακόστρωτο χῶρο τοῦ σπιτιοῦ (εἰκ. 128) ἀποκαλύφθηκε σειρά σημαντικῶν σκευῶν, ὅπως σχεδὸν ὀλόκληρο πιθάρι μὲ δώδεκα λαβὲς (εἰκ. 129), μεγάλος πιθαμοφόρας μὲ ὀκτῶ λαβὲς, στάμνος μὲ διακόσμηση καλαμοει-

δῶν, μεγάλη τριποδική χύτρα καὶ ἄλλα σκεύη ποῦ ἀνήκουν στὴν ΥἼΒ περίοδο. Σὲ ἀνατολικότερο χῶρο τοῦ κτιρίου βρέθηκε στὴ θέση του μεγάλο ἔλλειπτικὸ τρίβεῖο, φυσικὸς τρίτωνας καὶ τὸ κάτω μέρος ὠσειδοῦς ρυτοῦ.

ζ) *Νότια τοῦ κτιρίου Β* τοῦ λόφου τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίου ἀποκαλύφθηκε ἐκτεταμένο κτίριο, μὲ πολλὰ δωμάτια σὲ κανονικὴ διάταξη (εἰκ. 130). Οἱ τοῖχοι τοῦ κτιρίου βρέθηκαν πολὺ καταστραμμένοι καὶ τὰ δάπεδα στὴν ἴδια κατάσταση, τὰ περισσότερα μὲ μόνο τὸ ὑπόστρωμα ἀπὸ σπαστὴ πέτρα. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τὰ πιὸ σημαντικὰ ἦταν τὸ κάτω μέρος τριῶν πέτρινων κυπέλλων τοῦ τύπου τῆς ἱερᾶς κοινωνίας καὶ κομμάτια ἀπὸ πήλινες τράπεζες προσφορῶν. Ἡ ἔρευνα πρόκειται νὰ συνεχισθεῖ.

33. Συνεχίστηκε καὶ φέτος ἀπὸ τὴν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Ἀγγελικὴ Λεμπέση ἢ ἀνασκαφὴ στὸ Ἱερό τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴ Σύμη τῆς Βιάννου.

Χάρη στὴν πρόσθετη οικονομικὴ ἐνίσχυση τῆς National Geographic Society πραγματοποιήθηκε ἀνασκαφικὸ ἔργο 30 ἡμερῶν, ποῦ καὶ πολλὰ ἀναθήματα ἔδωσε καὶ προβλήματα ἔλυσε, τὰ ὁποῖα χροنىζαν γιὰ δύο ἢ περισσότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους.

Ἐπενθυμίζεται ὅτι ἡ λατρεία στὸ κρητικὸ αὐτὸ ἱερό, ποῦ ἔχει ἀγροτικὸ κυρίως χαρακτήρα, ἦταν συνεχὴς ἀπὸ τὸ 1600 τουλάχιστον ὡς καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. καὶ ὅτι ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα καὶ ἀναθήματα ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ἀπὸ ὅλες τὶς φάσεις τῆς μακροχρονῆς λειτουργίας του.

Ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ περιορίστηκε σὲ τρεῖς τομεῖς, μὲ σκοπὸ νὰ διερευνηθοῦν ἰσάριθμα προβλήματα.

1ος Τομέας. Α. τῶν δωματίων τοῦ MM III/ΥἼ I οἰκοδομηματος καὶ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο ἔχει διατηρηθεῖ τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῶν τριῶν ἀνδρῶν (I - III), ποῦ κάλυπταν μὲ τὸν βωμὸ τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς τὰ κτίσματα τοῦ προϊστορικοῦ ἱεροῦ. Στὸ ἀνδρῶ I ἔγινε τομὴ σὲ ἔκταση 30 τμ. καὶ σὲ βάθος

που κυμαίνεται από 1.40 - 2.20 μ. λόγω τῆς καθίζησης τοῦ ἐδάφους σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο. Ἡ τομὴ αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ὅμοιες τομὲς στὰ ἄνδρα II καὶ III τοῦ 1983 καὶ 1981 ἀντίστοιχα ἔδωσε τὰ ἀκόλουθα ἀποτελέσματα.

Τὰ ἄνδρα I καὶ II χτίστηκαν τὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ συγχρόνως μὲ τὴ δευτέρη φάση τοῦ βωμοῦ. Τὸ ἄνδρo III προστέθηκε τὸ 675 - 650 καὶ διευρύνθηκε μὲ μικρὴ προσθήκη πρὸς τὸ τέλος τοῦ 7ου αἰ., ὅπoταν καὶ κατασκευάστηκε χαντάκι καθαρμοῦ.

Τὰ δύο παλαιότερα ἄνδρα ἔχουν ἐνιαία ὑποδομὴ, πάχους 0.80 - 1.10 μ., ἀπὸ μεγάλους καὶ μικροὺς ἀργούς λίθους πού ἐδράζονται σὲ στρῶμα ἀνάμεικτο, διαφορετικὸ κατὰ τὴ σύσταση ἀπὸ τὸ στρῶμα θεμελίωσης τοῦ νεωτέρου ἀνδῆρου. Τὰ καμένα ξύλα καὶ τὰ κόκαλα ἀπὸ ζῶα εἶναι ἐλάχιστα καὶ περιορισμένη ἡ ποσότητα τῶν ὀστέων, τὰ ὅποια καὶ χρονολογοῦν τὸ στρῶμα ἀπὸ τὴ MM III/ΥM I περίοδο ὡς καὶ τὸν 8ο αἰ. Εἶναι προφανές ὅτι ὅσο ἀπομακρυνόμαστε ἀπὸ τὸν βωμὸ πρὸς τὰ Α, τόσο λιγότευουν τὰ κατάλοιπα τῶν θρησκευτικῶν τελετουργιῶν μὲ πυρὲς καὶ θυσίες ζῶων. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ σκεύη ἢ τὰ ἀναθήματα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρονται τὰ πιὸ σημαντικὰ κατὰ κατηγορίες:

— 13 μινωικὲς τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη, ἀποσπασματικὰ διατηρημένες, φωλεόσχημο ἀγγεῖο καὶ τμήματα κωνικῶν κυπέλλων ἀπὸ τὸ ἴδιο ὕλικό.

— 33 τμήματα ἀπὸ τροχήλατα βόδια τοῦ τύπου τῆς Ἀγίας Τριάδας τῆς ΥM III ἐποχῆς. Ἀνάμεσά τους συγκαταλέγονται καὶ τμήματα ἀπὸ τὶς βάσεις τους, πού θὰ εἶχαν τὸ σχῆμα ταλάντου. Κανένα γνωστὸ παράλληλο ἀπὸ ἄλλα ἱερὰ τῆς Κρήτης δὲν ἔχει βάση. Ἔτσι τὰ παραδείγματα ἀπὸ τὴ Σύμη ἀποκοτῶν ἰδιαίτερη σημασία, μιά καὶ συμπληρώνουν τὴν εἰκόνα ἐνὸς τόσο συνηθισμένου ἀναθήματος τῆς μετανακτορικῆς Κρήτης.

— Ἀπὸ τρεῖς χάλκινους διπλοὺς πελέκει βρέθηκε τὸ ἓνα σκέλος τους, ὅπως καὶ δύο τμήματα ἀπὸ ἰσάριθμους πήλινους. Τὸ ἀνάμεικτο στρῶμα ὅπου βρέθηκαν οἱ πελέκει δὲν προσφέρεται

για τὴ χρονολόγησή τους, ὅπως καὶ γιὰ τὴ χρονολόγησι ἐνὸς μοναδικοῦ ἀναθήματος.

— Τὴν ἐπίστεψη ξύλινης ράβδου ἢ σκήπτρου ἀπὸ παχὺ περιτμητο ἔλασμα, κομμένο στὸ σχῆμα διπλῶν κεράτων καθιερώσεως με κωνικὴ προεξοχὴ ἀνάμεσά τους (εἰκ. 131). Τὸ μόνο ἴσως παρᾶλληλο τῆς ἰδιότυπης αὐτῆς σύνθεσης προσφέρουν τὰ πῆλινα κέρατα καθιερώσεως ἀπὸ τὸ σπήλαιο τοῦ Πατσοῦ τῆς ΥΜ ΠΙΒ ἐποχῆς, στὰ ὁποῖα ὅμως ἡ ἀπόληξη τῆς κεντρικῆς προεξοχῆς ἔχει ἀποκοπεῖ.

— 11 τμήματα πῆλινων συμπαγῶν ζωδίων — βοοειδῶν, ἀλόγων καὶ αἰγῶν — με χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

— 19 ἐλασμάτινα ἀναθηματικὰ ἐργαλεῖα, ὅμοια με σπάτουλες, καὶ ἀναθηματικὴ αἰχμὴ δόρατος.

— 34 χάλκινα εἰδῶλια τετραπόδων — ταύρων, βοδιῶν, αἰγῶν καὶ κριῶν — τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς (εἰκ. 132) καὶ τέλος χάλκινο εἰδῶλιο πολεμιστῆ με κράνος καὶ ἀσπίδα προοπτικικοῦ τύπου (εἰκ. 133), ποὺ χρονολογεῖται με βᾶση τὸν ρυθμὸ του στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἐποχῇ.

Ἡ ὑποδομὴ τῶν ἀνδῆρων Ι καὶ ΙΙ καὶ τὸ ἀνάμεικτο στρώμα τῶν ἀναθημάτων, ὅπου βρέθηκε ἐγκλωβισμένο τμήμα παλαιότερου τοίχου (μήκ. 5 μ., ὕψ. 1.50 μ., πλ. 0.65 μ.), κάλυπταν πλακόστρωτο ἔκτασης 4 τ.μ. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ πλακοστρώτου σὲ συνδυασμὸ με τμήματά του, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἀρχικὴ ὑπόθεσι, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν χαρακτήρα οἰκοδόμημα τῆς ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ἐποχῆς εἶχε ὑπαίθρια αὐλὴ Α. τῶν δωμάτων 1, 2, 6 καὶ 8.

2ος Τομέας. Ἡ ἐρευνα στὸν δυτικὸν τομέα ἔδειξε ὅτι τὸ ἴδιο οἰκοδόμημα ἐκτείνεται πρὸς τὰ Δ. Στὰ 14 δωμάτια τοῦ οἰκοδομήματος, ποὺ ἔχουν ὡς τώρα ἀποκαλυφθεῖ, προστέθηκαν ἄλλα τρία με πλακόστρωτα δάπεδα. Στὸ μικρότερο, με χαμηλὸ διατοίχισμα ἀπὸ κατακόρυφες ἀσβεστολιθικὲς πλάκες, βρέθηκαν συγ-

κεντρωμένα ἀκέραιος λύχνος και τράπεζα προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη, πήλινο θυμιατήρι και κωνικὸ κύπελλο, κοχύλι και μικρὰ διάσπαρτα κάρβουνα. Τὰ ἀντικείμενα αὐτὰ και τὸ διατοιχίσμα χαρακτηρίζουν τὸ μικρὸ δωμάτιο ὡς ἄνωρο διαφύλαξης τελετουργικῶν σκευῶν.

Σὲ ὀρισμένους ἀπὸ τοὺς τοίχους τῶν τριῶν δωματίων ἐπικάθονται τοῖχοι δεύτερης οἰκοδομικῆς φάσης, ποὺ δὲν ἀποχωρίζονται τῆς πρώτης μὲ μεγάλο χρονικὸ διάστημα. Βραχώδεις ὀγκόλιθοι βρέθηκαν στὸ μεγαλύτερο δωμάτιο (10), τοῦ ὁποῖου ἔχουν καταστρέψει τμημα τοῦ πλακοστρώτου και τῶν τοίχων. Οἱ ὀγκόλιθοι θὰ ἀποκολλήθηκαν ἀπὸ τὴ βραχώδη πλαγιά, ποὺ δεσπόζει Β τοῦ ἱεροῦ. Οἱ κατὰ καιροὺς ἀποκολλήσεις βράχων θὰ προκαλοῦσαν τμηματικὲς καταστροφὲς τῶν κτισμάτων, μὲ ἐπακόλουθο τὴν ἐπανοικοδόμησή τους σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα. Ἔτσι ἐξηγεῖται, γιατί ἡ χρονικὴ διάκριση τῶν ἐπαλλήλων οἰκοδομικῶν φάσεων εἶναι δύσκολη και γιατί δὲν παρεμβάλλεται ἀνάμεσά τους στρώμα καταστροφῆς, ποὺ νὰ δείχνει ἔστω και προσωρινὴ ἐγκατάλειψη τοῦ ἱεροῦ.

Ἀπὸ τὰ κινητὰ εὐρήματα τοῦ Δ. τομέα ἐνδιαφέρον για τὴ φυσιογνωμία τῆς μετανακτορικῆς φάσεως τοῦ ἱεροῦ παρουσιάζουν δύο: ἓνα φυλλόσχημο ἐγχειρίδιο, ἴσως τοῦ 14ου αἰ., και μία σφαῖρα ἀπὸ ὀφείτη μὲ ξεχοντρισμένη ἐπιφάνεια, τῆς ὁποίας οἱ διαστάσεις προσφέρονται για τὴ λάξευση μικρῆς τράπεζας προσφορῶν. Τὸ ἐγχειρίδιο, ἂν συσχετισθεῖ μὲ τὰ τρία παλαιότερα μεγαλοπρεπῆ ξίφη τῆς ἐρευνας τοῦ 1973, ἀποτελεῖ εὕρημα χαρακτηριστικὸ τῆς κοινωνικῆς τάξης μέρους τουλάχιστον τῶν πιστῶν ποὺ σύχναζαν στὸ ἱερό. Ἡ ἀδούλευτη σφαῖρα ἀπὸ ὀφείτη, σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς πυρῆνες λίθινων ἀγγείων τῆς φετινῆς και παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεση, ὅτι τὰ πολυάριθμα λίθινα σκεύη και ἀγγεῖα τοῦ ἱεροῦ κατασκευάζονταν σὲ τοπικὸ ἐργαστήριο, ποὺ ἴσως βρισκόταν στὸν περίγυρο τοῦ ἱεροῦ.

Ἀνάμεσα στὶς δύο ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις παρεμβάλλεται πλα-

κόστροφος δρόμος, πού βρίσκεται ΒΑ τῶν τριῶν δωματίων. Ὁ δρόμος μὲ φορά ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ μῆκος 8 μ. καὶ τὸ πλάτος του φθάνει τὸ 1.50 μ. σὲ ὀρισμένα σημεῖα. Κατὰ μῆκος τῆς Β πλευρᾶς του ὑπάρχει ὄχετὸς γιὰ τὰ νερά τῆς βροχῆς, πού φράχθηκε ὅταν ἀχρηστεύθηκε ὁ δρόμος, γιὰ νὰ ἀνοιχθεῖ ἄλλος ὄχετὸς ἀπὸ Β πρὸς Ν. Μὲ αὐτὸν τὸν τύπο δρόμου, τοῦ ὁποῖου τὰ μόνα παράλληλα βρίσκονται στὸ ἀνάκτορο τῆς Κνωσοῦ καὶ τὴν παραλιακὴ πόλη τοῦ Κομμοῦ, προστίθεται ἓνα ἀκόμη ἀπρόσμενο στοιχεῖο στὶς ἀρχιτεκτονικὲς ιδιοτυπίες τοῦ προϊστορικοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης.

3ος Τομέας. Δ. τοῦ μνημειακοῦ νεοανακτορικοῦ «κρηπιδώματος» καὶ σὲ ἔκταση 160 τ.μ. σκάφτηκαν τὰ δύο στρώματα πυρᾶς θυσιῶν, πού εἶχαν ἐπισημανθεῖ πάνω ἀπὸ τὸ «κρηπίδωμα» καὶ πρὸς τὰ Δ. Τὸ πρῶτο ἀνάμεικτο στρώμα μὲ κεραμικὴ καὶ ἀναθήματα ἀπὸ τὴν ΥΜ III ὡς καὶ τὸν 6ο αἰ. φαίνεται ὅτι ἐξαντλεῖται στὴν ἀπόσταση τῶν 6 μ. Δ. τοῦ «κρηπιδώματος». Ἀντίθετα τὸ δεύτερο καθαρὸ ΜΜ III/ΥΜ I στρώμα πυρᾶς συνεχίζεται. Σὲ αὐτὴ τὴν ἔκταση ὑπαίθριας λατρείας δεσπόζει ὀγκώδης βράχος, πού ἦταν ἐγκλωβισμένους στὰ στρώματα τῆς πυρᾶς.

Τυπικὸ λατρευτικὸ σκεῦος καὶ τῶν δύο στρωμάτων εἶναι οἱ λίθινες τράπεζες προσφορῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες βρέθηκαν 54 παραδείγματα γνωστῶν τύπων, ἀποσπασματικὰ διατηρημένα. Πολύτιμο εὔρημα τοῦ πρώτου ἀνάμεικτου στρώματος τῆς πυρᾶς εἶναι χρυσὸ συρμάτινο βραχιόλι. Φτηνὴ προσφορά, ἀλλὰ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸ εἶδος τῆς ἀσκουμένης λατρείας, εἶναι τὰ κέρατα αἰγάγρου πού σώζουν καὶ μέρος τοῦ κρανίου μὲ ἀναθηματικὴ αἰχμὴ δόρατος τοποθετημένη ἀνάμεσά τους.

Στὸ βαθύτερο στρώμα πυρᾶς, πού τὸ χαρακτηρίζουν ἐκτὸς ἀπὸ τίς τράπεζες καὶ τὰ μεγάλα πῆλινα κύπελλα κοινωνίας, ἐντοπίστηκαν πυρῆνες ἀπὸ καμένα ξύλα πρὸς Β καὶ Ν τοῦ βράχου. Τὰ ξύλα αὐτὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πυκνότητα τῶν ὀστέων ἀπὸ θυσιασμένα ζῶα καὶ τὸ πάχος τοῦ μαύρου χύματος ἀποτελοῦν σα-

φεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὴ συνέχεια τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι στρώματος τῆς πυρᾶς Β καὶ Δ τοῦ ἀνασκαμμένου ἤδη χώρου, ὅπου καὶ πρέπει νὰ συνεχιστεῖ ἡ ἔρευνα.

34. Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Ἑταιρείας στὶς Ἀρχάνες συνεχίστηκε ἀπὸ τὴν ἔφορο ἀρχαιοτήτων κ. Ἔφη Σαπουναῖ-Σακελλαράκη καὶ ἀπὸ τὸν ἐπ. καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Γιάννη Σακελλαράκη. Ἡ ἀνασκαφὴ περιορίστηκε φέτος στὸ ἀνακτορικὸ κτίριο στὴν Τουρκογειτονιά καὶ περιέλαβε δύο τομεῖς. 1) Τὸν χῶρο 19 καὶ 2) τὸ ΒΔ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1964 - 66, στοὺς χώρους 5, 6, 7 καὶ 20 (εἰκ. 134).

1. Στὸν χῶρο 19 συνεχίστηκε ἡ ἀφαίρεση τῆς πυκνῆς ἐπίχωσης τοῦ ΥΜ Ια κτιρίου μὲ τὴν ἀνεύρεση πλήθους ἀντικειμένων. Ἐπιβεβαιώθηκαν καὶ πάλι ὅσα σημειώθηκαν παλαιότερα σὲ ψηλότερα στρώματα ἄλλων ἀνασκαφικῶν περιόδων. Ἰδιαιτέρα τονίζεται ἡ ἔντονη πυρκαγιά, ποὺ ἀσβεστοποίησε καὶ σκληροὺς ἀκόμη λίθους. Στὸ φετινὸ στρώμα διαπιστώθηκε ἡ ὕπαρξη νέου, διαλυμένου, διαχωριστικοῦ τοίχου, μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Β σὲ Ν, δηλαδὴ σὲ ἀντίθετη κατεύθυνση ἀπὸ αὐτὸν ποὺ ἀποκαλύφθηκε σὲ παλαιότερες περιόδους ἀπὸ Α σὲ Δ. Ἔτσι γίνεται φανερὸ ὅτι στὸν χῶρο 19 εἶχαν πέσει τοῦχοι διάφορων ὁρόφων τοῦ ΥΜ Ια κτιρίου, γεγονὸς ποὺ βεβαιώθηκε καὶ ἀπὸ τὰ διάφορα εἶδη χαλिकासβέστων, ποὺ βρέθηκαν ἀνακατεμένα σὲ ὅλα τὰ βάθη τῆς ἐπίχωσης. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ ἡ διαφορετικὴ σύνθεση τῶν διάφορων στρωμάτων (λεπιδωχόματος), ποὺ δείχνει τὶς ἐπανειλημμένες ἐπαλείψεις. Ὅλο αὐτὸ τὸ ἔντονα ἀνακατεμένο οἰκοδομικὸ ὑλικὸ βρέθηκε πεσμένο στὸ δάπεδο τοῦ ἰσογείου τῆς ΥΜ Ια φάσης, ποὺ ἦταν στρωμένο μὲ σκληρὸ κουσκουρόχωμα, ἄσχετο πάντως ἀπὸ τὶς πλάκες κούσκουρα, ποὺ βρέθηκαν διεσπαρμένες στὸν χῶρο κατὰ μῆκος τοίχων καὶ ἀνῆκαν πιθανῶς σὲ ράφια, ὅπου εἶχαν τοποθετηθεῖ τὰ πολυάριθμα ἀγγεῖα.

Οί χῶροι τόσο τῶν διάφορων ὁρῶν, ὅσο και τοῦ ἰσογείου, πρέπει νά ἦταν πλούσια διακοσμημένοι μὲ τοιχογραφίες, τμήματα τῶν ὁποίων εἶχαν βρεθεῖ και σὲ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα κομμάτια κονιαμάτων, ἀνάλογα τῶν ὁποίων βρέθηκαν και παλαιότερα, φέτος ἦλθαν στὸ φῶς τεμάχια τοιχογραφιῶν μὲ φυτικὴ διακόσμηση (εἰκ. 135). Τὰ πολύχρωμα κομμάτια ἀπὸ «διάχωρα» προσθέτουν στὴν πολυτελὴ εἰκόνα τοῦ τοιχογραφημένου χώρου μὲ τὰ βοτσαλωτὰ δάπεδα. Ἡ κεραμικὴ ἦταν και πάλι ὁμοιογενής, κι εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ὄστρακα ποὺ βρέθηκαν φέτος συνανήκουν μὲ ἄλλα ποὺ βρέθηκαν παλαιότερα, γεγονός ποὺ δείχνει τὴν ἔνταση τῆς καταστροφῆς. Ἔτσι βρέθηκε ἓνα πόδι τῆς τριποδικῆς τράπεζας προσφορῶν ἀπὸ κονίαμα, ποὺ εἶχε ἔρθει σὲ φῶς πέρυσι και συνεχίστηκε ἡ ἀνεύρεση κεραμικῆς φυτικοῦ ρυθμοῦ ἢ μὲ ripple διακόσμηση, σχημάτων ὅπως οἱ τσαγιέρες, τὰ ἀνθοδοχεῖα, οἱ καρποδόχες και τὰ κωνικὰ κύπελλα, λιγότερα ὅμως ἀπὸ τῶν ἀνώτερων ὁρῶν (εἰκ. 136). Καὶ φέτος βρέθηκαν τεμάχια λίθινων ἀγγείων, ἐκθέματα και τμήματα εἰδωλίων και χαλκῶν σκευῶν, ποὺ ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ ἀνώτερους ὁρῶν.

Κάτω ἀπὸ τὸ «δάπεδο» τοῦ ἰσογείου ἀπὸ τὸ σκληρὸ κουσκούροχωμα ἀνασκάφηκε στρώμα ποὺ ἀνήκει σὲ παλαιότερη φάση και ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ κεραμικὴ barbotine, βαθμιδωτὰ κύπελλα, κεραμικὴ μὲ ἀνοιχτὸ πάνω σὲ σκοτεινὸ χρωμα και βαθμιαία ἐξαφάνιση τοῦ φυτικοῦ ρυθμοῦ και τῆς κεραμικῆς μὲ σκοτεινὸ πάνω σὲ ἀνοιχτὸ χρωμα. Κι αὐτὸ τὸ στρώμα ἦταν πλούσιο, μὲ ἄφθονη και ἀριστῆς ποιότητος κεραμικὴ, λύχνους, θυμιατήρια (εἰκ. 137), ἀλλὰ και λίθινα ἀντικείμενα, ποὺ ἦταν συγκεντρωμένα στὸ βορειότερο τμήμα.

2. Ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ ἦταν ἡ ἀνασκαφὴ τῶν χώρων 5 - 7 και 20, ποὺ ἐκτείνονται ΒΔ τοῦ προπύλου και ΒΑ τοῦ δωματίου 10 μὲ τὸ θρανίο, τῶν ὁποίων τὰ ἐπιφανειακά, καθὼς και τὰ μεταγενέστερα τοῦ μινωικοῦ στρώματα εἶχαν ἀφαιρεθεῖ τὸ 1964 - 6.

Ἐκ τῶν χώρων αὐτῶν ὁ χώρος 5 ἦταν ἀσφαλῶς διάδρομος, τὸ δάπεδο τοῦ ὁποῖου ἦταν διακοσμημένο μὲ ἕξι διάχωρα ἀπὸ κόκκινο ἀσβεστοκονίαμα. Ταινίες ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα ὑπογραμμίζουν καὶ τὴ βάση τῶν τοίχων ποὺ εἶχαν καλυφθεῖ μὲ κόκκινο καὶ πορτοκαλόχρωμο κονίαμα. Ὁ διάδρομος ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὸ μεγάλο πρότυλο πρὸς ΒΑ, τόσο σὲ χώρους ἀνατολικά, ὅσο καὶ σὲ ἄλλους δυτικά, ποὺ περιγράφονται ἀμέσως.

Ἀπὸ τὸ 1966 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ ἓνας εὐρύς χώρος δυτικά τοῦ δωματίου 5, ποὺ εἶχε ὀνομασθεῖ χώρος 7, μὲ ἓνα τεράστιο συσσωμάτωμα λίθων, πλίνθων καὶ γυψόλιθου στὴ μέση. Μὲ τὴ φετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκε ὅτι πρόκειται γιὰ τρεῖς μικρότερους χώρους, μὲ κιονοστοιχία στὴ μέση σὲ σχῆμα Γ. Στὸ ἀνατολικὸ σκέλος ὑπῆρχε μία κολόνα, στὴ ΒΑ γωνία μιὰ μεγάλη γυψολιθικὴ παραστάδα καὶ στὸ βόρειο σκέλος δύο ἢ καὶ περισσότεροι κίονες, τῶν ὁποίων σώθηκαν οἱ λίθινες βάσεις, μπηγμένες μέσα στὴ λίθινη κρηπίδα, μὲ καλυμμένα τὰ κενὰ μὲ κονίαμα (εἰκ. 140). Τὸ δάπεδο τοῦ τμήματος ποὺ περιλαμβάνει ἡ κιονοστοιχία, ποὺ ὀνομάσθηκε χώρος 20, ἦταν ἐπιστρωμένο μὲ πολὺ εὐαίσθητο κονίαμα, στὸ ὁποῖο διακρίθηκε κόκκινο, μαῦρο καὶ κίτρινο χρῶμα, ἂν καὶ δὲν ὀλοκληρώθηκε ὁ καθαρισμὸς του. Στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν στὸ σημεῖο αὐτὸ πεσμένες σχιστολιθικὲς πλάκες ἀπὸ δάπεδο τοῦ ὀρόφου. Τὸ δάπεδο τοῦ χώρου 7 ποὺ περιβάλλει τὴν κιονοστοιχία ἦταν στρωμένο μὲ κόκκινες κυρίως, ἀλλὰ καὶ μερικὲς μαῦρες σχιστολιθικὲς καὶ μαρμάρινες πλάκες ἀκανόνιστου σχήματος, σὲ καλαίσθητες συνθέσεις, μὲ πλαίσια ἀπὸ κόκκινο καὶ κίτρινο κονίαμα. Σημαντικότερα στοιχεῖα ἔδωσε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ συσσωματώματος στὴ μέση καὶ πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες, ποὺ ἂν καὶ πολὺ δυσχερῆς, ἐγίνε μὲ ἐξαιρετικὴ δεξιότητα ἀπὸ τοὺς ἐμπειροὺς τεχνίτες τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου. Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τοῖχο σχήματος Γ, ποὺ ἀνῆκε στὸν δευτέρου ὀροφου καὶ κατέπεσε χωρὶς νὰ διαλυθεῖ μετὰ τὴν πυρκαγιά τῶν ξύλινων κίωνων τοῦ ἰσογείου. Ὁ τοῖχος ἦταν κατασκευασμένος

ἀπὸ ὀρθογώνιους πωρόλιθους, μὲ ἐγκάρσιες, ξύλινες δοκοὺς. Ἡ χρήση πλίνθων πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιη, γιατί πολλά κομμάτια βρέθηκαν πεσμένα στὸν χῶρο 7. Σώθηκαν ἀκόμη πάνω στὸν τοῖχο καὶ οἱ βάσεις μικρότερων κιόνων τῆς κιονοστοιχίας τοῦ δευτέρου ὀρόφου. Σημειώνεται ὅμως καὶ πάλι ἡ δυσκολία τῆς ἀνασκαφῆς λόγω τῆς ἰσχυρότατης πυρκαγιᾶς, ποὺ ἔδινε τὴν εἰκόνα μιᾶς ἐφιαλτικῆς καταστροφῆς, καθὼς ὅλα τὰ ὑλικά εἶχαν ἀλλοιωθεῖ, ἀκόμη καὶ οἱ κόκκινες πλάκες τῶν δαπέδων εἶχαν γίνει μαῦρες.

Ἰσχυρὰ χτισμένος μὲ ξυλοδεσιές ἦταν καὶ ὁ Β τοῖχος τοῦ χώρου 7, μὲ μεγάλη θύρα μὲ γυψολιθικές παραστάδες, ὅμοιες τῶν ὁποίων βρέθηκαν πεσμένες καὶ ἀπὸ τὸν ἀνώτερο ὄροφος. Οἱ θύρες καὶ οἱ προσβάσεις ποὺ ἀνοίγονται σὲ ὅλες τὶς κατευθύνσεις καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα τῶν χώρων 7 καὶ 20 δείχνουν καθαρὰ ὅτι οἱ χῶροι αὐτοὶ δὲν προορίστηκαν γιὰ κάποια ἄλλη χρήση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ καὶ διακίνηση ἀτόμων. Παρόμοια θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἄλλωστε καὶ ἡ χρήση τοῦ δευτέρου ὀρόφου, ὅπως σημειώθηκε. Ἔτσι ἐρμηνεύεται καὶ ἡ παντελῆς σχεδὸν ἀπουσία εὐρημάτων, πλὴν ἐλάχιστης κεραμικῆς, ΥΜ Ια πάλι χρόνων. Μόνο στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ χώρου 7 καὶ σὲ διαταραγμένη ἐπίχωση βρέθηκαν μερικὲς ἀγνύθες, ποὺ εἶχαν πέσει ἀπὸ τὸν ἐπάνω ὄροφος.

Γιὰ τὴν πρόσβαση στὸν ἀνώτερο ὄροφος ὑπῆρξαν διάφορα συστήματα κλιμακοστασίων. Εἶναι πιθανὸ γιὰ τὴ θεμελίωση μικρῆς κλίμακας νὰ χρησίμευσαν οἱ τρεῖς παράλληλοι τοῖχοι στὸ ΒΔ τμήμα τοῦ ἀνασκαφέντος χώρου. Ἀναμφίβολα ὅμως σὰν κύρια κλίμακα ἀνόδου στὸν δεῦτερο ὄροφος χρησίμευσαν οἱ χῶροι 6, 8 καὶ 9. Ἡ πρόσβαση ἀπὸ τὸν χῶρο 7 γινόταν μὲ θύρα, τῆς ὁποίας σώθηκαν οἱ γυψολιθικές βάσεις, πάνω στὶς ὁποῖες πατοῦσαν οἱ ξύλινες παραστάδες. Ὁ χῶρος 6 ἦταν μπαζωμένος μὲ κουσκουρόχωμα, μὲ κλίση πρὸς Β καὶ σχημάτιζε χαμηλὰ σκαλοπάτια, καλυμμένα ἀρχικὰ μὲ λεπτὲς πλάκες σχιστόλιθου καὶ νοτιότερα μὲ μεγαλύτερες, ποὺ πατοῦσαν σὲ ὑποδοχὲς στὸν ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τοῖχο. Στὸ κατώτερο τμήμα τῆς σκάλας σώθηκαν τεμά-

για ταινιών από κονίαμα, που παρακολούθησαν τὰ σκαλοπάτια. Ἡ σκάλα θὰ σχημάτιζε εὐρὺ πλατύσκαλο πάνω ἀπὸ τὸν χῶρο 8 καὶ θὰ ἔστριβε βόρεια πάνω ἀπὸ τὸν χῶρο 6, πού ἔχει τὸ ἴδιο πλάτος μὲ τὸν χῶρο 6, ὅπως ἀποδίδεται σχεδιαστικά στὶς διαφορὲς φάσεις τῆς κατασκευῆς ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς ἀνασκαφῆς Ρ. Οἰκονομάκη (εἰκ. 138 - 139). Ἔτσι ἡ φετινὴ ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῆς Τουρκογειτονιάς ἔδωσε καὶ πάλι πλήθος νέα, ἀρχιτεκτονικὰ αὐτῇ τῇ φορᾷ στοιχεῖα, γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ μινωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ διατήρηση πάνω ἀπὸ τὴν καταστραμμένη κιονοστοιχία τοῦ ἰσογείου ὅλων τῶν στοιχείων τῆς ἀνωδομῆς σὲ ἐξαίρετη διατήρηση δὲν ἐπιτρέπει μόνον τὴ σχεδιαστικὴ ἀναπαράστασή τους (εἰκ. 141), ἀλλὰ ἐπιβάλλει ἴσως καὶ τὴν ἀναστήλωσή τους, πρὶν συνεχιστεῖ ἡ ἀνασκαφὴ. Κι εἶναι ἀξιοσημείωτη γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου πού ἀνασκάπτεται στὴν Τουρκογειτονιά Ἀρχαίων ἡ ἐπισήμανση τόσων πολυτελῶν μεγάλων χώρων, πού ἔχουν καὶ πάλι, ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῆ παράλληλα, μόνον στοὺς γνωστότατους ἀντίστοιχους χώρους τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ.

35. Συνεχίστηκε τὸ 1984 γιὰ δεῦτερο χρόνο ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς Ἐταιρείας στὸ Ἰδαῖον Ἄντρον ἀπὸ τὸν ἐπ. καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Γιάννη Σακελλαράκη, ἐπικεφαλῆς πολυμελοῦς ὁμάδος γεωλόγων, πολιτικῶν μηχανικῶν, τοπογράφων, ἀρχιτεκτόνων, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων (εἰκ. 142). Ἡ ἔνταξη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου στὸ πενταετὲς πρόγραμμα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς νότιας Ἑλλάδος, πού ἐκπονήθηκε ἀπὸ τὴν Προεδρία τῆς Δημοκρατίας καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἐταιρεία, μετὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ προγράμματα τῆς βόρειας Ἑλλάδος, ἔθεσε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ διάθεση μιᾶς κρητικῆς ἀνασκαφῆς σημαντικὰ μέσα καὶ μάλιστα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση ἀσυνήθως δυσκόλων συνθηκῶν. Τὰ συστήματα ἠλεκτροφωτισμοῦ καὶ

ἀναβατόριου πού ἐγκαταστάθηκαν ἔλυσαν ἱκανοποιητικὰ ση-
μαντικὰ προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ πρῶτο περιέλαβε γεν-
νήτρια ἰσχύος 7 K. Watt, πού καταύγασε μὲ πολλοὺς προβολεῖς
γιὰ πρώτη φορά τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου (εἰκ. 143). Τὸ δεύ-
τερο ἀποτελέσθηκε ἀπὸ τὶς σιδηροτροχιές μέσα στὴ σπηλιά (εἰκ.
144), τὴν ἐξέδρα τῆς βενζινομηχανῆς στὴν εἴσοδο καὶ τὶς μὲ δια-
κλαδώσεις ἐξωτερικὲς σιδηροτροχιές, ὅπου κινήθηκαν τρία βα-
γόνια, χωρητικότητας 0.72 μ.³ (εἰκ. 145). Ἔτσι ἀφαιρέθηκαν
περίπου 1400 κυβικὰ μέτρα κυρίως πέτρες, ἀλλὰ καὶ χῶμα, πού
φυσικὰ κοσκινίσθηκε.

Ὅπως ἦταν ἐπόμενο, οἱ συνθῆκες διεξαγωγῆς τῶν ἐργασιῶν
ἦταν πολὺ καλύτερες ἀπὸ τὸ 1983, ὄχι μόνο λόγῳ τῆς ὑλικοτεχνικῆς
ὑποδομῆς πού ἀναφέρθηκε, ἀλλὰ καὶ τῶν καλῶν καιρικῶν συνθη-
κῶν, τῆς ἀπουσίας δηλαδὴ τῶν 4 μ. χιονιοῦ πού κάλυπτε τὸ ἐσω-
τερικὸ τῆς σπηλιᾶς τὸ 1983. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ
ἐξαντλητικὰ ὅλες οἱ βελτιώσεις πού ἔγιναν, ὅπως π.χ. ἡ δημιουρ-
γία καννάβου 5 × 5 μ., μὲ ὑποκαννάβους 1 × 1 μ. στὴν κάτοψη
τῆς σπηλιᾶς, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ ἄμεση ἀποτύπωση ὄχι μόνο
τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαπτόμενων τμημάτων, ἀλλ' ἀκόμη καὶ
τῶν τυχαίων, πού βρίσκονται σὲ διάφορα σημεῖα τοῦ σπηλαίου
στὴν ἐπιφάνεια. Ἦταν φυσικὴ λοιπὸν ἡ ἐπιτυχία τῆς ἔρευνας, πού
ἐκτίθεται συνοπτικὰ πιὸ κάτω, παρὰ τὴ σκληρότητα τῶν συνθη-
κῶν ἐργασίας, τοῦ ὑψόμετρου τῶν 1495 μ. καὶ τῆς ἀπόστασης τῶν
21 χιλ. ἀπὸ τὸν πλησιέστερο κατοικημένο τόπο, τὰ Ἀνώγεια.

Φέτος ἐρευνήθηκε τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου καὶ σὲ μικρότερη
κλίμακα ὁ ἀμφιθεατρικὸς χῶρος μπροστὰ κι ὁ χῶρος πού στέκον-
ταν τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα ἀνατολικὰ. Ἀποφασίσθηκε ἀπὸ τὴν
ἀρχὴ νὰ μείνει ἄσκαφο τὸ μισὸ βόρειο τμήμα τῆς κεντρικῆς αἵθου-
σας καὶ νὰ σκαφεῖ μόνο τὸ νότιο καὶ τὸ βάθος δυτικὰ, ἀπὸ τὸν νότιο
μέχρι τὸν βόρειο μυθό. Ἔτσι ἡ ἔρευνα περιορίσθηκε φέτος στὸν
μικρὸ μυθό β', πού βρίσκεται νοτιοανατολικὰ τῆς εἰσόδου, στὸ
νότιο-νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς κεντρικῆς αἵθουσας, στοὺς σω-

ρους II και III και στον χώρο κάτω από τους σωρούς IV και V τής κεντρικής αίθουσας και στο δυτικό, βόρειο, και κεντρικό τμήμα του λεγόμενου βόρειου μυχού. Εκτός από το αδιατάρακτο στρώμα που είχε επισημανθεί το 1982 - 83 στο νότιο μυχό, φέτος ανακαλύφθηκαν άλλα τρία σημεία αδιατάρακτα, διάφορων χρόνων. Μετά την επισημάνσή τους όμως τα αδιατάρακτα αυτά στρώματα δεν ανασκάφηκαν σε βάθος, γιατί κρίθηκε απαραίτητη ή προηγούμενη αφαίρεση των γειτονικών, διαταραγμένων στρωμάτων.

Το αρχαιότερο αδιατάρακτο στρώμα βρέθηκε στο λεγόμενο έναϊο στρώμα, κάτω από τους σωρούς IV και V στην κεντρική αίθουσα, όπου ήρθε στο φως μια μεγάλη, άκρεια, ραμφόστομη, όφθαλμωτή πρόχους, MM Ia χρόνων, με διακόσμηση πορτοκαλόχρωμων ταινιών. Έξαιρετικά ενδιαφέρον ήταν το αδιατάρακτο στρώμα των ύστερων κλασικών χρόνων, που αποκαλύφθηκε στον λεγόμενο μυχό β', όχι τόσο για την κεραμική, και τα άλλα μικροαντικείμενα, που ήρθαν στο φως, όσο για τα ανασκαφικά στοιχεία που προέκυψαν με την ανεύρεση στάχτης και όστων στο κέντρο και πλακόστρωτου στην περιφέρεια, που υποδηλώνει αρχιτεκτονικές διαρρυθμίσεις και στο έσωτερικό του σπηλαίου. Ίσως σημαντικότερη ακόμη ήταν η ανεύρεση στη μέση σχεδόν τής κεντρικής αίθουσας, κάτω από ένα στρώμα πεσμένων λίθων και βράχων πάχους 2.10 μ., στη λεγόμενη 4η λωρίδα, τής πρώτης χάλκινης άσπίδας του Ίδαίου Αντρου, που γνωρίζουμε τη θέση της. Η διατήρηση τής άσπίδας είναι άριστη, με την ανάγλυφη απόδοση 4 γρυπών και 7 σφιγγών, μ' ένα πλήθος εγχάρακτων λεπτομερειών (εικ. 146). Πρέπει να σημειωθεί ότι κοντά στην άσπίδα βρέθηκε ένα χάλκινο νόμισμα του πραίτορα τής Κυρηναϊκής Lollius, του 1ου π.Χ. αί.

Η ανασκαφή των διαταραγμένων στρωμάτων δεν ήταν εύκολη, όχι μόνο για την προσπάθεια έντοπισμού των όποιων κατολισθήσεων και πτώσεων των βράχων των τοιχωμάτων και τής όροφής του σπηλαίου, αλλά και για την προσπάθεια διακρίβωσης, ακόμη

καὶ χρονολόγησιν τῶν διαταράξεων. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται πῶς σὲ ἓνα σημεῖο τοῦ βόρειου μυχοῦ τὰ νεολιθικὰ ὄστρακα ἦταν στὴν ἐπιφάνεια, καθὼς στὶς διάφορες ἀναμοχλεύσεις πετάχθησαν τὰ τελευταῖα κάτω χῶματα ἐπάνω. Εἶναι σπουδαία ὅμως ἡ ἐπισήμανση γιὰ πρώτη φορὰ καὶ ὕστερης νεολιθικῆς κεραμικῆς στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, ποῦ δηλώνει καθαρὰ τὴν ἀνθρώπινη παρουσία ἤδη στὴν τέταρτη χιλιετηρίδα π.Χ., παρουσία ποῦ συνεχίζεται σχεδὸν ἀδιάκοπα μέχρι καὶ τὸν πέμπτο αἰ. π.Χ., ποῦ χρονολογοῦνται μερικοὶ λύχνοι.

Στὰ διαταραγμένα αὐτὰ στρώματα βρέθηκαν καὶ πάλι συχνὰ ἀνάμεικτα μέγα πλῆθος ὄχι μόνο μεταλλικὰ ἀντικείμενα διάφορων χρόνων, χρυσά, ἀργυρά, χάλκινα, σιδερένια, μολύβδινα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὰς ἄλλες ὕλες, πέτρα, ὄψιανό, πυριτόλιθο, ὄρεϊα κρύσταλλο, φαγεντιανή, γυαλί, ἤλεκτρο κλπ., καὶ διαφόρων εἰδῶν εἰδώλια, ἀγγεῖα καὶ σκευή, κοσμήματα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ πολλὰ δαχτυλίδια, σφραγίδες, νομίσματα κλπ., ποῦ δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ παρὰ ἐνδεικτικὰ. Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ εἶναι σημαντικά, ὄχι μόνο καθ' ἑαυτὰ, ἀλλὰ γιὰτὶ συνανήκουν σὲ παλαιότερα εὐρήματα, ὅπως οἱ νέες χάντρες ἐνὸς περιτέχνου χρυσοῦ περιδεραιῶ (εἰκ. 147), ἢ συγκολλοῦνται ἀκόμη καὶ σὲ γνωστότατα εὐρήματα τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν, ὅπως ἓνα σπουδαῖο ἐλεφαντινὸ ζωομορφικὸ σκεῦος, τὸ πόδι τοῦ ὁποῖου μὲ τὴ χαμηλὴ ἀρίθμηση εἶχε βρεθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1885 καὶ τώρα μὲ τὰ νέα εὐρήματα γνωρίζουμε ὅτι ἀποδίδει λιοντάρι (εἰκ. 148).

Μοναδικὰ γιὰ τὸ Corpus τῆς σφραγιδόγλυφιας εἶναι ἡ σφραγίδα ἀπὸ ἀχάτη μὲ τὴν παράσταση ἐνὸς ζώου μὲ τὸ νεογνὸ του, ὄχι μόνο γιὰ τὸ θέμα, τὴ σύνθεση καὶ τὴν ἐκτέλεση, ἀλλ' ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ σχῆμα, γιὰτὶ φαίνεται πῶς ἦταν ἐνθετὴ σὲ δαχτυλίδι ποῦ χρονολογεῖται στὸ τέλος τῶν μεσομινωικῶν καὶ στὴν ἀρχὴ τῶν ὕστερομινωικῶν χρόνων. Ἡ ὁμάδα τῶν βορειοσυριακῶν ἐλεφαντουργημάτων πλουτίσθηκε μὲ πλῆθος νέα σημαντικότερα ἔργα, ὅπως ἓνα ἀνάγλυφο κεφάλι, ποῦ χρησιμοποιοῦντο ὡς ἐνθεση,

καλύτερης διατήρησης κι απ' την περίφημη ομάδα της Nimrud στο Βρετανικό Μουσείο (εικ. 149). Σημαντικότερο για τη γεωμετρική χρυσοχοΐα κι όχι μόνο τής Κρήτης είναι το κομμάτι του περιτμητού ελάσματος με την απόδοση δύο αντίνωτων, κρανοφόρων μορφών πολεμιστών (εικ. 150). Μοναδικό και για τη μικροτεχνική του απόδοση είναι ακόμη ένα περιτμητό, ελεφάντινο όμως πλακίδιο, ύψους μόλις 5 εκ., από το οποίο σώζεται η κεντρική μορφή μιᾶς φτερωτῆς πότνιας θηρῶν, σὲ συμπλοκή, φαίνεται με δύο ζῶα (εικ. 151). Πρόκειται για μιὰ ραδινή μορφή που στέκεται ὄρθια, ντυμένη με περίτεχο χιτώνα και με τὴν ἐξεζητημένη κόμμωση τῆς ἐποχῆς, που θυμίζει ἔντονα ἔργα μνημειώδους πλαστικῆς. Καὶ τέλος σπουδαιότατος ἱστορικὰ εἶναι ὁ χρυσὸς στατήρας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἄριστης καὶ πάλι διατήρησης, ὅπως ὅλα τὰ εὐρήματα τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, με τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν ἐπιγραφή *ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ* (εικ. 152). Στὴν πίσω ὄψη με τὴν παράσταση τῆς Νίκης εἶναι χαραγμένη ἡ λέξις *ΠΟΛΥΡΗΝΙΩΝ*, ἀπὸ τὴ σημαντικότετη πόλη τῆς δυτικῆς Κρήτης (εικ. 152).

Ὅπως καὶ τὸν προηγούμενο χρόνο ἡ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας δὲν περιορίσθηκε στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, ἀλλὰ ἐπεκτάθηκε σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς Νίδας καὶ τοῦ Ψηλορείτη, με αὐτοψίες, περισυλλογὲς καὶ παραδόσεις ἀρχαίων, κι ὄχι μόνο για τὴ διερεύνηση τῶν ἀρχαίων προσβάσεων στὸ ἱερό. Τὸ 1984 προτιμήθηκε ὁ περιορισμὸς τῆς κυρίως ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο καὶ δὲν συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ σπουδαιότατου μινωικοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, που ἀνακαλύφθηκε στὶς ἐργασίες τῆς Ἑταιρείας πέρυσι. Ἐπισημάνθηκε ὅμως μιὰ ἄλλη σημαντικὴ ἀρχαία θέση τοῦ Ψηλορείτη στὸ Καβούσι Σεισάρχων, ὅταν μετὰ μακροχρόνιες διαδικασίες ἐπιτεύχθηκε ἡ παράδοση ἀπὸ ἰδιώτη σημαντικότετων ἀρχαίων, ἀνάμεσα στὰ ὅποια ἦταν καὶ κομμάτια χάλκινου μυκηναϊκοῦ ξίφους με χρυσὰ καρφιά.

Τέλος πρέπει γὰ ἀναφερθεῖ ἡ με τὴ βοήθεια τοῦ πενταετοῦς

προγράμματος ανασκαφῶν νότιας Ἑλλάδος πρόοδος τῆς ἀφομοίωσης τοῦ πλουσιότατου ὑλικοῦ, τῆς μελέτης καὶ δημοσίευσης τῆς νέας ανασκαφικῆς ἔρευνας τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, γιὰ τὴ μεγάλη σημασία τῆς ὁποίας ἐκφράσθηκαν πρόσφατα δημόσια ἐπιφανεῖς ἐρευνητὲς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅπως ὁ Homer Thompson καὶ ὁ Γεώργιος Μυλωνᾶς.

36. Λόγω ἀπουσίας τοῦ καθηγ. Ἄντ. Ζώη καὶ τῶν βασικῶν του συνεργατῶν Χρ. Μόρτζου καὶ Β. Φώτου μὲ ἐκπαιδευτικὴ ἄδεια στὸ ἐξωτερικό, δὲν συνεχίσθηκε ἡ ανασκαφὴ τοῦ μινωικοῦ οἰκισμοῦ Βασιλικῆς Ἱεραπέτρας κατὰ τὸ 1985. Ἄρχισε ὅμως καὶ ἐπροχώρησε σημαντικῶς ἡ προετοιμασία ἐκδόσεως τοῦ Β' τόμου τῆς τελικῆς δημοσιεύσεως, ὁ ὁποῖος θὰ περιλάβει τὰ φυλασσόμενα στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου κινητὰ εὐρήματα τῆς παλαιᾶς ανασκαφῆς Seager, τὰ ὁποῖα εἶχαν παραμείνει κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τους ἀδημοσίευτα. Οἱ ἐπόμενοι τόμοι, Γ' καὶ Δ', θὰ ἀφιερωθοῦν ἀποκλειστικῶς στὰ πορίσματα τῆς νέας ανασκαφῆς τῆς Ἑταιρείας (1970 κέ.).

37. Μετὰ τὴ διακοπὴ δύο ἐτῶν συνεχίσθηκε ἡ ἔρευνα στὸ μινωικὸ ἱερὸ κορυφῆς Γιούχτα στὴν ἐπαρχία Τεμένους Ἡρακλείου Κρήτης ἀπὸ τὴν ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων κ. Ἀλεξ. Καρέτσου. Σκοπὸς τῆς ἔρευνας ἦταν νὰ συμπληρωθεῖ τὸ ανασκαφικὸ πρόγραμμα τῶν ἐτῶν 1980 - 81 ποὺ εἶχε ἀφήσει ἀδιευκρίνιστα ὀρισμένα προβλήματα δόμησης καὶ χρονολόγησης τοῦ ἱεροῦ καὶ εἶχε ἐν μέρει ἀποκαλύψει νέα ἀρχιτεκτονικὰ εὐρήματα (ἄνδηρο ΠΙ). Καὶ πάλι ὅμως στάθηκε ἀδύνατο νὰ ολοκληρωθεῖ τὸ πρόγραμμα αὐτὸ γιὰτὶ ἡ σχετικὴ χρηματοδότηση ἀλύψε τις δαπάνες τῶν ανασκαφικῶν καὶ στερεωτικῶν ἐργασιῶν δεκατεσσάρων μόλις ἡμερῶν μὲ μικρὸ συνεργεῖο.

Ἐπιθυμίζεται ὅτι τὰ μέχρι σήμερα ανασκαφικὰ δεδομένα μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ἡ λατρεία στὸ ἱερὸ ἄρχισε στὴ ΜΜ Ιβ ἐποχῇ,

συνεχίσθηκε μέχρι την ύστερογεωμετρική περίοδο, με εξαίρεση την απουσία τῆς πρωτογεωμετρικῆς περιόδου. Κάλυψε δηλ. διάστημα μεγαλύτερο ἀπὸ μία χιλιετηρίδα. Ἀπὸ τῆ μελέτη τοῦ ὕλικου προκύπτει ὅτι προανακτορική κεραμική τῆς MM Ia περιόδου προέρχεται ἀπὸ τις βαθιές ρωγμές τῆς βραχώδους ἐπιφανείας ὅπου εἶναι οἰκοδομημένο τὸ ἱερό. Ἀδιευκρίνιστο πρὸς τὸ παρὸν εἶναι ἂν στὴ φάση αὐτῆ (MM Ia) ὑπῆρχε στὴν ἴδια θέση ἐγκατάσταση μὲ λατρευτικὸ ἢ ἄλλο χαρακτήρα.

Ἡ πολὺ σημαντικὴ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ ἱεροῦ ὅπως ἔχει μέχρι σήμερα ἀποκαλυφθεῖ εἶναι συνοπτικὰ ἢ ἐξῆς:

Στὴν ἐπικλινὴ κορυφὴ τοῦ ὄρους εἶναι χτισμένο ἐπιβλητικὸ οἰκοδόμημα πὸν συνδυάζει τὸν ὑπαίθριο διαρθρωμένο χῶρο μὲ πτέρυγα πέντε δωματίων. Κλίμακα καὶ ἀνηφορικὴ ράμπα ὀδηγοῦν στὸν ὑπαίθριο χαμηλό, κτιστό, βαθμιδωτὸ βωμὸ πὸν πλαισιώνεται ἀνατολικά ἀπὸ δύο κλιμακωτὰ ἄνδρα (I - II), συνολικῆς ἐκτάσεως 135 περ. τ.μ., τὰ ὁποῖα περιέχουν ἓνα βαθὺ χάσμα. Τὸ τελευταῖο πιστεύεται ὅτι προσδίδει ἰδιαίτερη σημασία στὸν προσδιορισμὸ τοῦ χαρακτήρα τῆς λατρευόμενης θεότητας. Τὰ δωμάτια βρίσκονται ἀνατολικά καὶ σ' ἐπαφὴ μὲ τὸ ἄνδρo II, σὲ ἀξονικὴ διάταξη. Σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, μὲ ἀνατολικὸ πάντα προσανατολισμὸ, ἀποκαλύπτεται ἔμπρὸς στὰ δωμάτια τὸ ἄνδρo III.

Μὲ τὴ συνέχιση τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς ἀποκαλύφθηκαν οἱ διαστάσεις τοῦ νέου αὐτοῦ ἀνδρῶου πὸν καλύπτει ἔκταση 110 περ. τ.μ. Διερευνήθηκε ὁ τρόπος δόμησης καὶ ἡ χρονολόγησή του. Οἱ δύο τομὲς πὸν ἔγιναν ἔδωσαν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: Τὸ ἄνδρo III χτίσθηκε συγχρόνως καὶ μὲ τὴν ἴδια σχεδὸν ὑποδομὴ μὲ τὰ ἄνδρα I - II, ὅχι πρὶν τῆ MM III ἐποχῆ. Ὅπως τὰ δύο προηγούμενα ἄνδρα ἔτσι καὶ αὐτὸ ἐδράζεται σὲ ἀνάμεικτα στρώματα μὲ ἄφθονα κατάλοιπα θυσιῶν πὸν ἔδωσαν κεραμικὴ καὶ εὐρήματα τῆς MM Ib - MM II περιόδου, ἀνάμεικτα σὲ ὀρισμένα σημεῖα μὲ ἀντικείμενα τῆς MM III περιόδου πὸν εἶχαν παρεισφύσει ἀνάμεσα στοὺς ἀδρούς λίθους. Ἀδούλευτοι μεγάλοι λίθοι ἀνά-

μεικτοί με λίγο χῶμα αποτελοῦσαν τις κατώτερες στρώσεις τοῦ ἀνδῆρου. Σὲ μία περίπτωση κομμάτι φυσικοῦ βράχου καλύπτει βαθιὰ ρωγμῆ. Τὰ ἀνωτέρω στρώματα, ἀπὸ μικροὺς λίθους σὲ πυκνὴ διάταξη ἔδιναν τὴν εἰκόνα λιθόστρωτου. Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνδῆρου ποὺ ἔχει παλαιότερα (1980) ἐρευνηθεῖ ἐπιφανειακά, διατηρεῖ ἀρκετὰ καλὰ αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Στὸ κεντρικὸ καὶ νότιο τμήμα οἱ λίθοι ἦταν ἀραιότεροι, ἐγκλωβισμένοι σὲ παχὺ στρώμα πυρᾶς ποὺ ἔδωσε ἐνδιαφέροντα ἀφιερῶματα τῆς MM III - ΥΜ I περιόδου.

“Ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ (ΠΑΕ 1981, Β', 405) τὴν πρόσοψη τοῦ ἀνδῆρου ἀποτελοῦσε ἰσχυρὸς τοῖχος μήκους 28 μ., πλάτους 0.60 - 0.70 μ. Μέχρι σήμερα ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σὲ ὕψος 1.80 μ., χωρὶς ἢ ἔρευνα νὰ ἔχει περατωθεῖ. “Ὅπως στὰ ἀνδῆρα I-II, ἔτσι καὶ ἐδῶ ὁ τοῖχος δὲν ἔχει ἐσωτερικὴ ὕψη. Στὴ νότια ἄκρη του σχηματίζεται ἀνοιγμα πλάτους 0.60 μ. ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀνατολικὴ προέκταση τῆς ράμπας.

Ἀξιόλογα εὐρήματα, συγκεντρωμένα σὲ μικρὴ ἔκταση, βρέθηκαν στὸ νότιο τμήμα τῆς πρόσοψης τοῦ ἀνδῆρου καὶ στὸ στρώμα πυρᾶς, ἐκτάσεως 2 περ. τ.μ. ποὺ ἀποκαλύφθηκε στὴν ἀνατολικὴ λαορίδα τοῦ ἀνδῆρου. Ἀπὸ τὸ πρῶτο σημεῖο προέρχονται δύο ἐνεπίγραφες τράπεζες προσφορῶν καὶ τμήμα τρίτης τράπεζας ἢ βάσης με ἀμφίκολα τοιχώματα. Οἱ τράπεζες, ὅπως καὶ τὰ περισσότερα μικροαντικείμενα, βρέθηκαν σχεδὸν σύρριζα στὴν πρόσοψη τοῦ ἀνδῆρου III.

α) Ἡ πρώτη, ἀπὸ φλεβωτὸ γκριζόμαυρο ὄφειτη, ἀνήκει σὲ ὀρθογώνια, χαμηλὴ τράπεζα, ὕψ. 6.7 ἐκ., διαστ. 15.8 × 8.6 ἐκ. Σώζει μέρος τῆς ἐσωτερικῆς κοιλότητας καὶ τὸ ἀντίστοιχο πλευρικὸ τμήμα. Δέκα τρία σύμβολα Γραμμικῆς γραφῆς Α σώζονται στὸν ὄμο σὲ δύο ἐπάλληλες σειρὲς ποὺ ὀρίζονται με ἐγκάρσια γραμμῆ. Ἡ γραφὴ εἶναι «βουστροφηδόν» ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα ἀσφαλῆ παραδείγματα ποὺ μᾶς ἔχουν σωθεῖ (εἰκ. 153).

β) Ἡ δευτέρη ἀπὸ γκριζόλευκο μάρμαρο, ἀνήκει σὲ μικρὴ τράπεζα προσφορῶν με ἀμφίκολα βαθμιδωτὰ τοιχώματα, ὕψ.

4.4 εκ., διαστ. 4 × 3.1 εκ. Σὲ ἔξεργη ταινία γύρω στὸν ὄμο σώζονται ἑπτὰ σύμβολα γραμμικῆς γραφῆς. Θεωρεῖται πιθανὸ ὅτι ἐδῶ ἔχουμε ἓνα προσχέδιο γραφῆς (εἰκ. 154).

γ) Τμῆμα ἀπὸ τὴν πλευρὰ ἀμφίκλιτης τράπεζας προσφορῶν ἢ βάσης ἀπὸ γκριζόμαυρο μάρμαρο. Στὸ ἴδιο ἀντικείμενο συνανῆκει τρίτο κομμάτι ἀπὸ ἄλλη πλευρὰ. Στὴν πάνω ἀνάγλυφη ταινία σώζονται δύο ἀσφαλῆ σημεῖα Γραμμικῆς γραφῆς A, ὕψ. 8 εκ., μήκ. 18.6 εκ. (εἰκ. 155).

Ἡ συγκόλληση αὐτοῦ τοῦ λίθινου ἐνεπίγραφου ἀφιερώματος δείχνει γιὰ δευτέρη φορά ὅτι στὸ ἱερὸ κορυφῆς τοῦ Γιούχτα (ΠΑΕ 1974, Τὸ Ἴερὸν κορυφῆς Γιούχτα, 236) δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἄποψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία κατὰ τὴν τέλεση τῆς λατρείας θρυμματίζονται οἱ λίθινες τράπεζες προσφορῶν, ὅπως τὰ πῆλινα ἀφιερώματα (C. Davaras, *New Linear A Fragments from Petsotas, Kadmos XX, 1981, 3*).

Μέχρι σήμερα ἔχουμε συνολικὰ δώδεκα ἐνεπίγραφα ἀφιερώματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ — κυρίως τράπεζες προσφορῶν —, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸ 39 % τῶν δημοσιευμένων κειμένων Γραμμικῆς γραφῆς A ποὺ ἔχουμε ἀπὸ τὸν μινωικὸ χῶρο. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἔχει ἀναμφίβολα ἄμεση σχέση μὲ τὴ θέση καὶ τὴν ἐξάρτηση τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ σοβαρὰ διοικητικὰ κέντρα.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ ἀνδῆρου III προέρχονται ἐπίσης 36 νέα λίθινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὁποῖα 12 εἶναι τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ διάφορους λίθους, 4 θυρεόσχημα ἀφιερώματα, λίθινο πῶμα ἀγγείου, 2 τριπτῆρες ἀπὸ ἀμμουδόπετρα κ.ἄ. Ἀπὸ τὰ πῆλινα ἀναφέρονται τμῆμα πῆλινου τελετουργικοῦ σκεύους ἢ ὁμοιώματος μὲ ἐντυπη, συνεχῆ κόσμηση ταυροκεφαλῶν, 4 πῆλινα εἰδῶλια ἀνδρικών μορφῶν, χάλκινα ταινιωτὰ ἐλάσματα, ψῆφος ἀπὸ ἴασπη κ.ἄ. Ἐνδιαφέρον συγκεντρώνουν δύο πῆλινοι κιονίσκοι τετράγωνης διατομῆς, μέγ. ὕψ. 7.9 εκ. οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποκολληθεῖ ἀπὸ ὁμοίωμα οἰκίσκου ἢ ἄλλου ἀρχιτεκτονήματος (πρβ. πῆλινο ὁμοίωμα οἰκίσκου Ἀρχανῶν). Τὰ παραπάνω ἀφιερώματα προέρχουν

ται από στρώματα που έδωσαν κεραμική τῆς MM III - ΥΜ I περιόδου.

Στή συνέχεια τρίτη, σύντομη στρωματογραφική έρευνα έγινε στο τμήμα του διατηρημένου δαπέδου του δωματίου II. Διερευνήθηκαν θέματα κατασκευής και χρονολόγησης του δωματίου που ισχύουν και για τὸ δωμάτιο I, όπως έδειξε ἡ παλαιότερη έρευνα. Μικρὸ τμήμα παλαιοανακτορικοῦ τοίχου που εἶχε ἐπικαλυφθεῖ και διακρινόταν ἐν μέρει σὲ τομή, φάνηκε ὅτι χτίσθηκε μάλλον στή MM II περίοδο. Τὰ δύο διαφορετικὰ στρώματα που ἐξακριβώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο τῶν νεοανακτορικῶν χρόνων έδωσαν κεραμική τῆς MM II κυρίως MM IIβ περιόδου και λιγότερα ὄστρακα τῆς MM Iβ. Μὲ τὴν πρώτη ομάδα συνδέεται λίθινο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο ἀπὸ ὀφείτη, καλῆς ἐπεξεργασίας ὕψ. 2.8 ἐκ. × διαμ. 9.5 ἐκ. (εἰκ. 156). Ἀναφέρεται ἐπίσης τὸ κάτω μέρος παλαιοανακτορικοῦ πήλινου ὁμοιώματος μικροῦ οἰκίσκου.

Τέλος στή διάρκεια σύντομων ἐργασιῶν καθαρισμοῦ και στερεώσεων βρέθηκαν ἐπίσης 6 λίθινες τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, ὀφείτη κ.ἄ. Ἐνα ἐνδιαφέρον, ἀκέραιο χάλκινο εἰδῶλιο ἀνδρικήs μορφῆs βρέθηκε στή διάρκεια τοποθετήσεως νέας γειώσεως τοῦ γειτονικοῦ ὑποσταθμοῦ τοῦ ΟΤΕ, ὁ ὁποῖος δυστυχῶs βρίσκεται μέσα στὰ ὅρια τοῦ τεμένους.

ΜΟΥΣΕΙΑ

Ἐξ ὅλων τῶν περιφήμων χώρων τῆς ἀρχαιότητος αἱ Μυκῆναι μόναι μέχρι σήμερον ἐστεροῦντο Μουσείου. Ὁ ἀείμνηστος Ἰωάννης Παπαδημητρίου καὶ ἐγὼ ἠρχίσασμεν νὰ σχεδιάζωμεν καὶ νὰ ἐλπίζωμεν ἤδη τὸ 1953, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ταφικοῦ Κύκλου Β, τὴν ἴδρυσιν Μουσείου ἀνταξίου τῆς κυκλωπείας πόλεως καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς. Παρ' ὅλας τὰς ὑποσχέσεις τῶν ἀρμοδίων τὸ ὄραμα τοῦ Μουσείου παρέμεινε μέχρι τοῦ 1983 εἰς τὴν ζώνην τῶν νεφελῶν. Ἡ ὑλοποίησις του κατέστη δυνατὴ διὰ τοῦ θερμοουργοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Κωνσταντίνου Καραμανλῆ πρὸς τὸν ὅποιον ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν Ἑλλήνων ἐπιστημόνων θὰ παραμείνῃ ἑσαεὶ. Σήμερον οἱ «λαῖνοί του τοῖχοι» ὑψοῦνται εἰς τὴν ΒΑ πλαγιὰν τῆς περιφήμου ἀκροπόλεως καὶ ἡ κατασκευὴ του ἐλπίζεται ὅτι θὰ συντελεσθῇ τὸ 1986. Ὁφείλω νὰ ἀναφέρω ἐδῶ τὴν συμβολὴν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ΥΠΠΕ καὶ τῆς Ὑπουργοῦ κ. Μελίνας Μερκούρη, πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ διὰ τοῦτο ἡμεῖς οἱ Μυκηναῖοι ὀφείλομεν χάριτας.

Ὁ χώρος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἰδρύεται τὸ Μουσεῖον εἶναι τόσον ἐπικλινῆς ὥστε δὲν διασώζονται εἰς τὴν ἐπιφανείαν του ἀρχαῖα κτίσματα, τὰ ὁποῖα ἐὰν ὑπῆρχαν θὰ παρεσύρθησαν πρὸς τὴν Κοκορέτσαν εἰς τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Κατὰ τὴν ΝΑ γραμμὴν τοῦ κτιρίου καὶ ἔξω τῆς περιοχῆς διεσώθη καὶ ἀνεσκάφη τάφος μὲ ἀσύλητον μοναδικὸν νεκρόν. Τὰ κτερίσματά του ἀποτελοῦν 21 χαλκοῖ πελέκεις θεθειμένοι εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς κατὰ μοναδικὸν τρόπον. Ὡς ἐπιτύμβιον δὲ εἶχε τεθῆ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας χαλκοῦς τριποδικὸς λέβης καλῶς διατηρούμενος. Εἰς μικρὰν δὲ τοῦ λέβητος ἀπόστασιν εὐρέθη σκάμμα-βόθρος εἰς τὸν ὅποιον εἶχαν ἀποτεθῆ διάφορα ἀγγεῖα. Ὁ τάφος αὐτὸς καὶ τὸ περιεχόμενόν του ἀποτελεῖ καλὸν οἰωνὸν διὰ τὴν σταδιοδρομίαν τοῦ Μουσείου τῶν Μυκηνηῶν.

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἡ δραστηριότητα ὅμως τῆς Ἑταιρείας δὲν περιορίσθη εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἀλλ' ἐπεξετάθη εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν γνωστῶν περιοδικῶν, εἰς διδακτορικὰς διατριβάς τῶν ἀρχαιολόγων μας, εἰς δημοσιεύματα καὶ μονογραφίας, αἱ ὅποια προσετέθησαν εἰς τὴν πλουσίαν καὶ ἐπιστημονικῶς σημαντικωτάτην διὰ τὴν Ἐπιστήμην συμβολὴν τῆς Ἑταιρείας.

Οὕτω διὰ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ Γεν. Γραμματέως ἐξετυπώθησαν:

Περιοδικὰ δημοσιεύματα

- α) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τὸ τεῦχος τοῦ Ἔργου 1983.
- β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τὸ Β' τεῦχος τῶν ΠΑΕ 1981.
- γ) Ἦρχισε καὶ ἐπροχώρησεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ τόμου τῶν ΠΑΕ 1982.
- δ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερὶς 1982.
- ε) Ἦρχισε καὶ ἐπροχώρησεν ἡ στοιχειοθεσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1983.

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας»

- α) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τὸ Β' τεῦχος τοῦ ὑπ' ἀρ. 99 βιβλίου τοῦ κ. Κ. Συριοπούλου, *Οἱ μεταβατικοὶ χρόνοι ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, 1200 - 700 π.Χ.*

β) Ἐπερατώθη ἡ στοιχειοθεσία καὶ ἤρχισεν ἡ ἐκτύπωσις τῆς ὑπ' ἀριθ. 101 ἐναισίμου διατριβῆς τῆς ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα τῆς μηλιακῆς ἀγγειογραφίας*.

γ) Ἐπροχώρησε καὶ ἐπερατώθη ἡ στοιχειοθεσία τοῦ ὑπ' ἀρ. 102 βιβλίου τῆς ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Ἀγγ. Λεμπέση, *Τὸ Ἱερό τοῦ Ἐρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Κάτω Σύμη Βιάννου Ι. Χάλκινα κορητικὰ τορεύματα (1)*.

Ἐπίσης συνεχίσθη ἡ στοιχειοθεσία καὶ ἐκτύπωσις τῆ ἐποπτεία τοῦ Ἀντιπροέδρου τῆς Ἐταιρείας κ. Ἰ. Τραυλοῦ, τοῦ *Λεξικοῦ τῶν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων* τοῦ ἀειμνήστου Ἀ. Ὀρλάνδου ὡς καὶ ἡ *Βιβλιογραφία τῶν Μονῶν τῆς Ἑλλάδος* τοῦ Ἀ. Ὀρλάνδου διὰ τῆς δρος κ. Μ. Θεοχάρη.

Διὰ τὰ ἀνωτέρω ἡ Ἐταιρεία ἐδαπάνησε τὸ ποσὸν τῶν 5.823.512 δραχμῶν.

Παραλλήλως ἡ Ἐταιρεία συνέδραμεν ἐνεργῶς εἰς τὴν παρασκευαζομένην μὲ διεθνῆ συνεργασίαν ἔκδοσιν τοῦ *Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ* τῆς Κλασσικῆς Μυθολογίας ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς κυρίας Σέμνης Καρούζου.

Ἐξ ἄλλου ἡ Βιβλιοθήκη ἐφιλοξένησε, κατὰ τὸ 1984, 6.000 ἀναγνώστας, νέους κυρίως, εἰς τοὺς ὁποίους προσέφερε πραγματικὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν ἐπιστήμην των. Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην ἐπίσης εἰσήχθησαν 614 τόμοι βιβλίων ἐκ τῶν ὁποίων 350 ἐξ ἀγορᾶς, 145 ἐκ δωρεᾶς καὶ 119 ἐξ ἀνταλλαγῆς.

Τέλος, ἡ Ἐταιρεία ἐφιλοξένησεν εἰς τὸν ξενῶνα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ξένους ἐπιστήμονας, οἱ ὅποιοι θυμοῦνται μὲ συγκίνησιν τὴν θερμὴν ἐλληνικὴν φιλοξενίαν.

Προτοῦ τελειώσω αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὴν χαρὰν
νὰ εὐχαριστήσω θερμῶς τοὺς συναδέλφους ποὺ ἀνέλαβαν τόσον
ἐπιτυχῶς τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀνασκαφῶν μας καὶ τοὺς συνεργά-
τας των, καθὼς καὶ τὸ διοικητικὸν καὶ ἄλλο προσωπικὸν τῆς Ἐ-
ταιρείας, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἐργασίας καὶ προσπάθειας του συν-
έβαλε κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου της.

Αὐτὸ ὑπῆρξε, Κυρίαὶ καὶ Κύριοι, τὸ Ἔργον τῆς Ἐταιρείας, τὸ
ὁποῖον προσέθεσεν ἕνα ἀκόμη ἔτος ἐπιστημονικοῦ μόχθου καὶ πί-
στεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν κληρονομίαν, εἰς τὴν ὑπερ-
αιωνόβιον μακρὰν καὶ ἔνδοξον ἱστορίαν της.

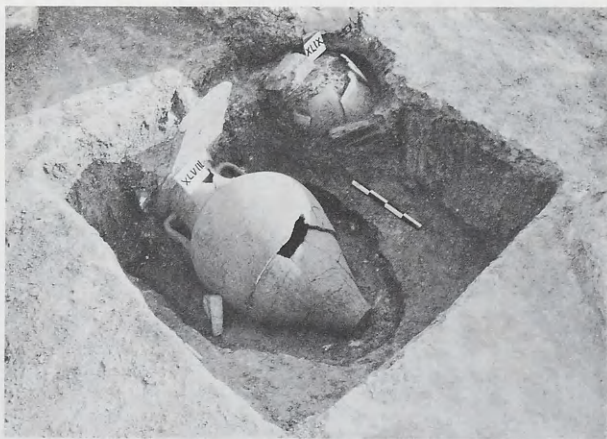
1. 'Αβδηρα. Ἡ κεντρικὴ αὐλὴ, τὸ περίστωο καὶ τὰ δωμάτια τῆς ἀνατ. πλευρᾶς.

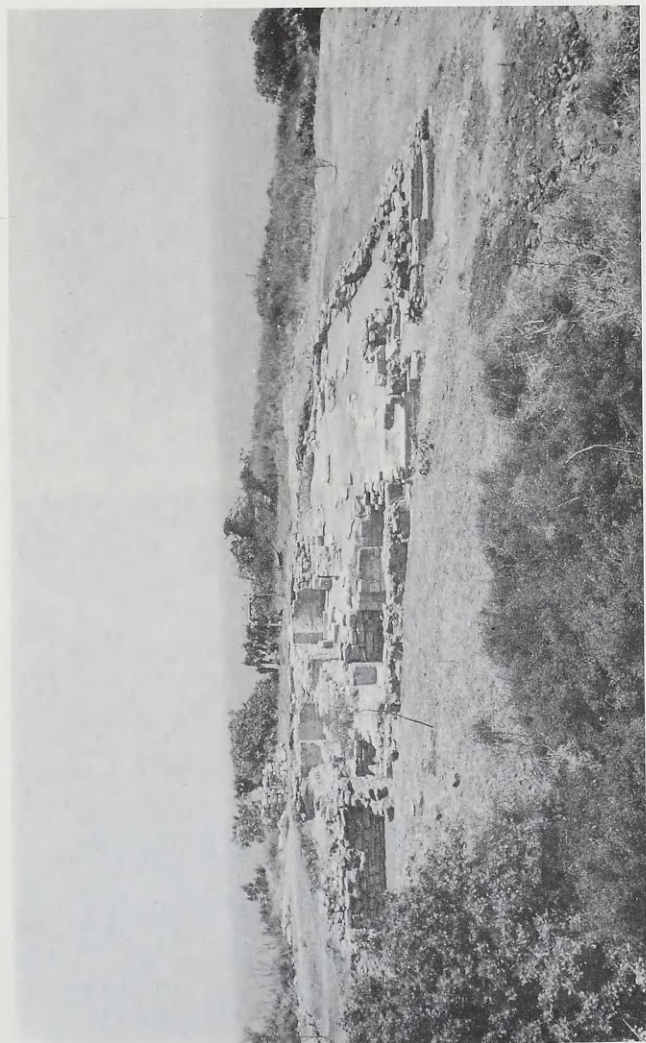
2. 'Αβδηρα. Πηγᾶδι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης.

3. Ἄβδηρα. Τὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο στὸν τομέα Κ.

4. Ἄβδηρα. Ἐγχυτρισμοὶ στὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο.

5. Πολύσπολον. Βασιλείκη.

6. Πολύστυλον. Τὸ βαπτιστήριο.

7. Μεσημβρία. Ἀεροφωτογραφία τοῦ περιτειχισμένου οἰκισμοῦ.

8. Μεσημβρία. Ειδώλιο Κυβέλης.

9. Μεσημβρία. Ειδώλιο
Ἡρακλῆ.

10. Μεσημβρία. Ειδώλιο
ἔρωτος.

11. Μεσημβρία. Πήλινη κεφαλή
ἀνδρικής μορφῆς.

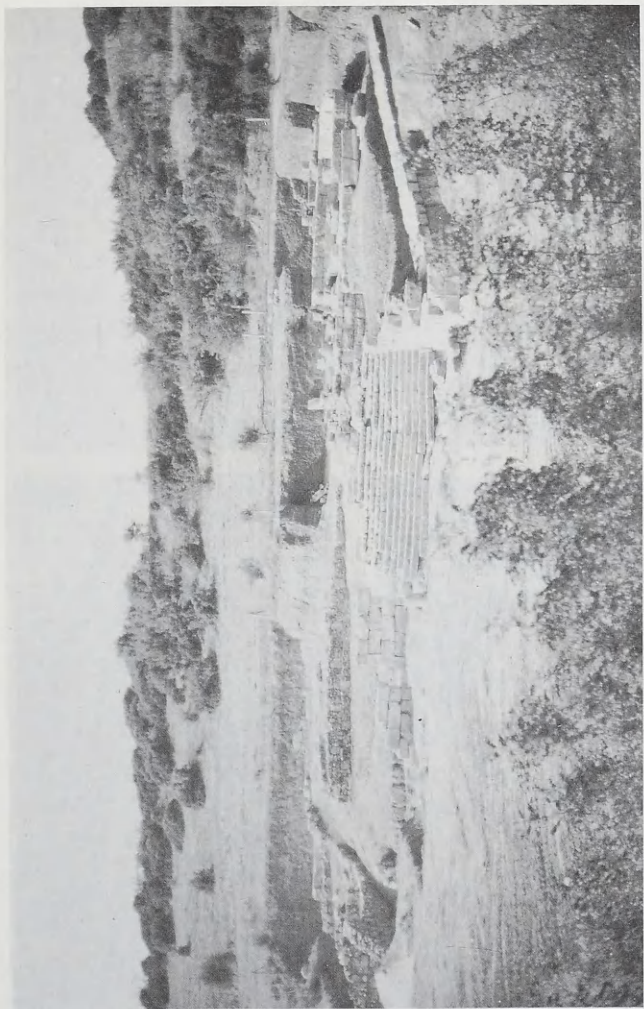
12. Μεσημβρία. Είδώλιο
γυναικείας μορφής.

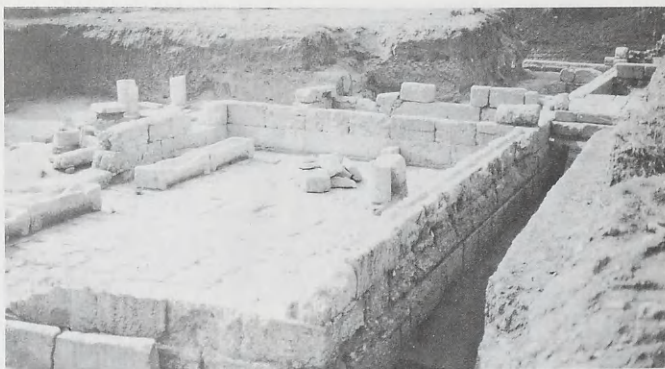
13. Μεσημβρία. Μικρό μαρμάρινο
κεφάλι Δήμητρος (;).

14. Μαρόνεια. Τò θέατρο.

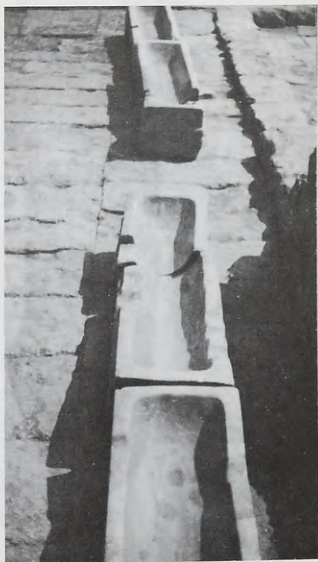
15. Ἀμφίπολη. Γενική ἄποψη τοῦ Γυμνασίου.

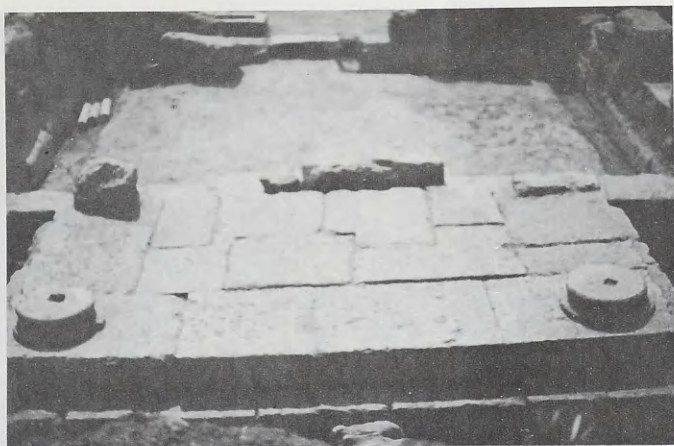
16. Ἀμφίπολη. ΒΑ γωνία τοῦ Γυμνασίου. Αἶθουσα λουτροῦ.

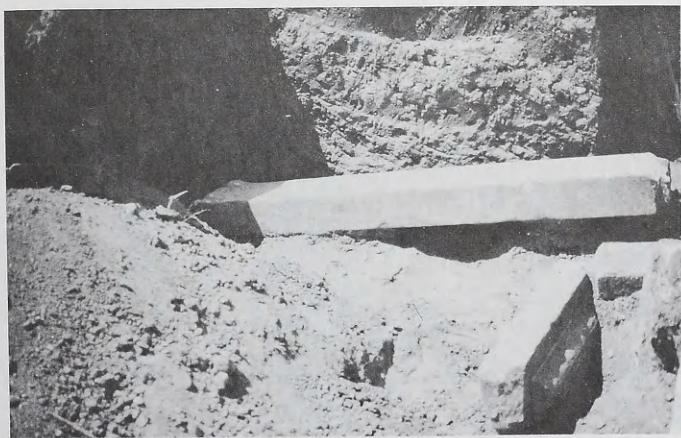
17. Ἀμφίπολη. Αἶθουσα λουτροῦ.
Βάθρα λουτήρων, ἀγωγὸς τροφοδό-
τησης νεροῦ.

18. Ἀμφίπολη. Μαρμάρينو
λουτήρες.

19. Ἀμφίπολη. Ἴωνικὸ πρότυλο βόρειας πλευρᾶς Γυμνασίου.

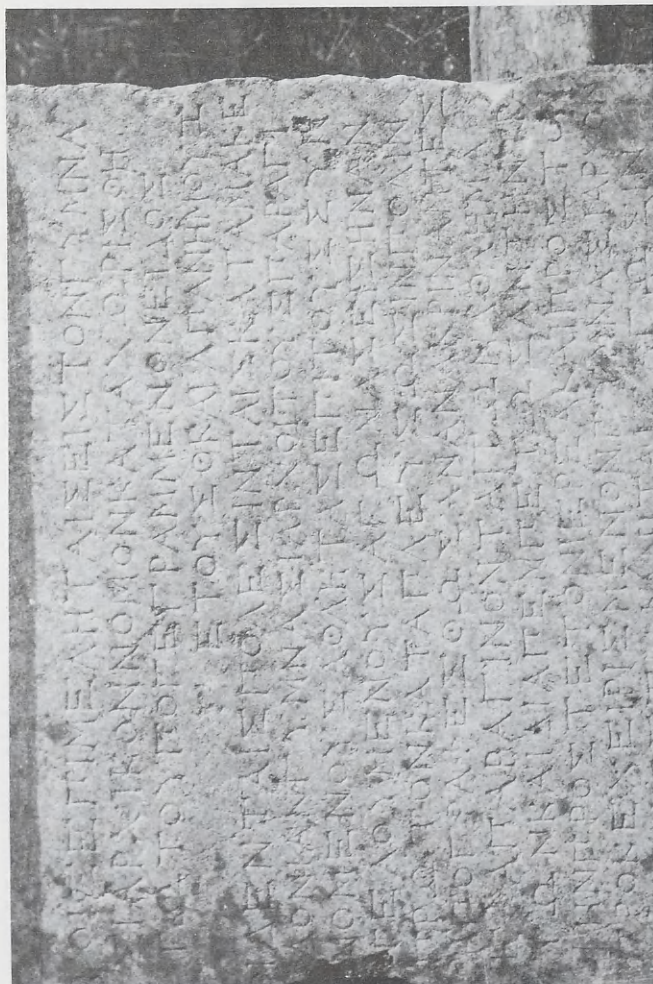
20. Ἀμφίπολη. Ὁ ἐφηβαρχικὸς νόμος στὴ θέση ποῦ βρέθηκε.

21. Ἀμφίπολη. Τὸ κείμενο τοῦ ἔφηβαρχικοῦ νόμου.

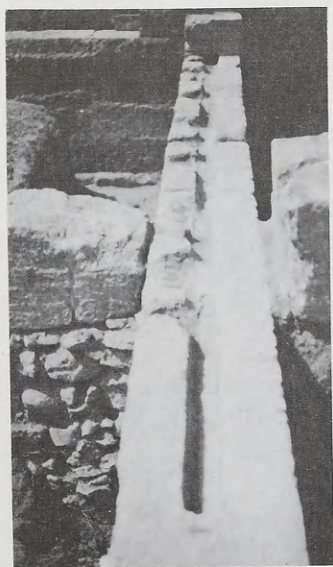
22. Ἀμφίπολη. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ νόμου μετ' ἀνάγλυφον διακόσμησης.

23. Αμφίπολη. Διάταγμα Φιλίππου Ε΄.

24. Ἀμφίπολη. Σκελετὸς νεκροῦ μετὰ λεκάνη στὸ κρᾶνιο.

25. Ἀμφίπολη. Ἡ ΒΔ αἶθουσα λουτροῦ, ἀγωγὸς τροφοδοσίας νεροῦ.

26. Ἀμφίπολη. Λευκὴ ἄττικη λήκυθος.

27. Ἀμφίπολη. Πήλινες προτομές γυναικῶν 5ου π.Χ. αἰ.

28. Ἀμφίπολη. Πήλινες προτομές γυναικῶν.

29. Ἀμφίπολη. Ἐρυθρόμορφα ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια καὶ μελαμβαφές.

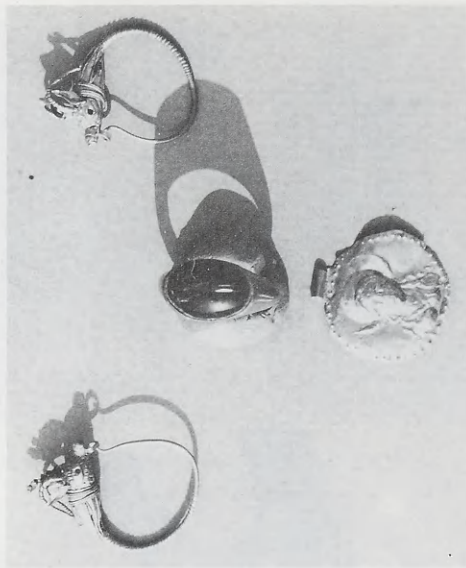
30. Ἀμφίπολη. Ἀρυβαλλοειδῆ ληκύθια.

31. Ἀμφίπολη. Μελαμβαφεῖς κάνθαροι.

32. Ἀμφίπολη. Ἀττικός ἐρυθρόμορφος κρατήρας.

33. Ἀμφίπολη. Χρυσά κοσμήματα.

34α-β. Τορόνη. Ἀττικά ἐρυθρόμορφα ὄστρακα.

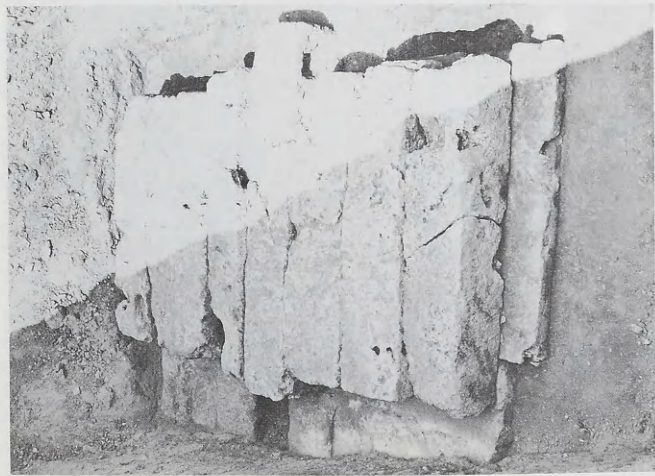
35. Βεργίνα. Θραύσμα από άνθεμοτό
ἀκροκέραμο.

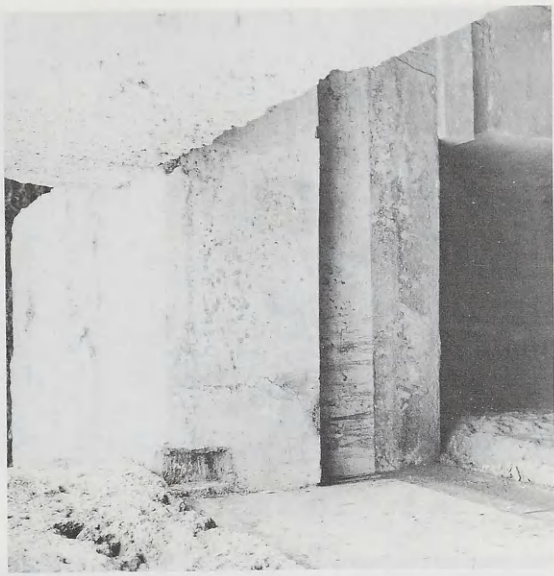
36. Βεργίνα. Πήλινο ειδώλιο
ταύρου.

37. Βεργίνα. Τύμβος Παλατιτσιών.

38. Βεργίνα. Κιβωτιόσχημος τάφος.

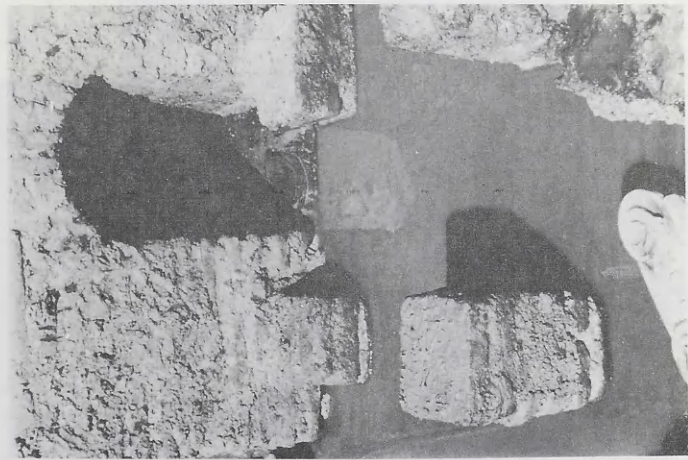
39. Βεργίνα. Τάφος. Ἐσωτερικό. Ἡ ἔνωση τῶν καλυπτηρίων, τὸ ἐπιστύλιο καὶ τμήμα τοῦ πεσοῦ.

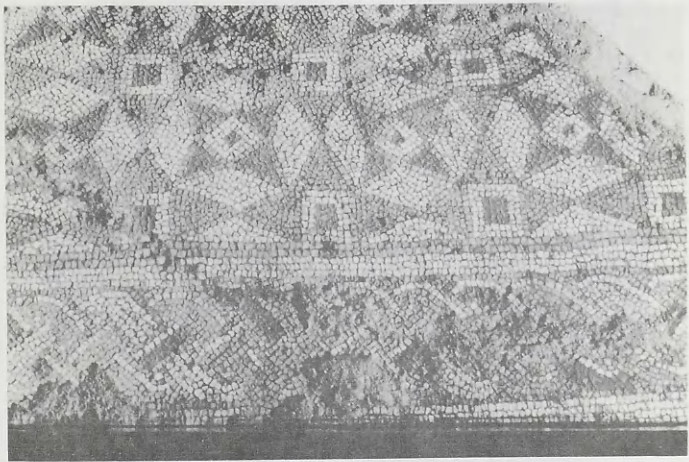
40. Δίον. Μαρμάρινο γυναικείο κεφάλι.

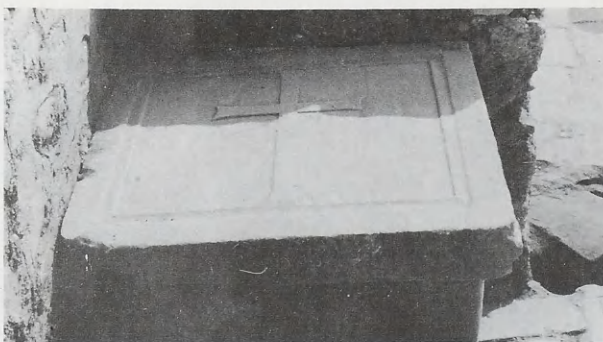
41. Δίον. Εικονιστικό κεφάλι.

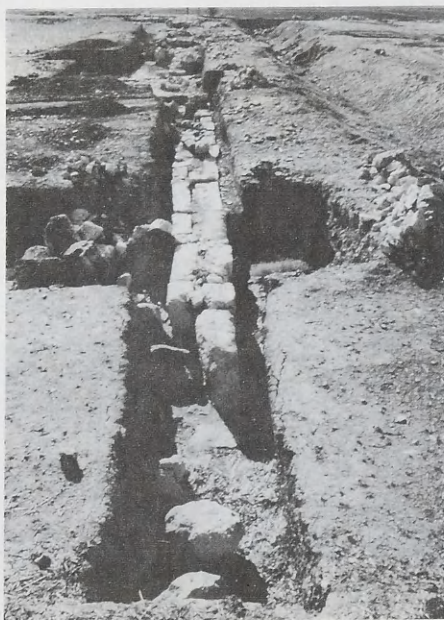
42. Διον. Ανατ. Θέρμες. Πεσσίσκοι ύποκαύστου.

43. Διον. Τμήμα δαπέδου τῆς κοιμητηριακῆς βασιλικῆς.

44. Δίον. Πλάκα θωρακίου.

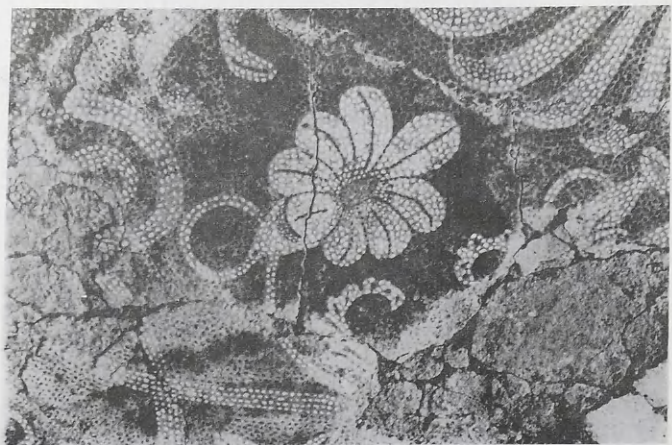
45. Πέλλα. Άνασκαφική τομή.

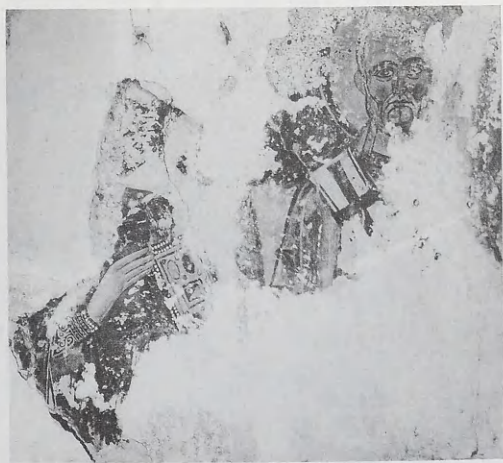
46. Πέλλα. Τὸ τεῖχος.

47. Πέλλα. Ψηφιδωτὸ δάπεδο.

48-49. Πέλλα. Λεπτομέρειες ψηφιδωτού δαπέδου.

50-51. Κορακιάνα Κερκύρας. Λείψανα μορφών μετωπικῶν
ἱεραρχῶν.

52. Κορακιάνα Κερκύρας. Ἐκ τῆς παράστασι τῶν
Τριῶν Ἱεραρχῶν.

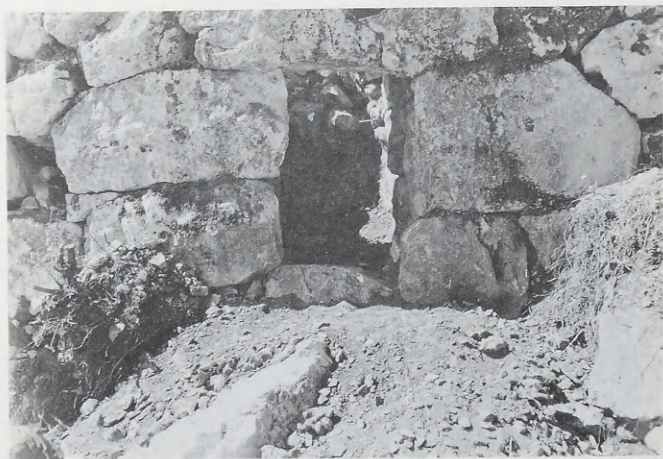
53. Κορακιάνα Κερκύρας. Ἐπίσκοπος.

54. Ίθάκη. Όχυρωματικό έργο στην κορυφή του λόφου
Άι-Γιώργη Άετού.

55. Ίθάκη. Τμήμα κυκλώπειου τείχους.

56-57. Ίθάκη. Ἡ πύλιδα τοῦ κυκλώπειου τείχους.

58. Έφωρα. ΝΑ τμήμα του περιβόλου του τύμβου Γ.

59. Έφωρα. Ο κιβωτιόσχημος τάφος β.

60. Έφύρα. Ταφή μητέρας και παιδιού.

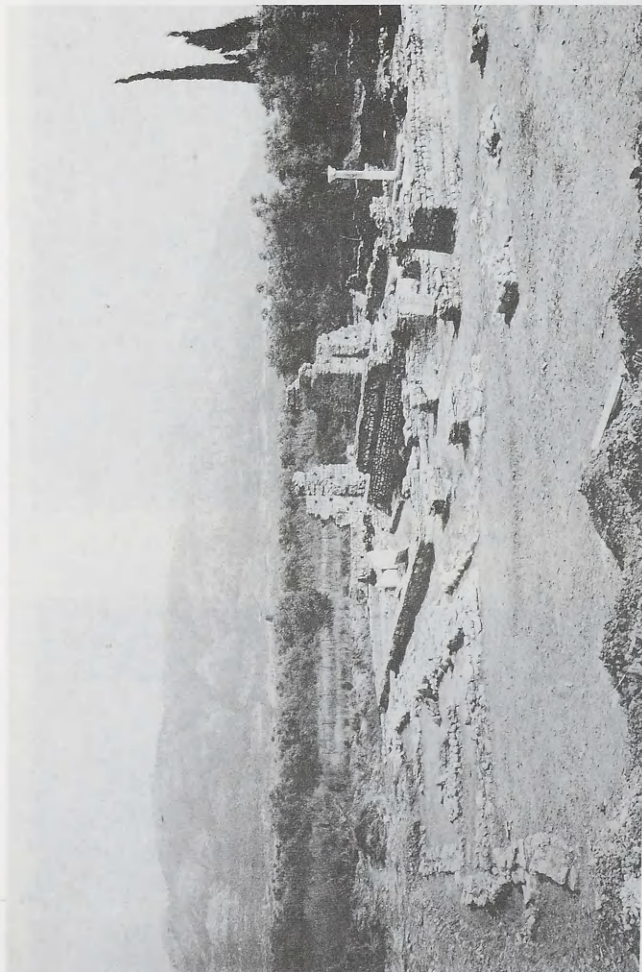
61. Θέρμον. Άποψη της άνασκαφής της δυτικής στοάς.

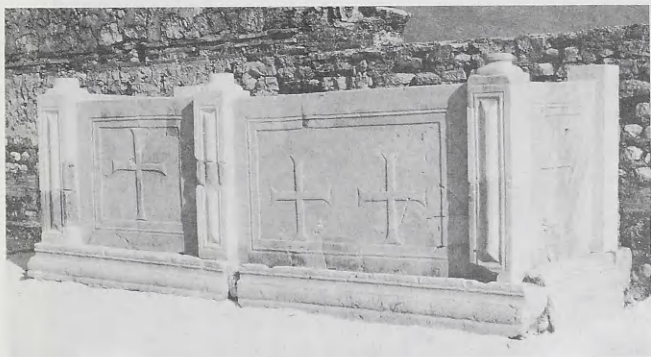
62. Θέρμον. Ἡ κρήνη με τὸ πλακόστρωτο.

63. Θέρμον. Τμήμα τοῦ στυλοβάτη τῆς δυτικῆς στοᾶς.

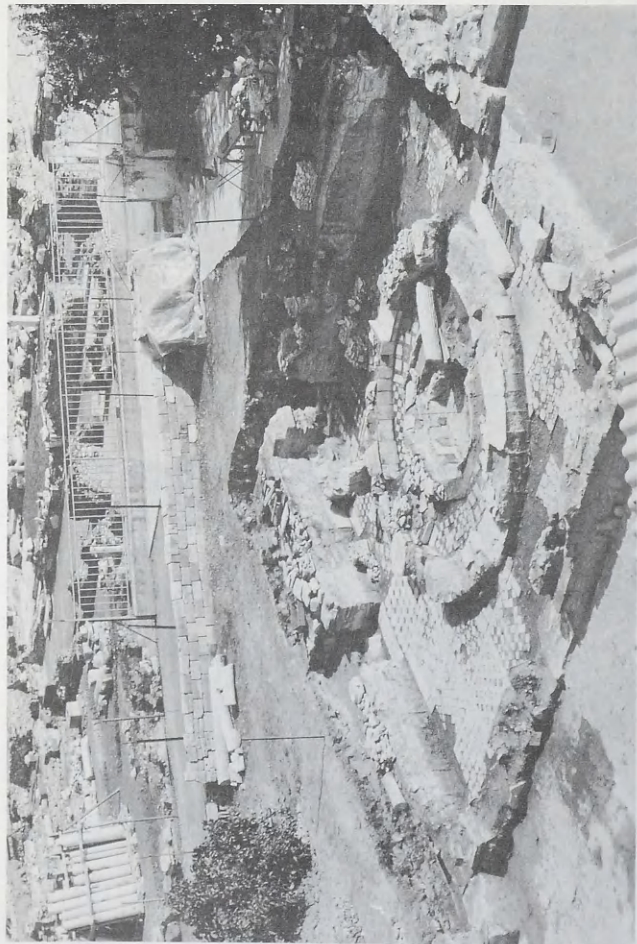
64. Μύτικας. Ἡ παλατιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς Ἁγ. Σοφίας.

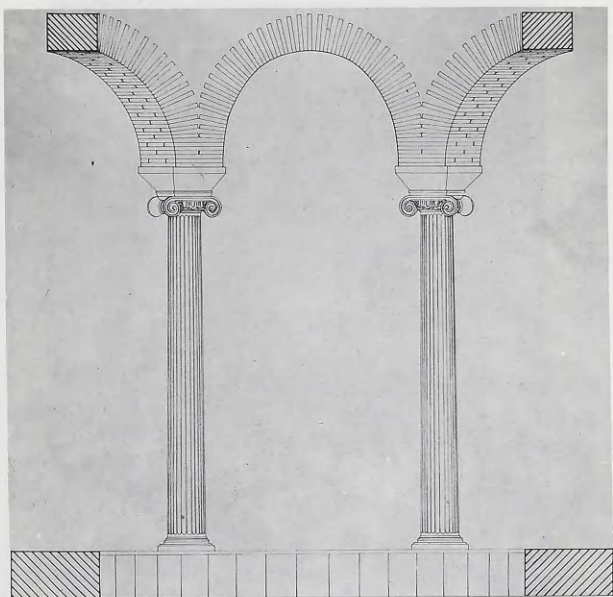
65. Μύτικας. Ὁ τάφος τοῦ βόρειου κλίτους.

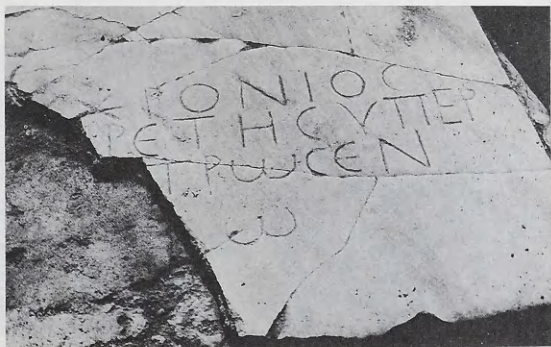
66. Φθιώτιδες Θῆβαι. Δάπεδο τοῦ βαπτιστηρίου.

67. Φωτίδες Θήβαι. Τὸ βαπτιστήριον.

68. Φθιώτιδες Θήβαι. Σχεδιαστική αναπαράσταση της τοξοστοιχίας του περιστυλίου.

69. Φθιώτιδες Θήβαι. Ἐπιγραφή στὸ κατώφλι τῆς δυτ. πυλίδας τοῦ κυκλικοῦ στυλοβάτη.

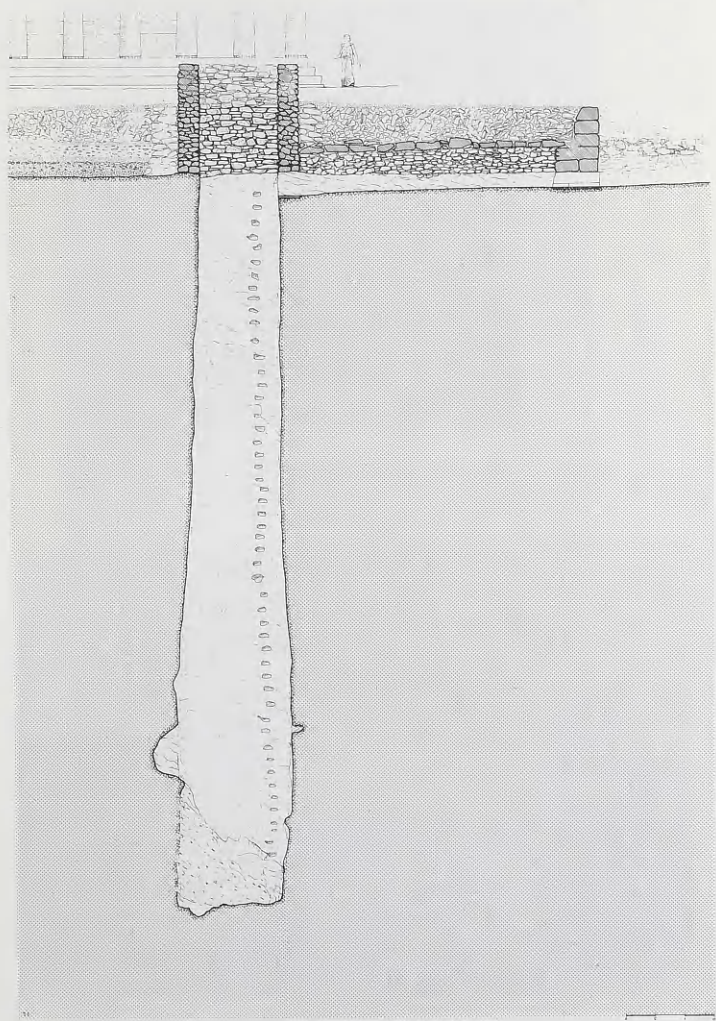
70. Γλᾶς. Αὐλάκι στὸ ΒΔ δωμάτιο.

71. Τανάγρα. Ἀλάβαστρο.

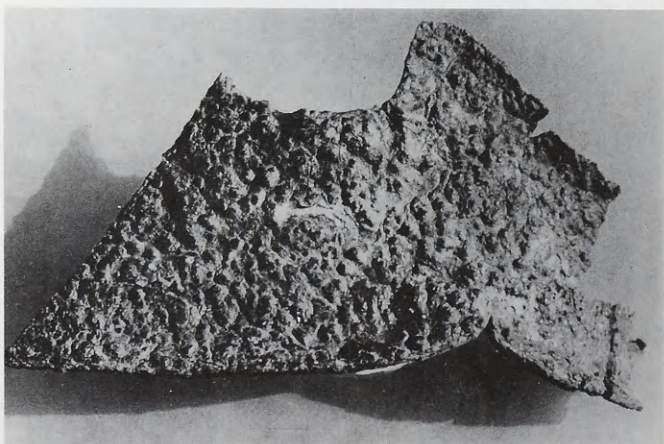
72. Τανάγρα. Θήλαστρο.

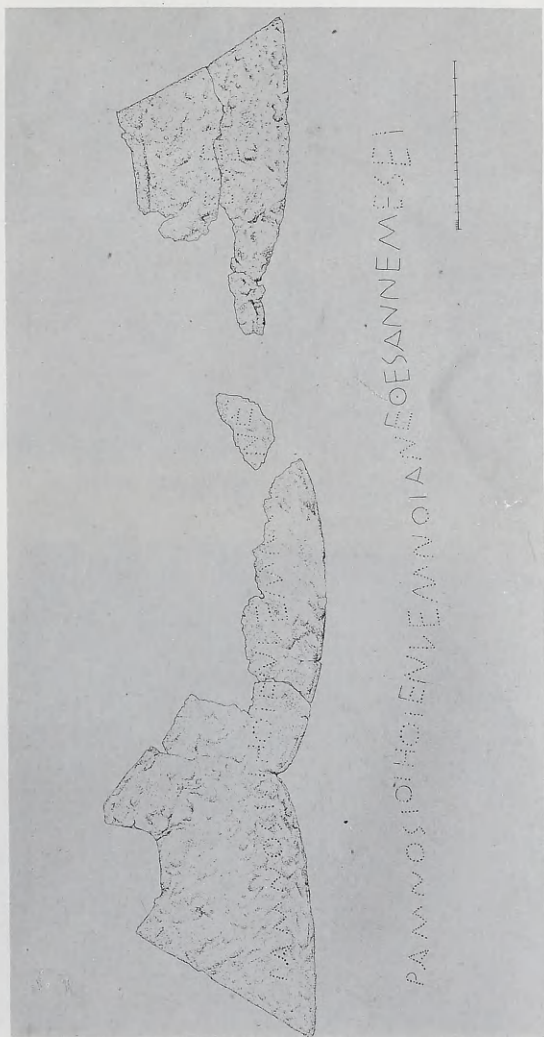
73. Ραμνούς. Ἡ δεξαμενὴ τῆς κρήνης τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως.

74. Ραμνοῦς. Οἰκτικὸς ἀμφορέας.

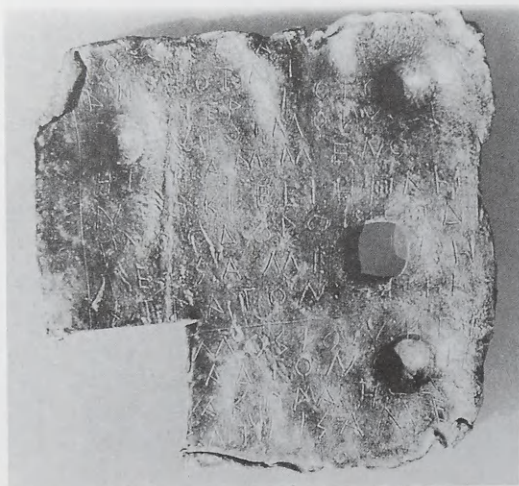
75. Ραμνοῦς. Χάλκινο κράνος.

76. Ραμνοῦς. Ἡ στικτὴ ἐπιγραφή τοῦ χαλκίνου κράνου.

77. Ραμνοῦς. Χάλκινος ἀναθηματικὸς τροχός.

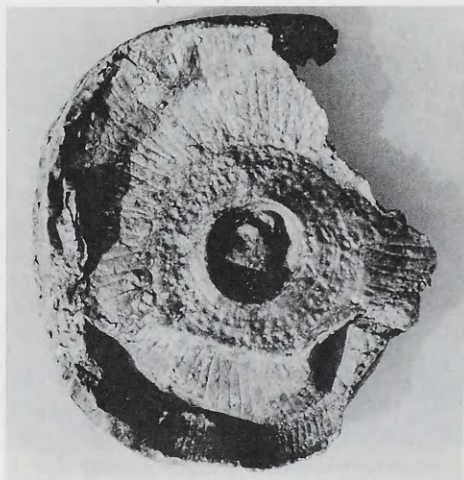
78. Ραμνοῦς. Μολύβδινη πλάκα.

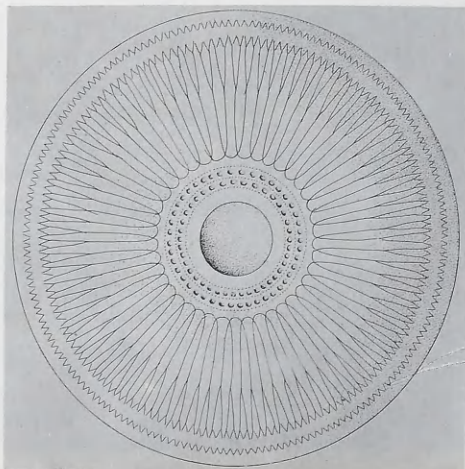
79. Ραμνοῦς. Θραύσματα ἀγγείων.

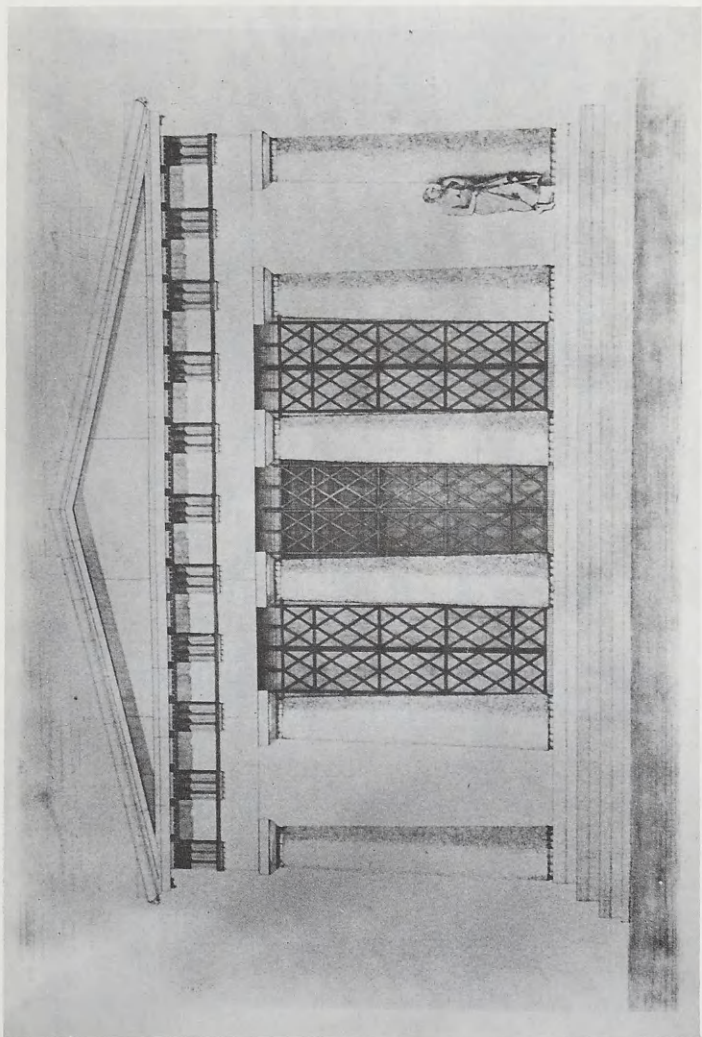
80. Ραμνοῦς. Κέραμος με ἐπιγραφὴ.

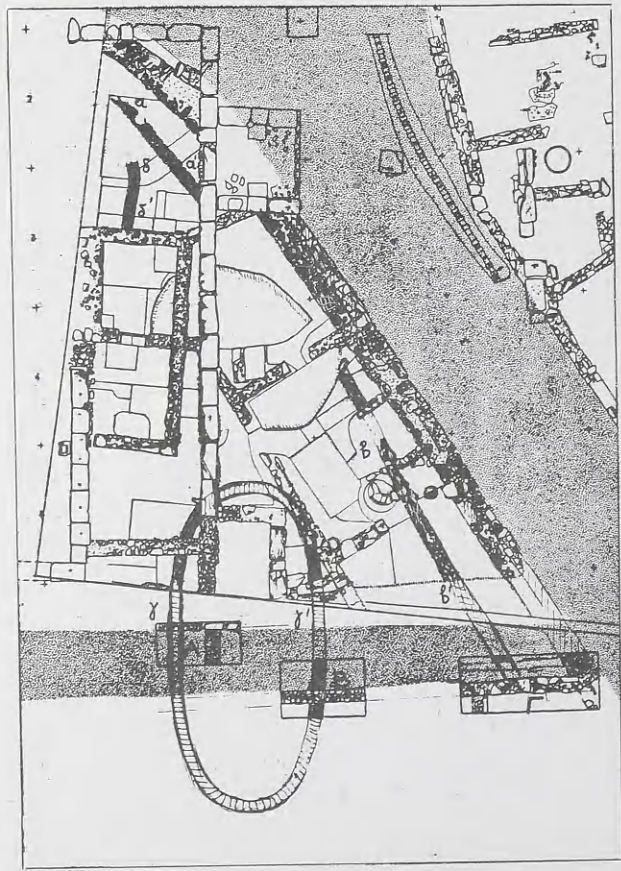
81. Ραμνούς. Μεσόμφαλη φιάλη.

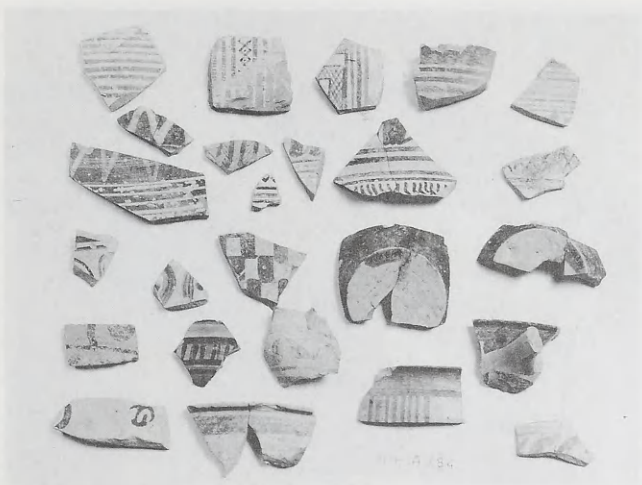
82. Ραμνούς. Σχέδιο της φιάλης της εικ. 81.

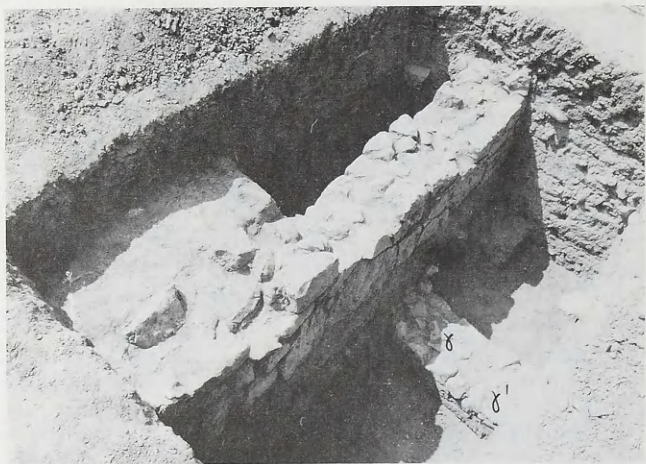
83. Ρομνούς, Ἀναπαράσταση τοῦ μεγάλου ναοῦ.

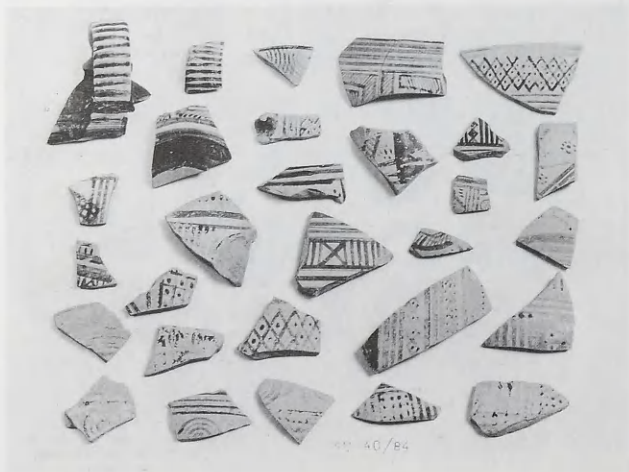
84. Έρετρια. Κάτωψη της ανασκαφής.

85-86. Ἐρέτρια. Κεραμική ἀπὸ τὰ ὁδοστρώματα καὶ τὶς διαταραγμένους ἐπιχώσεις
(τέλος 8ου - μέσα 4ου π.Χ. αἰ.).

87. Ἐρέτρια. Ἄνωτ. τοῖχος τοῦ ΥΓ κτίσματος γ-γ'.

88. Ἐρέτρια. Γεωμετρικὴ κεραμικὴ.

89. Επίδαυρος. Το προσωρινό στέγαστρο της δεξαμενής 'Αντωνίου από τὰ γότια.

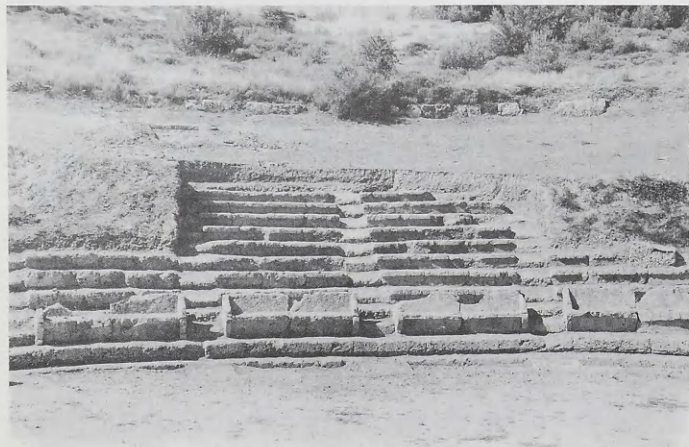
90. Μυκῆναι. Ἀποψη τῆς ἀνασκαφῆς ἀπὸ Ν.

91. Μυκῆναι. Δωμάτιο VII, ἑλληνιστικὴ δεξαμενὴ.

92. Μυκῆναι. Πίθος κατὰ χώραν.

93. Σικυών. Τὸ θέατρο.

94. Σικυών. Ἡ ναός.

95. Σικυών. Κάλυμμα σαρκοφάγου.

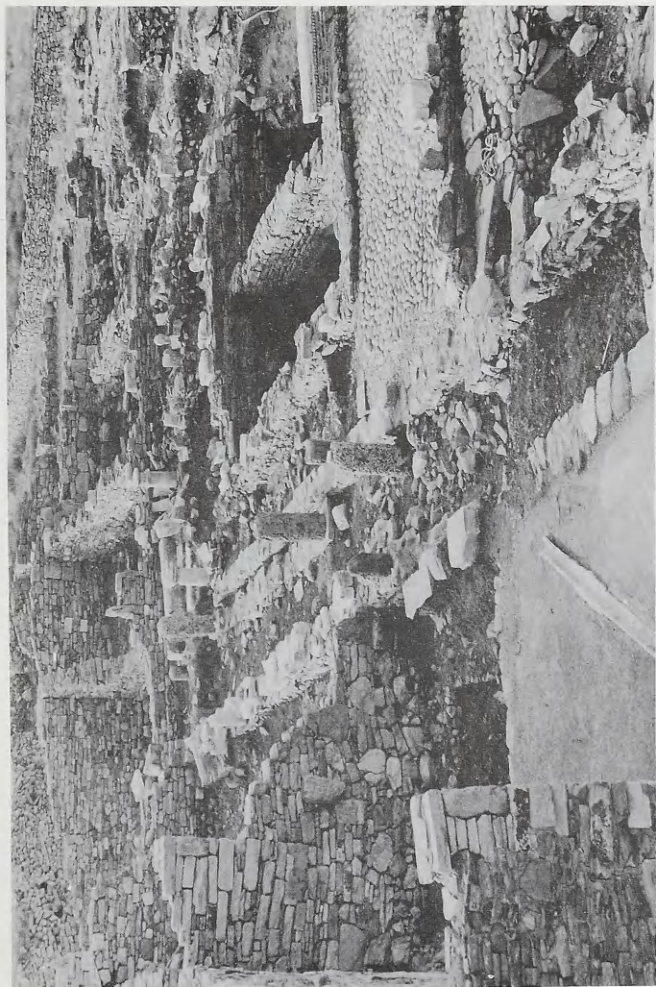
96. Τηγάνι Μάνης. Βάση κωδωνοστασίου.

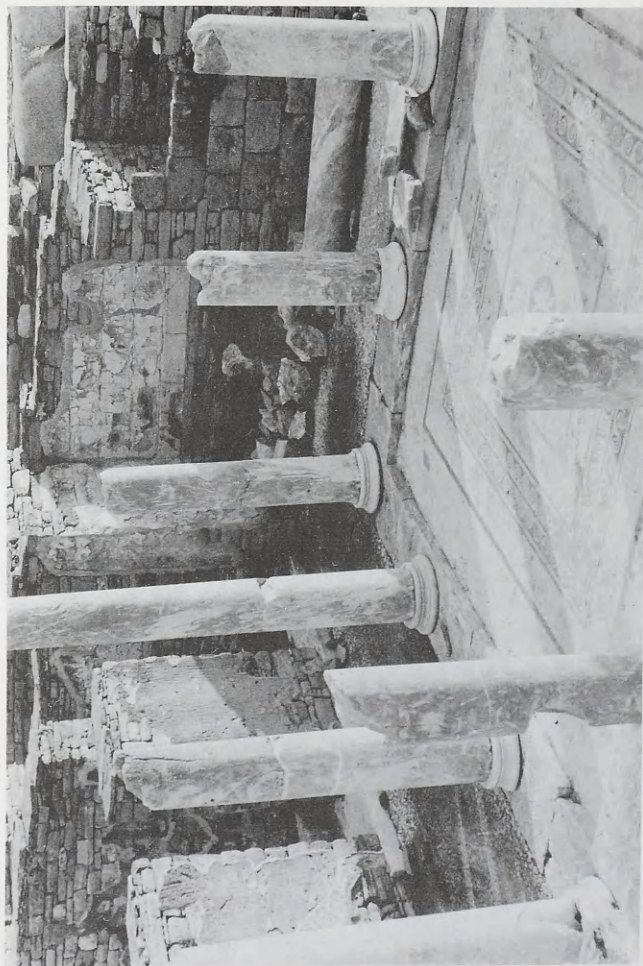
97. Τηγάνι Μάνης. Κομμάτι από μαρμάρινο άμβωνα μεσοβυζαντινής εποχής.

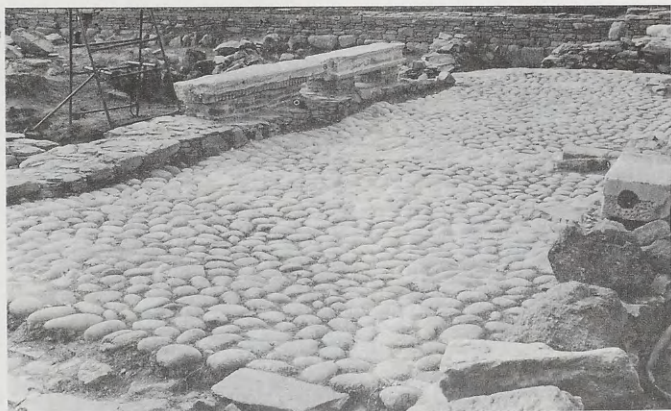
98. Δήλος. Ἡ Παλαίσιτρα τῆς Λίμνης.

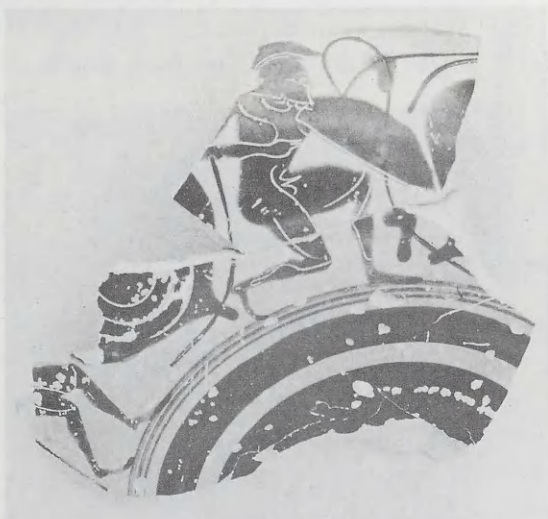
99. Δήλος. Ἡ Παλαίστρα τῆς Λίμνης.

100. Δελφοί. Ἡ οἰκία τῆς Λίμνης.

101. Δήλος. Ἀποκατάσταση δαπέδου στὴν Παλαίστρα τῆς Λίμνης.

102. Πάρος. Τμῆμα κύλικας ἀρχαϊκῶν χρόνων.

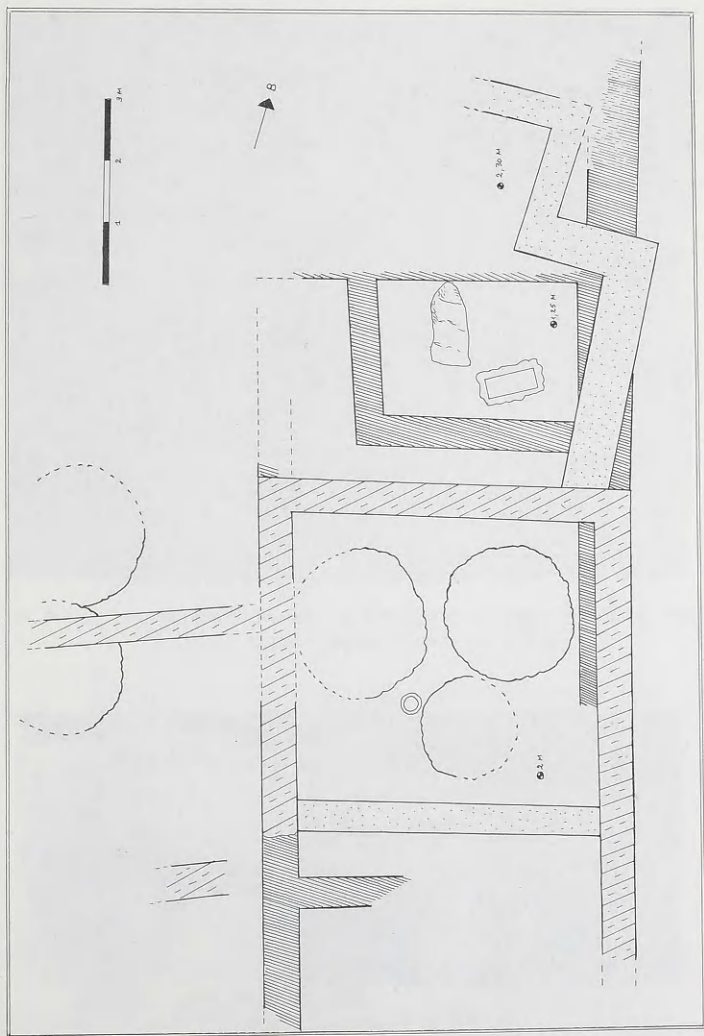
103. Πάρος. Θραύσμα προσώπου
ειδωλίου ή προσωπείου.

104. Πάρος. 'Ανάγλυφο πινάκιο.

105. Πάρος. Πήλινη βάση με ανάγλυφη παράσταση.

106. Νάξος. Κάτοψη της ανασκαφής στη Γρόττα.

107. Νάξος. Ἡ ἀνασκαφή στὴν πλατεία Μητροπόλεως.

108. Νάξος. Τὸ μυκηναϊκὸ τείχος ἀπὸ τὰ Α.

109. Νάξος. Ἄγγεϊα μέσα σὲ ὑποδοχὲς ἀπὸ πηλὸ στὸ μυκηναϊκὸ συγκρότημα τῆς πλατείας Μητροπόλεως.

110. Νάξος. Ἄγγεϊα ἀπὸ τὸν πρωτογεωμετρικὸ τάφο.

111. Νάξος. Γενική άποψη τών γεωμετρικών ταιφικών περιβόλων από τά νότια.

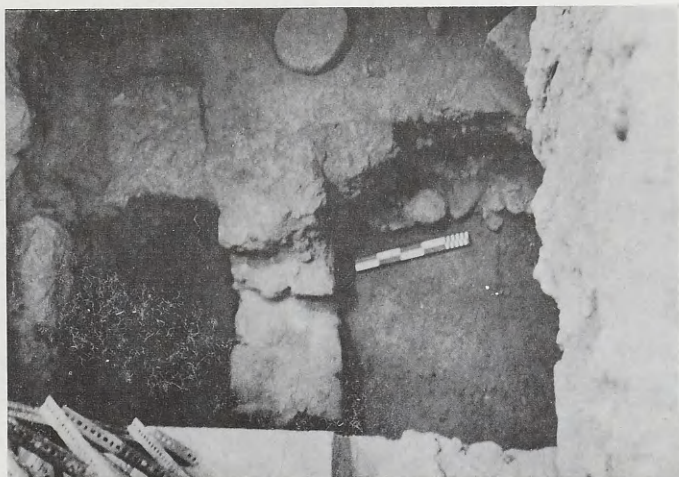
112. Νάξος. Ὁ πρωτογεωμετρικὸς τάφος καὶ τὸ σῆμα του μέσα στὸ ἀπότμημα τοῦ πρώτου ταφικοῦ περιβόλου.

113. Νάξος. Τεμάχια ροδιακοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ στρώμα τῶν πλίνθων πάνω ἀπὸ τοὺς ταφικοὺς περιβόλους.

114. Νάξος. Ἀγγεία πάνω στη χαμηλὴ κυκλικὴ κατασκευὴ καὶ δίπλα στὴν πλίνθη λεκάνη. Ἡ μικρὴ οἰκοδόμη περιεῖχε θειάφι.

115. Θήρα. Μεσοκυκλαδικά δάπεδα και τοίχοι.

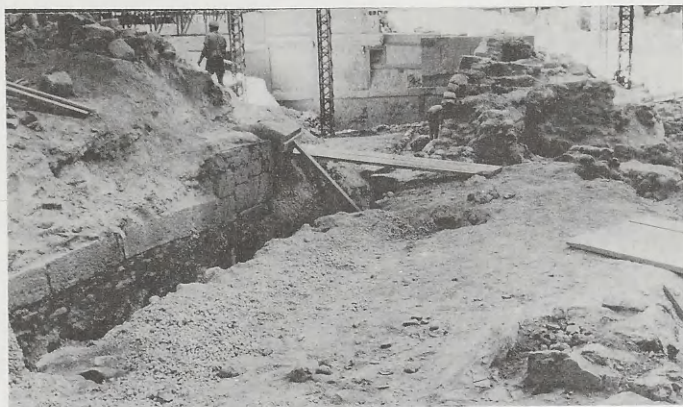
116. Θήρα. ΜΚ πρόχους χελιδονιών.

117. Θήρα. Ξεστή 3. Ανατολικό άνοιγμα πολυθύρου μεταξύ χώρων 3 και 4.

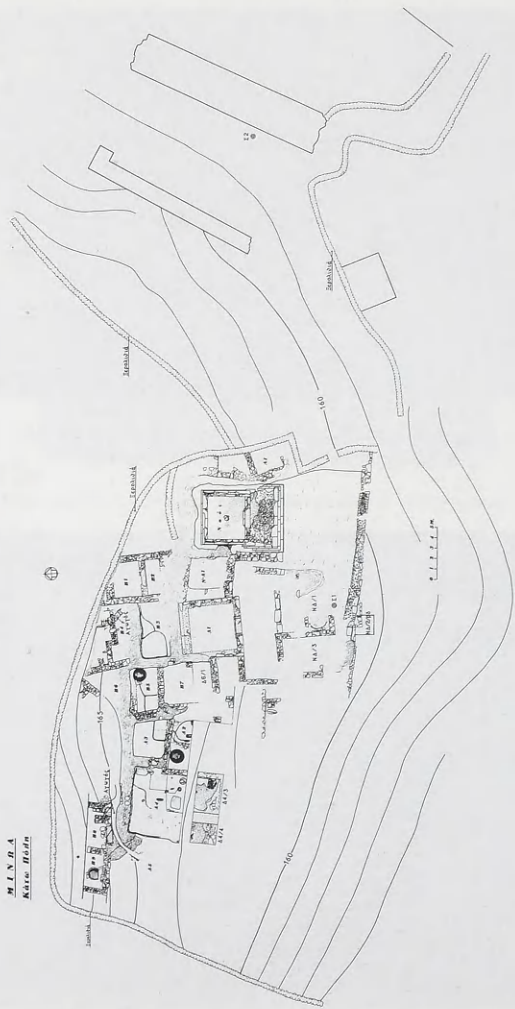
118. Θήρα. Ξεστή 3. Δυτ. τοίχος χώρου 3β.

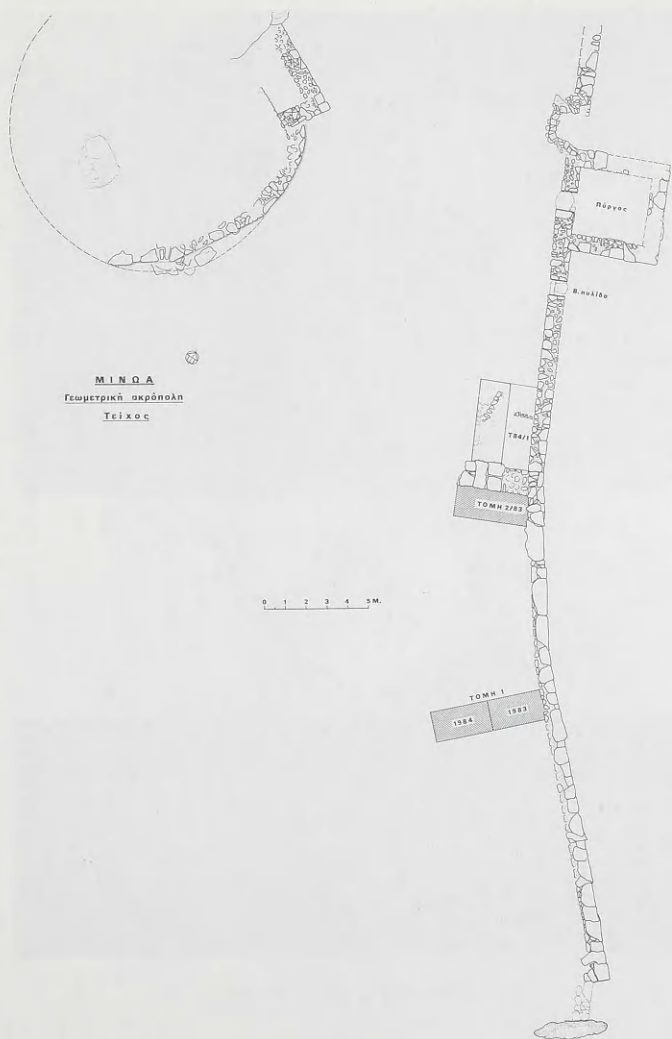
119. Θήρα. Περιοχή ανατολ. τοῦ Συγκροτήματος Δ. Δυτ. ὄψη Ξεστῆς 5 καὶ διευθέτηση μπάζων προεκρηξιακῆς καταστροφῆς.

120. Θήρα. Περιοχή ανατολ. τοῦ Συγκροτήματος Δ. Προεκρηξιακὰ μπάζα καταστροφῆς με̐ πρωτοκυκλαδικὰ εὐρήματα.

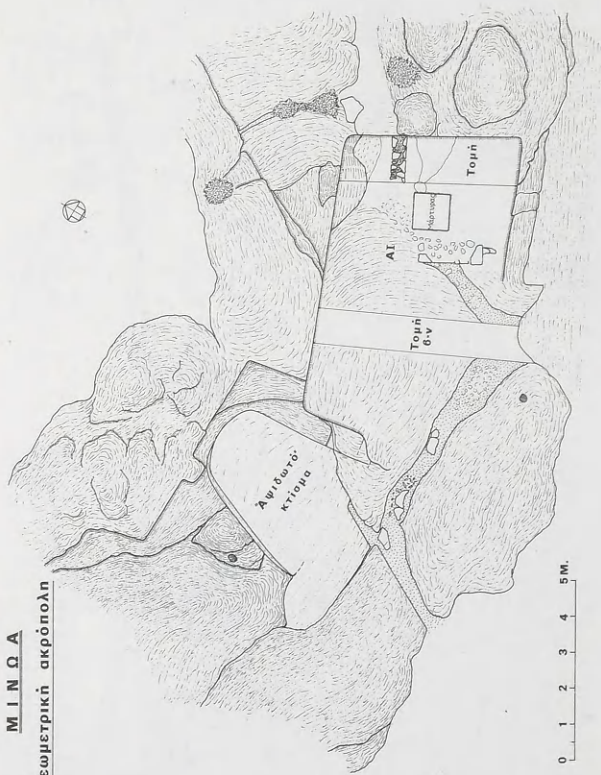
121. Μιννά. Ἡ Κάτω Πόλη.

122. Μινώα. "Άνω Πόλη (γεωμετρική ακρόπολη και τείχος).

ΜΙΝΩΑ

Γεωμετρική ακρόπολη

123. Μινώα. Γεωμετρική ακρόπολη.

124. Ζάκρος. Πηγάδι νεοανακτορικῶν χρόνων.

125. Ζάκρος. Ἀντικείμενο ἀπὸ ἐλεφαντοκόκαλο.

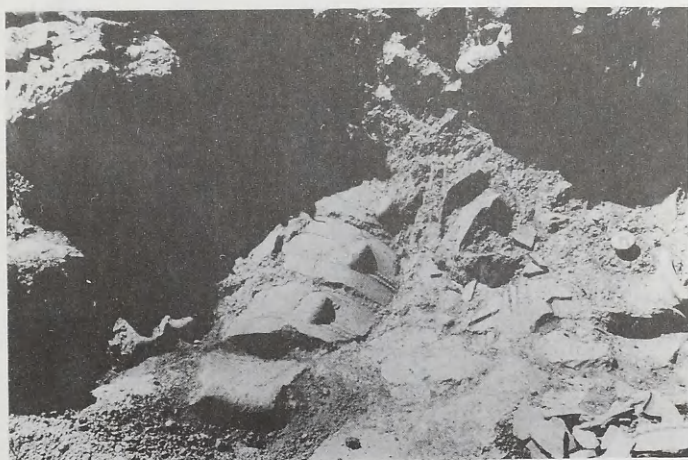
126. Ζάκρος, Ἀποχευτικός ἀγωγός.

127. Ζάκρος, Νότια πρόσοψη σπιτιοῦ Α.

128. Ζάκρος, Κτίριο Δα. Δυτ. πλακόστρωτος χώρος τοῦ σπιτιοῦ.

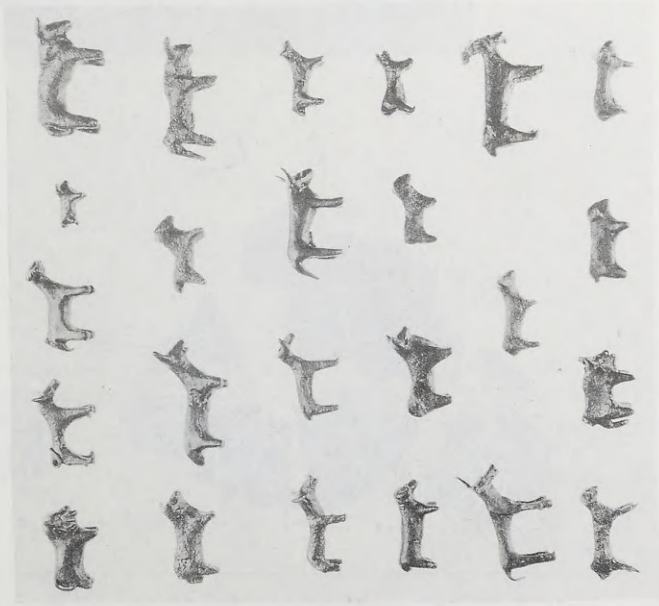
129. Ζάκρος. Πιθάρι με δώδεκα λαβές.

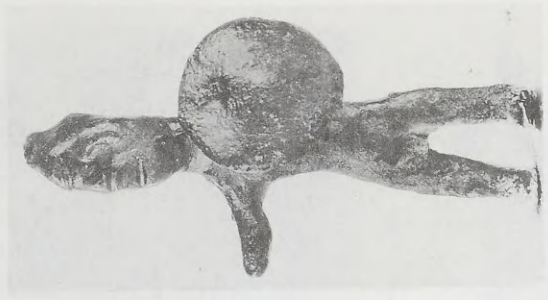
130. Ζάκρος. Κτίριο νότια του κτιρίου Β του λόφου του Ἁγίου Ἀντωνίου.

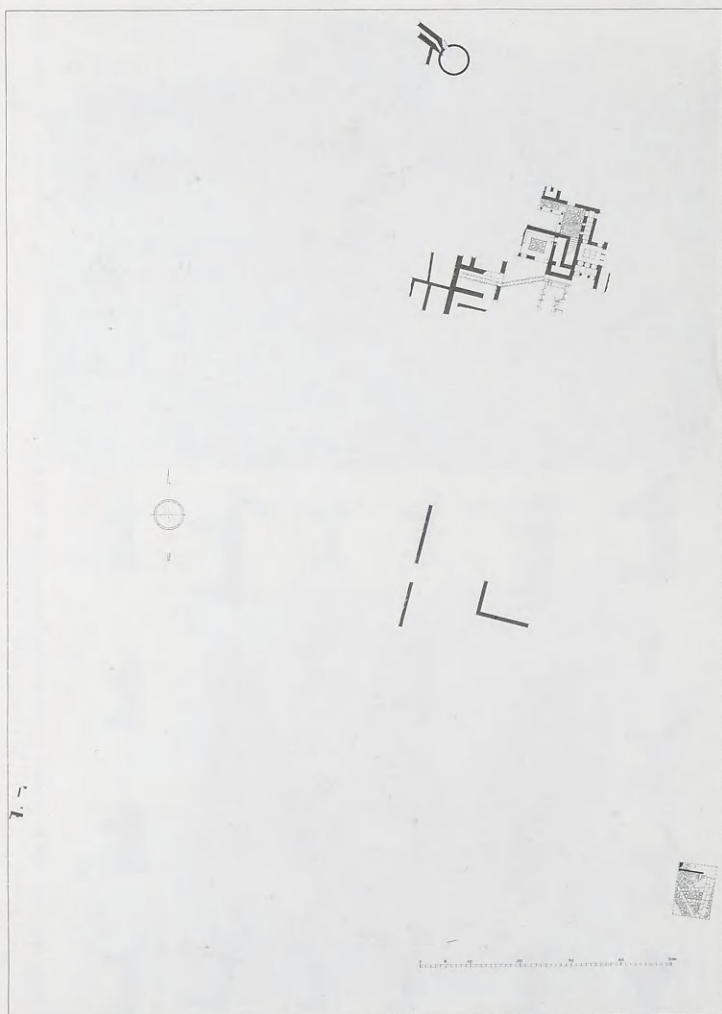
131. Σύμη Βιάννου. Ἐπίστεψη ξύλινης ράβδου ἢ σκήπτρου.

132. Σύμη Βιάννου. Χάλκινα ειδώλια τετραπόδων γεωμετρικής εποχής.

133. Σύμη Βιάννου. Χάλκινο ειδώλιο πόρμεστη.

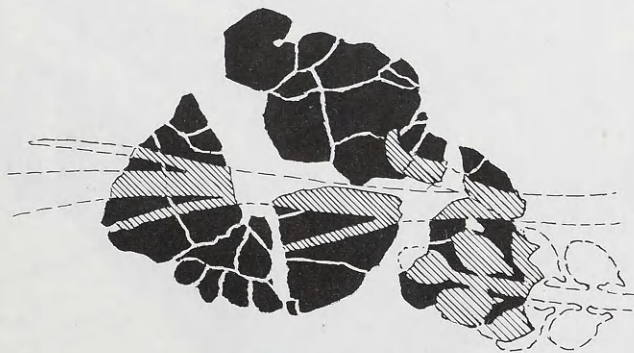
134. Ἀρχάνες. Τουρκογειτονιά, ἀνακτορικό κτίριο.

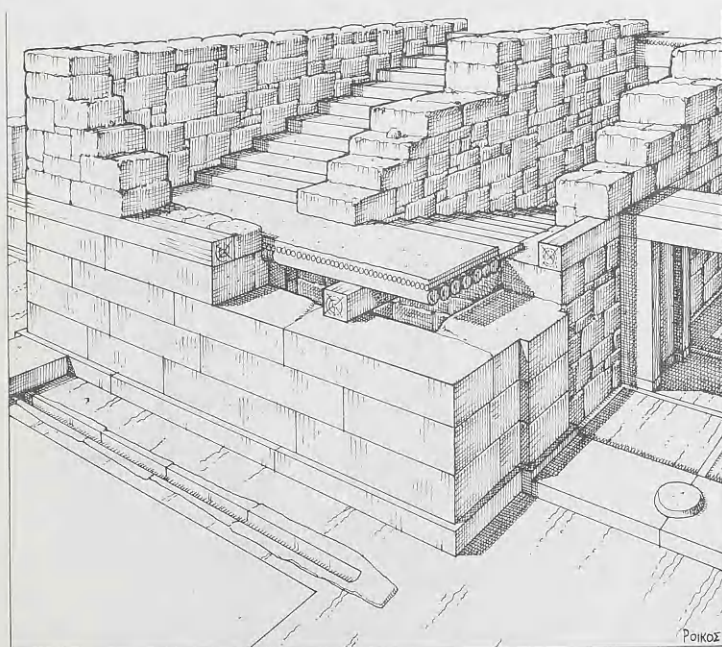
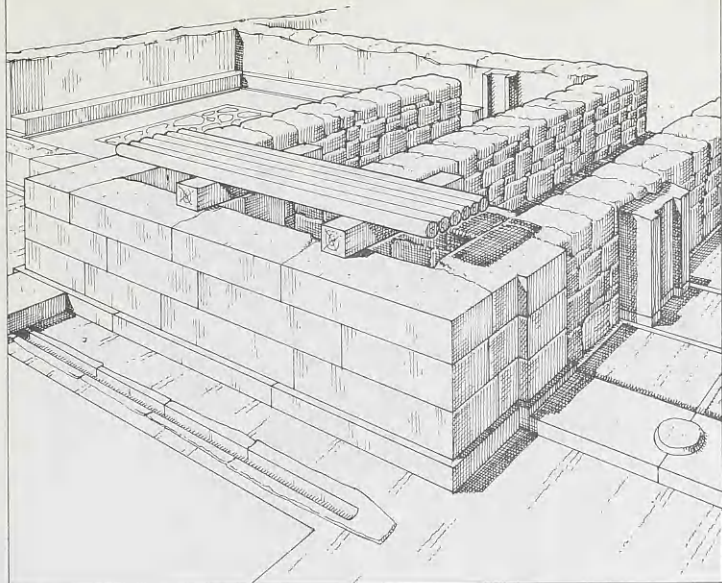
136. Ἀρχάνες. Κεραμική ἀπὸ τὸν χῶρο 19.

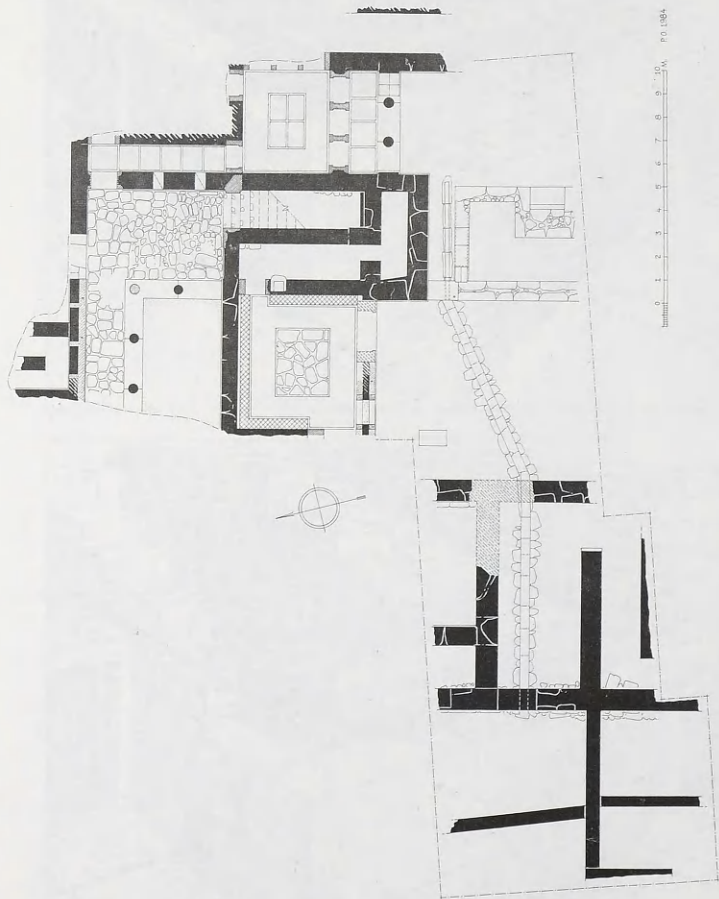
137. Ἀρχάνες. Πήλινο θυμασιήρι ἀπὸ τὸν χῶρο 19.

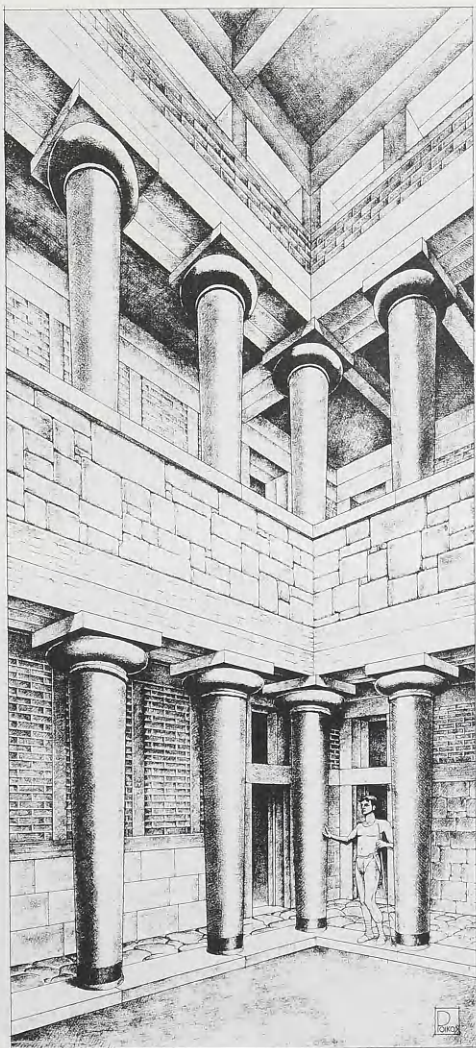
135. Ἀρχάνες. Σχέδιο τοιχογραφημένου
κονιάματος με φωτική διακόσμηση
ἀπὸ τὸν χῶρο 19.

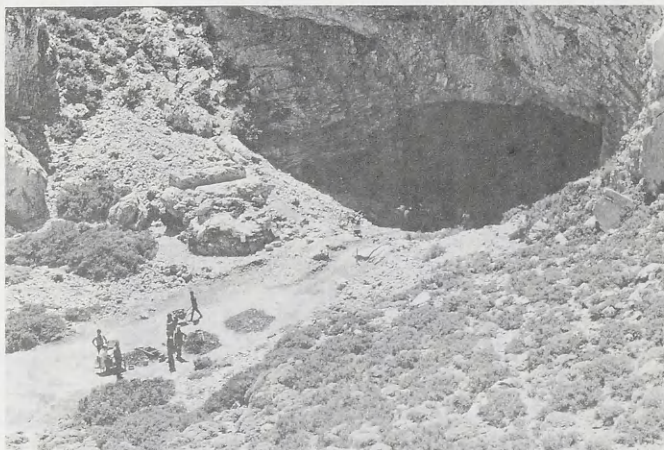
Ροϊκος

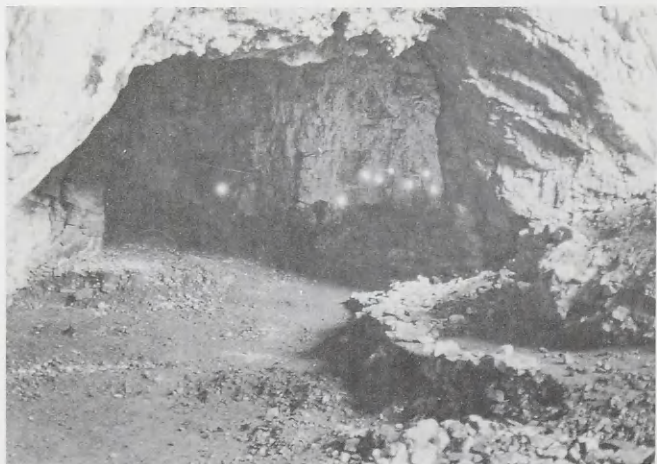
140. Ἀργίανες, Κάτωρη τῶν χώρων 7 καὶ 20.

141. Ἀρχάνες. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση τῶν χώρων 7 καὶ 20 τοῦ ἀνακτορικοῦ κτιρίου τῆς Τουρκογειτονίας Ἀρχανῶν.

142. Ίδαϊον ἄντρον. Ἡ εἴσοδος.

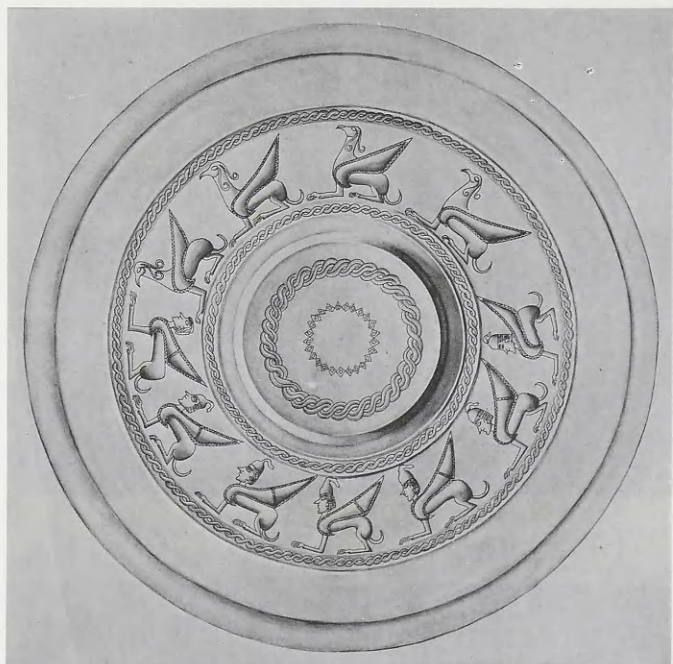
143. Ίδαϊον ἄντρον. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου.

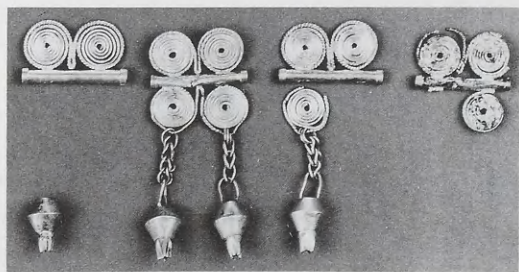
144. Ίδαϊον ἄντρον. Σιδηροτροχιές.

145. Ίδαϊον ἄντρον. Βαγόνια.

146. Ίδαιον ἄντρον. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση τῆς ἀσπίδας.

147. Ίδαιον ἄντρον. Χρυσὰ κοσμήματα.

148. Ίδαϊον άντρον. Ήλεφάντινο ζωομορφικό σκεύος.

149. Ίδαϊον άντρον. Ήλεφάντινο κεφάλι.

150. Ἴδαϊον ἄντρον. Χρυσὸ
περίτμητο ἔλασμα.

151. Ἴδαϊον ἄντρον. Περίτμητο
ἐλεφάντινο πλακίδιο.

152. Ἴδαϊον ἄντρον. Χρυσὸς στατήρας Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

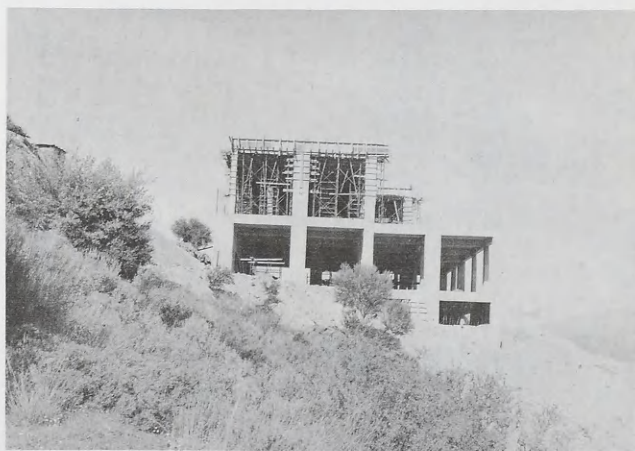
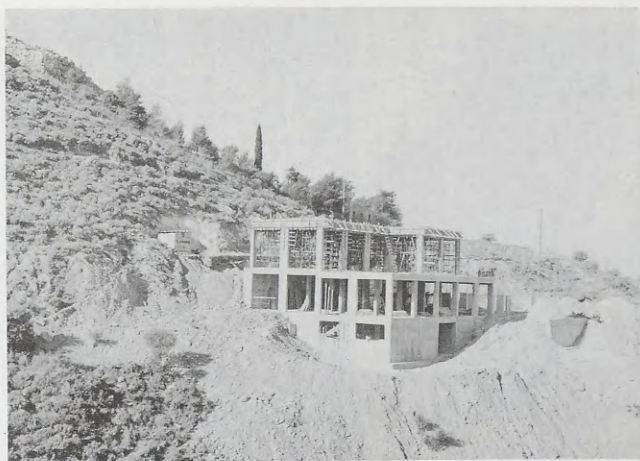
153-154. Γιούχτας. Ἐνεπίγραφες τράπεζες προσφορῶν.

155. Γιούχτας. Ἀμφίκοιλη τράπεζα προσφορῶν.

156. Γιούχτας. Κωνικὸ κύπελλο ἀπὸ ὄφειτη.

157-158. Το Μουσείο Μυκηθών.

159. Μυκήναι. Ὁ τάφος στὸν χώρο τοῦ Μουσείου.

160. Μυκήναι. Χάλκινος τριποδικὸς λέβης.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟ 1984
ΕΤΥΠΩΘΗ ΕΙΣ 800 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΦΡΟΝΤΙΔΙ ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΟΝ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ
«Κ. ΜΙΧΑΛΑΣ» Α.Ε.